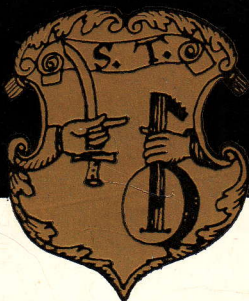

MAGYAR HISTÓRIA

Merényi László

BOLDOG
BÉKEIDŐK...

GONDOLAT

MERÉNYI LÁSZLÓ

Boldog békeidők...

MERÉNYI LÁSZLÓ

Boldog békeidők...

Magyarország 1900–1914

GONDOLAT · 1978

A sorozat szerkesztésében közreműködött
az MTA Történettudományi Intézete

Szerkesztő
Juhász Gyula

Lektor
Galántai József

ISSN 0324 7716
ISBN 963 280 596 8

© MERÉNYI LÁSZLÓ 1978

*„Bennünk nagyságos erők várnak,
Hogy életre ébredjenek,
Bennünk egy szép ország rejtőzik,
Mint gím a fekete csalitban
S leszködnek a véredek.”*

(Ady Endre)

Ez a könyv nem hosszú évszázadok távolába tekint vissza. Az itt leírt események mindössze hat-hét évtizeddel ezelőtt történtek, ami a történelemben igazán nem számít hosszú időnek.

Élnek még, akik személyesen emlékeznek vissza ezekre az évekre. Gyerekek, illetve egészen fiatalok voltak akkor, így nem csoda, ha annyi évtized múltán inkább a szépet őrzi meg emlékezetük. Kinek ne támadnának kedves gondolatai, amikor gyermekkorra jut eszébe?

A nosztalgiának azonban van más oka is. „Boldog béke-idők” – így emlegeti sok idős ember az 1914 előtti éveket. Ezt meg lehet érteni, hiszen azok számára, akik átélték a két világháborút, a század eleje a béke, a nyugalom, a stabilitás korának tűnhet.

Ez a kor azonban távolról sem volt olyan harmonikus, olyan csendes, mint amilyennek a későbbi, a háborús időszakból visszatekintő látja (s amilyennek a politikai élet hangadói szerették volna feltüntetni a valóságos problémák elködösítésére).

A háború 1914-ben nem hirtelen jött elemi csapásként zúdult a népekre: előzményei éppen a sokat emlegetett „béke-időkbe” nyúlnak vissza.

A századfordulóra vége szakad az előző évek viszonylagos nyugalomának; a 20. század első tizennégy éve a Monarchia alkonya, a dualizmus mély válsága kibontakozásának kora.

A század elején Magyarország már hosszú ideje az Osztrák–Magyar Monarchia részét képezte. Éppen ezért az akkori válságot sem érthetjük meg, ha kizárólag a magyar esemé-

nyekre szorítkozunk. Szükségszerűen ki kell térnünk a Monarchia más területein történetekre is, s a birodalom nagyhatalmi állása miatt a nemzetközi eseményekre.

Az olvasó joggal kérdezheti: mi indokolja, hogy ez a könyv az 1900-as évvel indul, amely nem korszakhatár sem az egyetemes, sem a magyar történelemben? A dualista Magyarországnak válsága szempontjából célszerű 1900-tól tárgyalni az eseményeket: a századforduló idejére sűrűsödtek ugyanis a problémák, s a válságjelenségek is ettől kezdve váltak kitapinthatóvá.

A válságjelenségeket persze a Magyarországra csupán rövid időre látogató külföldi aligha vette észre, sőt szép eredményeket tapasztalt. Ha a Gellérthegyről végignézett Budapesten, egy modern nagyváros – Európa nyolcadik legnagyobb városa – képe tárult a szeme elé. Láthatta a már kiépült Nagykörút új, három- és négyemeletes palotáit és a régi Tabán házait egyaránt. A közelben a szép Duna-partot nézhette a hidakkal és a már közkedvelt Margitszigettel, a távolban pedig a Városliget lombjai közül kimagasló millenáris emlékművet. Séta közben mindenfelé lázasan folyó középítkezéseket láthatott: ezekben az években dolgoztak például a királyi vár, a Kúria, az Országház, a vásárcsarnok és a káposztásmegyeri vízművek építésén; s utazhatott már földalatti villamoson is.

Aki azonban hosszabb időt töltött a századforduló Magyarországon, láthatta Budapest peremkerületeinek nyomasztó lakásviszonyait is, a népbetegségeket, a megdőbbséget a vidéki kastélyok árnyékában, a kivándorlók millióit...

Ez a körkép jelzi már, hogy a dualizmus kori Magyarország tele volt ellentmondásokkal.

Tény, hogy az 1867-es kiegyezés óta eltelt három évtized alatt rohamosan fejlődött az ország. A gazdasági haladás szemmel látható jelei mutatkoztak. Magyarország elmaradottsága csökkent; mezőgazdasági országból kezdett ipari-agrár állammá változni. Kibontakozott gyári nagyipara, módosult a ré-

gebbs egyoldalú gazdasági szerkezet; az ipar és a kereskedelem szerepe már elég jelentőssé vált a földművelés mellett. Bizonyos fokig csökkent az a hatalmas különbség, amely régóta fennállt az iparilag fejlett nyugati államok és Magyarország között.

Bármilyen gyors is volt a polgárosodás, kerékkötőként gátolta sok minden, ami nem volt polgári.

Az 1848-ban megindult polgári átalakulást 1867 felemás módon zárta le. Sok feudális maradvány tovább élt: érintetlenül maradt meg a hűbéri eredetű nagybirtokrendszer, az egyház hatalmas befolyása, s a mindennapi életben tovább virultak a nemesi-úri életforma elemei.

A társadalom struktúrája ezért 1867 után kettős jellegű volt. Évtizedeken át együtt éltek a modern tőkés fejlődés és a lassan bomló régi feudális világ elemei, s ez a nem éppen zavartalan együttélés nyomta rá bélyegét a társadalmi és a politikai fejlődésre.

A század végén tehát az alapvető ellentmondás az volt, hogy a rohamos tőkés jellegű gazdasági haladással szemben a társadalmi és a politikai fejlődés lemaradt. A meggazdagodott burzsoázia csak kisebb mértékben részesedett a politikai hatalomban, annak nagy része továbbra is a régi uralkodó osztályoké maradt.

A tőkés fejlődés gazdaságilag sem tudta megingatni a nagybirtokot. A századvégi tartós konjunktúra ugyanis éppen az agrártermelésnek és -értékesítésnek kedvezett, s ezt a legnagyobb (s egyúttal komoly pénzügyi alappal rendelkező) földesurak igen jól kihasználták. A gyors gazdasági fejlődés ily módon megszilárdította a nagybirtok hatalmát.

Magyarország társadalmi rendszere kapitalista volt, a politikai hatalomban azonban a hűbéri eredetű arisztokrácia, a nagybirtok és a dzsentrí rendelkezett túlsúllyal. A szabadságjogokat törvénybe iktatták ugyan, a széles tömegek azonban ezekből alig részesülhettek. Az emberek egyenlősége papíron létezett – a valóságban azonban a vagyon és származás merev társadalmi válaszfalakat emelt az egyes rétegek, osztályok

közé. A hivatalos fórumok „magyar nemzetállamról” beszéltek, miközben az akkori magyar állam lakosságának fele része más nemzetiségű volt.

Ha bővítjük vizsgálatunk körét, és az egész Osztrák–Magyar Monarchiát vesszük figyelembe, itt is lépten-nyomon ellentmondásokba ütközünk. A gazdasági integráció előrehaladt, politikai téren viszont növekvő széthúzás jelentkezett. A dualista rendszer két nemzet hatalmát biztosította, miközben az államon belül tizenegy nép élt. Ausztria–Magyarországnak két egyenrangú központja volt, de „közös ügyeikben” döntő befolyással rendelkezett a harmadik központ: a császári udvar. Alkotmányos, parlamentáris rendszer létezett, ám erős jogkorlátozással.

A Monarchia krízisét a belső ellentmondásokon kívül a nemzetközi feszültség, a háborús veszély is mélyítette. A válságot az uralkodó körök megoldani nem tudták. Nem a szándék, nem is a politikusok jó képessége hiányzott hozzá; maga a rendszer tette lehetetlenné a megoldást merevségével, fejlődésképtelenségével. Végül a vezető körök számára a háború látszott egyedüli kivezető útnak.

A válság mélyülése kihatott az események ritmusára. A század első tizenkét évében a politikai élet mozgása még viszonylag nyugodt ütemű volt: a tempó „békebeli”. 1912–1914 között sűrűsödtek az események, ritmusuk gyorsabbá vált, a nyugtalanság fokozódott. Az utolsó egy hónapban pedig széldületes iramban követték egymást az események.

Milyen mozzanatok okozták a Monarchia válságát? Milyen törtek felszínre a lappangó ellentétek? Milyen megoldásokat kerestek a politikusok? Hogyan ment át a válság katasztrófába? Ezekre a kérdésekre próbálunk választ adni.

MAGYAR HISTÓRIA

Az első viharfelhők (1900–1912)

*„Olyan sötét színekben látom az ország jövőjét,
hogy elmondani nem lehet.”*

(Mikszáth Kálmán)

Világpolitika a század elején

Az emberek a jót könnyen megszokják, a rosszat pedig igyekeznek elfelejteni. A hosszú ideje tartó békét, nyugalmat természetes állapotnak tekintik; úgy vélik, hogy ez mindig is így lesz.

Így gondolkodott az átlagember 1899 decemberében is. Az esztendő utolsó hetei most a szokásosnál ünnepélyesebbek voltak: nemcsak az évet búcsúztatták, hanem az évszázadot is.

„Ma – Istennek hála – a tartós béke olajágával ékesíthetjük karácsonyfáinkat” – írta a magyar polgárcsaládok kedvelt képeslapja, a *Vasárnapi Újság*. Jellemző volt ez sokak gondolkodására, akik az elmúlt évszázad egyik legnagyobb vívmányának a hosszú ideje tartó békét tekintették. Tény, hogy az európai földrészen évtizedek óta szüneteltek a nagyobb összecsapások. A századforduló táján felnövő ifjú nemzedék már csak hírből ismerte a háborút.

Szilveszterkor megkondultak a harangok. Az új századot köszöntők remélték, hogy a béke továbbra is megmarad. Ezt a bizakodást fejezték ki a magyar lapok 1900-as újévi számai is. Egyikük megállapítása szerint a 20. században „lehetetlenségnek látszik, hogy valamely európai nagyhatalom... háborúba keveredhessék egy másik európai nagyhatalommal”.

A századforduló táján az átlagember úgy vélte, hogy az államférfiak „jó szándéka”, illetve „józan esze” eleve lehetlenné teszi a vérontást. Ez a nemzedék tele volt optimizmussal. „Olyan barbár visszaesésekben, mint a háború Európa népei között, éppolyan kevésbé hittek már, mint a boszorkányokban és kísértetekben” – írta Stefan Zweig, kifejezve a

korabeli haladó közvélemény derűlátását, hitét abban, hogy a legsúlyosabb problémák is rendezhetők békés úton.

Ezeket az illúziókat erősítette, hogy 1900 táján a nagyhatalmak kapcsolatai látszólag barátságosak és korrektek voltak. Időnként az uralkodók vagy a kormányfők meglátogatták egymást, s a találkozók ünnepélyes külsőségek között zajlottak le díszes fogadások, lakomák, bálók, vadászatok szerepeltek a programban. Ilyenkor a nyilvánosság előtt különösen sok esett a kölcsönös „jóakaratról”, a kapcsolatok állandó fejlesztéséről, a „tartós béke fenntartásáról” – a nyilatkozatok megnyugtatóan hatottak a közvéleményre.

Képmutató színjáték volt pedig mindez: a „barátság” és a „jóakarát” álarca a növekvő ellentéteket leplezte. Az államok érdekei sok esetben ütköztek egymással.

A nemzetközi politikai élet porondján ebben az időszakban öt nagyhatalom rendelkezett döntő súllyal: Nagy-Britannia, Franciaország, Németország, Oroszország és az Amerikai Egyesült Államok. Európában még két állam játszott fontos szerepet: az Osztrák–Magyar Monarchia és Olaszország. Ázsiában pedig Japán erősödött meg.

A nagyhatalmak közötti konfliktusok oka a befolyási övezetek és gyarmatok megtartása, illetve újabbak szerzése volt. Egyelőre diplomáciai síkon küzdöttek egymással, igen változatos módszereket alkalmazva. Kezdetben pénzügyi kölcsönökkel ellenőrizték egy-egy elmaradott ország gazdasági életét, s közvetett módon, intrikák segítségével befolyásolták belpolitikáját. Ha a „békés” behatolás nem ment simán, erőszakosabb eszközök következtek: palotaforradalmakat szítottak, bábkormányokat hoztak létre, fegyveres felkeléseket támasztottak. S ha mindez eredménytelen volt, jött a nyílt katonai beavatkozás. A világ területi felosztása a 19. század végén nagyjából befejeződött, a zsákmányon azonban nem osztoztak egyenlő mértékben. Egyes nagyhatalmak – mint Anglia, Franciaország és Oroszország – elég sok gyarmattal rendelkeztek. Azok az államok viszont (például Németország), amelyek később léptek a gyarmatosítás útjára, már kevesebb terü-

léthez jutottak, ezért a világ újrafelosztására törekedtek. Ez az ellentét végső soron magában hordta egy nagyobb konfliktus lehetőségét.

A nagyhatalmak számára a döntő kérdés a befolyási övezetek megtartása, illetve növelése volt. Mindegyik tudta, hogy pusztán önerejére építve e törekvésehez nem mutathat fel kellő erőt; szüksége van szövetségesek támogatására is. Ez a körülmény siettetette a szövetségek (koalíciók) megalakulását, illetve a már meglevő kapcsolatok erősítését. A folyamat a múlt század végén indult, s a századfordulóra két hatalmi tömörülés jött létre Európában.

Az egyiket a „Hármasszövetség” jelentette. Ennek alapja Németország és a Monarchia egyezménye 1879-ben. 1882-ben az előbbi két állam és Olaszország Hármasszövetséget hoztak létre; a tömb vezető nagyhatalma a német birodalom volt.

A másik koalíció az 1891-ben létrejött orosz–francia „kettősszövetség”, melynek éle Németország ellen irányult. A két részt vevő nagyhatalom a világ területi felosztásakor elég nagy zsákmányhoz jutott.

E csoportosulásoktól függetlenül állt a brit birodalom. London érdeklődése a múlt században inkább tengerentúli, mint európai ügyekre irányult. Az angol gyarmatbirodalom a földkerekség egynegyedét foglalta magában.

A századforduló után a nagy kérdés az volt, hogy a már kialakult koalíciók hogyan fejlődnek tovább.

Felmerült az a lehetőség, hogy Anglia csatlakozik a Hármasszövetséghez. Afrikai terjeszkedése ugyanis ütközött Franciaországéval, ázsiai törekvései pedig szembeállították Oroszországgal. Sok angol vezető politikus ezért ekkor még célszerűnek látta volna, ha London e két rivális nagyhatalommal szemben a Hármasszövetséggel fog össze.

A századforduló előtt az angol és a német vezető körök többször tárgyaltak egymással. A közeledési kísérletek azonban végül is kudarcba fulladtak: a megegyezést lehetetlenné tették Németország túlzott követelései. Angol részről joggal vetet-

ték ellene: „mindig csak mi adjunk?” A brit külügyminiszter 1899-ben bizalmasan megállapította: „A német politika nyílt zsarolás.”

A német diplomácia úgy vélte ekkoriban, hogy Angliának feltétlenül szüksége van a Berlinnel való szövetségre, hiszen a brit-francia és főleg a brit-orosz ellentétek kibékíthetetlenek. Az események nem igazolták a német politikusok számításait.

A századforduló táján Angliában mind erősebb lett az a felismerés, hogy Németországgal nem lehet megegyezni. Sőt, jobban féltek már ekkor Berlintől, mint a hagyományos versenytársaktól: az új rabló mohósága veszedelmesebb volt, mint a régieké. (1900 táján ezért éles ellentét alakult ki Anglia és Németország között.) A 20. század elején már a brit-német szembenállás a nemzetközi politika fő meghatározója.

Ilyen körülmények között a megoldás: Anglia összefogása Franciaországgal és Oroszországgal. Az angol diplomácia nagy erőfeszítéseket tett a szorosabb kapcsolatok kiépítésére.

Franciaországgal viszonylag könnyen sikerült rendezni a régi ellentéteket. 1904 áprilisában létrejött az angol-francia „*antant*” (azaz szövetség). A két nagyhatalom megegyezett az afrikai befolyási övezetek elosztásában, a következő években pedig kiépítették a katonai együttműködést a mindkettőjük számára veszélyes Németország ellen.

Az Oroszországgal való ellentétek rendezése már nehezebben ment. A 20. század elején a cári birodalom az ázsiai földrészen akart pozíciókat szerezni magának, ami pedig két okból is zavarta az angol-orosz viszony rendezését.

Az egyik az volt, hogy a század elején átmenetileg megjavultak a Hármasszövetség kapcsolatai Oroszországgal. Németországot és a Monarchiát ugyanis kellemesen érintette, hogy Pétervár figyelme a Távol-Keletre irányul. Berlin és Bécs igyekezett barátságos gesztusokkal kifejezni jóindulatát, megértését Oroszország iránt. (1903-ban az ausztriai Müzzstegben Ferenc József találkozott Miklós orosz cárral.)

A másik akadályozó tényező pedig az 1902-ben megkötött

angol-japán szövetség volt. Oroszország távol-keleti terjeszkedésében Japánt tekintette fő ellenfelének, ezért érthetően nem vette jónéven, hogy Anglia éppen a vele szembenálló nagyhatalommal barátkozik.

Az 1904–1905. évi orosz-japán háború nagy megpróbáltatást jelentett a cári birodalomnak, ezért Németország és a Monarchia jóindulatú semlegessége pillanatnyilag igen kedvezett Pétervárnak. A német birodalom ebben az időben Oroszországnak barátsági és együttműködési szerződést ajánlott fel. Ha ez megvalósul, az orosz külpolitika iránya megváltozik. (Ebbe azonban a cári birodalom vezetői nem egyezhettek bele.) Német–orosz közeledésről ekkor már szó sem lehetett: a cár országa túlságosan is szoros kapcsolatban állt a franciákkal. A párizsi bankházak kölcsöne nélkül nehezen tudott volna úrrá lenni azokon a megrázkódtatásokon, amelyeket a háborúvesztés és az 1905-ben induló forradalmi hullám okozott.

A legyengült Oroszország attól is tartott, hogy távol-keleti tengerpartját Japán erőszakkal meg fogja szerezni, ezért most már szívesen fogadta Anglia közeledését. A francia diplomácia, mely fontos közvetítő szerepet játszott, szintén szorgalmazta a két hatalom szoros kapcsolatának kiépítését.

Hosszas tárgyalások után 1907 augusztusában megkötötték az angol–orosz egyezményt. Sikerült megállapodásra jutniuk a legtöbb vitás kérdésben. Perzsiában és Afganisztánban elhatárolták a befolyási övezeteket. (Igaz, még maradtak megoldatlan kérdések. A tengerszorosokra és általában Törökországra nem vonatkozott az egyezmény.)

Az angol–orosz megegyezéssel teljessé vált a Németországgal szemben álló koalíció. A Hármasszövetséggel szemben most már az angol–francia–orosz hármas antant állott. Angliának közben sikerült rábírnia Japánt, hogy Oroszországgal szemben ne lépjen fel újabb követelésekkel. A távol-keleti probléma elsimításával az antant teljes figyelmét az európai kérdésekre tudta összpontosítani.

A világ újrafelosztására törekvő német birodalmat kelle-

metlen meglepetés érte. Agresszív fellépésével azt érte el, hogy valamennyi vetélytársa összefogott ellene: Berlinnek rá kellett jönnie, hogy bekerítették.

A katonai tömbök kialakultak, s mindkettő készült a fegyveres összecsapásra. Egyre több pénzt adtak ki hadseregük és fegyverzetük fejlesztésére. Miközben titokban készülődtek a háborúra, a nagyhatalmak vezető politikusai egyelőre még a békéről beszéltek, és tartózkodtak a fenyegető nyilatkozatoktól.

A felszíni nyugalmat időnként helyi háborúk és nemzetközi válságok zavarták meg. Igaz, ezek rövid ideig tartottak. A háborúk továbbterjedését sikerült megakadályozni, s a válságokat is el tudták simítani tárgyalások útján. Az érdekelt imperialista hatalmak ekkor még nem készültek fel a nagy háborúra, s ezért annak kirobbanását nem kívánták.

1900 és 1912 között három helyi háborúra került sor. Mindhárom Európán kívül zajlott le.

Az első a dél-afrikai angol–búr háború volt. A helybeli fehér („búr”) gyarmattartókat 1899–1902 között Nagy-Britannia legyőzte. Mivel az angolok ellen küzdőknek a német birodalom segítséget ígért, ez a konfliktus is mélyítette az ellentétet London és Berlin között.

A másik fegyveres összecsapás 1904–1905-ben történt Oroszország és Japán között. A harc Korea és más távol-keleti területek birtokáért folyt. A japán hadsereg jobban felkészült a háborúra, és előnyét csak fokozta, hogy Oroszország belsejéből az utánpótlás nehezen jutott el Szibérián át a harctérre. A cári hadsereg súlyos vereségeket szenvedett. A győztes Japán uralma alá került Korea, Szahalin sziget déli része, és megnövekedett a befolyása Kínában.

A harmadik összecsapás az 1911–1912. évi olasz–török háború volt. Olaszország a török fennhatóság alatt álló Tripoliszt akarta meghódítani. El is foglalta ezt a területet, bár az itt élő arab lakosság ellenállását nehezen tudta megtörni. A békekötés során Olaszország birtokába került Líbia, valamint néhány égei-tengeri sziget.

Az említett háborúk mellett időről időre diplomáciai válságok is keletkeztek. Ezek közül hármat kell kiemelnünk.

Az egyik az első marokkói válság 1905–1906-ban. Ebben főként a német és a francia érdekek álltak egymással szemben. Ez az észak-afrikai állam ekkor még formailag független, de Franciaország gyarmatává kívánta tenni. 1904-ben, az antant megkötésekor Anglia is elismerte, hogy Marokkó Párizs befolyási övezetéhez tartozik.

1905-ben azonban Vilmos császár kijelentette, hogy Németország Marokkóban a többi nagyhatalomével egyenlő jogot követel magának. Súlyos diplomáciai konfliktushoz vezetett ez, amit 1906-ban nemzetközi konferencián simítottak el. A nagyhatalmak megállapodtak abban, hogy Marokkó továbbra is önálló formailag, de a francia befolyás ebben az országban túlsúlyra jutott. Végeredményben a válság a német birodalom diplomáciai vereségével ért véget.

A másik nemzetközi krízis a boszniai annexiós válság volt 1908–1909-ben. (Erre még külön visszatérünk.)

A harmadik diplomáciai konfliktus az 1911–1912-es második marokkói válság nyomán keletkezett. Franciaország ekkor már e független állam bekebelezésére törekedett. Ezt zavarta meg Németország nyílt provokációja: csatahajók jelentek meg a marokkói partokon, jeléül annak, hogy Berlin kész a katonai beavatkozásra.

A válságot a két szemben álló nagyhatalom tárgyalásán rendezték. Németország ezúttal is vereséget szenvedett: kénytelen volt visszakozni; el kellett ismernie Párizs érdekeit. (Nem sokkal később Marokkó francia gyarmat lett.)

Az említett nemzetközi válságok is jelezték, hogy élesednek az ellentétek a két katonai tömb között. A diplomáciai tárgyalásokon azonban maguk a koalíciók sem léptek fel egységesen: sem a Hármasszövetség, sem az antant résztvevői nem foglaltak azonosan állást minden egyes kérdésben. A szövetségesek között is felmerültek érdekellentétek.

Az antanton belül a balkáni kérdésben jelentkeztek véleménykülönbségek. Oroszországnak hagyományos célja volt,

hogy megszerezze a tengerszorosokat, hiszen a Boszporuszon és a Dardanellákon keresztül juthatott csak ki a Földközi-tengerre. Anglia viszont továbbra is ellenezte ezeket az orosz törekvéseket. Az angol és a vele együttműködő francia diplomácia ezért 1907 után sem támogatta fenntartás nélkül Oroszország balkáni politikáját.

A Hármasszövetségben belül igen éles ellentét alakult ki a Monarchia és Olaszország között. Olaszország ugyanis szintén terjeszkedni kívánt a Balkánon, és területi követelései voltak a Monarchiával szemben is; meg akarta szerezni Dalmáciát, Triesztet, Isztriát és Dél-Tirolt.

A 20. század első évtizedében igen bonyolult és szövevényes volt a nemzetközi diplomácia. Nemcsak a két katonai tömb ellentéte jelentkezett, hanem az egyes nagyhatalmak külön törekvései. Mindegyik állam elsősorban a saját érdekeit nézte, ezért igyekezett megőrizni szabad kezét a külpolitikában. Gyakran tárgyalt valamelyik állam éppen az ellentábor egy-egy nagyhatalmával. Az ilyen lépéseknek kétféle céljuk lehetett.

Az egyik az volt, hogy meg akarta osztani a másik tábor. Németország például Oroszországot kívánta szembefordítani Angliával. Jellemző erre Vilmos császár találkozása a cárral, melyre 1905-ben került sor a finnországi Björkö szigetén. A császár rá akarta venni a cárt egy német–orosz barátsági szerződés aláírására, melynek éle Anglia ellen irányult volna. Az orosz vezető körök azonban végül is elutasították a német ajánlatot.

A másik táborral való kapcsolatkeresésnek azonban lehetett más célja is. Ha valamelyik nagyhatalom kezdett csatlódni szövetségeseiben, az ellenséges koalíció államaival élénkítette összeköttetéseit. A tárgyalások során ilyenkor próbálta ki-puhatolni annak a lehetőségét, hogy a másik katonai tömbhöz álljon át. Tipikus példa erre Olaszország magatartása.

Annak idején Franciaországgal való ellentétei miatt szövetekezett Németországgal. Úgy vélte, hogy a Hármasszövetség majd segíti őt afrikai gyarmatok szerzésében. A század-

forduló után azonban Róma aggodalommal vette észre, hogy Anglia is Berlin ellen fordul. Olaszország óvatos politikát folytatott, hiszen tisztában volt saját gyengeségével. Nem akart Angliával szembekerülni: az olasz partvidék ugyanis hosszú, s lényegében védtelen az angol flottával, a „tengerek urával” szemben. Ugyanakkor éleződtek Olaszország már említett érdekellentétei is a szövetséges Ausztria–Magyarországgal.

Ebben a helyzetben az olasz kormányok arra törekedtek, hogy megjavítsák kapcsolataikat az antanttal. Ez azt a titkos célt szolgálta, hogy adott alkalommal át is álljanak a másik táborba. Az angol–olasz kapcsolatok a század elején elég kedvezőekké váltak, s a Franciaországgal való ellentét is csökkent. 1902-ben Párizs és Róma titkos egyezményben biztosították egymást semlegességükről harmadik féllel való háború esetén. Ez lényegében semmissé tette Olaszország hármasszövetségi kötelezettségeit, s Oroszországgal való viszonyát is sikerült rendeznie. (A két nagyhatalom közös nevezőre jutott a Monarchia balkáni terveivel szemben.)

Titkos tárgyalások sorozata, egymást keresztező intrikák, nyílt válságok és helyi háborúk – mindezek együttvéve jellemezték a nemzetközi helyzetet 1900–1912 között. A politikusok felismerték, hogy egy világméretű háború veszélye a jövőben fennáll.

A nemzetközi munkásmozgalom látta legtisztábban a háborús veszélyt. A szociáldemokrata pártok elítélték a nagyhatalmak politikáját, s nemzetközi válságok idején határozottan követelték a béke fenntartását.

A munkásság világszervezete, a II. Internacionálé is foglalkozott ezekkel a kérdésekkel. Az 1904-ben megtartott amszterdami kongresszuson igazságtalan, rabló jellegűnek minősítették az akkor kitört orosz–japán háborút. A következő nemzetközi tanácskozást 1907-ben a németországi Stuttgartban tartották meg, s ezen a hadi készülődések ellen foglaltak állást. „Abban az esetben, ha a háború mégis kitör – írták a határozatban –, a szocialisták kötelesek beavatkozni annak érdekében, hogy a háború mielőbb véget érjen.” Az 1910-es

koppenhágai kongresszus pedig felszólította a szociáldemokrata pártokat, hogy a parlamentben ne szavazzák meg a hadihiteleket.

Leninnek a nemzetközi munkásmozgalomban ekkor már nagy tekintélye volt. Írásaiban nem egy alkalommal foglalkozott az imperializmus és a háború kérdéseivel. Az általa vezetett forradalmi szocialisták határozott fellépést kívántak a fennálló tőkés rend ellen, s elvetettek mindenfajta megalkuvást. Tisztán látták, hogy az uralkodó körök háborúra készülődnek, s erre figyelmeztették is a munkástömegeket. Rajtuk kívül más szocialista csoportok is felismerték a háborús veszélyt.

Széles körű visszhangra azonban még nem találtak, mert az emberek többségét megtévesztette az, hogy a válságok között enyhülési időszakok is voltak, melyek a békés kibontakozás reményét keltették. A nemzetközi közvélemény ekkor még nem ismerte fel igazán a háborús veszély nagyságát.

A Monarchia külpolitikája

Nem tévedhetünk nagyot, ha azt állítjuk, hogy Ausztria–Magyarország ebben az időszakban a leggyengébb nagyhatalom, de éppen nagyhatalmi állása miatt számolni kellett vele.

Akkoriban is, a későbbi időkben is sokan „osztrák külpolitikáról” beszéltek. Nyilvánvalóan abból a tényből indultak ki, hogy a Monarchia külügyeit Bécsben intézték. Itt, a „császárvárosban” tartották fenn követségeiket a külföldi államok, míg Budapesten csak konzulátusokat nyitottak.

Mégis egyoldalú beállítás lenne, ha „osztrák külpolitikáról” beszelnénk a 19. század végén és a 20. század elején. Bármennyire is Bécsben székelte a Monarchia külügyminisztériuma, tevékenységében azért Budapest szava is súlyosan esett latba. A magyar vezető körök véleményét mindig is figyelembe vették, valahányszor külpolitikai kérdésekről esett szó. Ez jellemző a dualizmus egész fél évszázados korszakára. Igaz,

hogy az 1900–1914 közötti években nincs a Monarchiának magyar származású külügyminisztere; diplomáciájában azonban sok magyar arisztokratát találunk. Ezért nyugodtan mondhatjuk: a Monarchia kifelé nemcsak Ausztria, hanem Magyarország vezető köreinek érdekeit is képviselte. Bécs tehát „osztrák–magyar külpolitikát” folytatott.

A 19. század végén a Monarchia nagyhatalmi állása még szilárd volt. Az európai államok között területileg a második, a lakosság számát tekintve a harmadik helyen állott; ez a tény bizonyos tekintélyt kölcsönzött Ausztria–Magyarországnak. A századforduló táján azonban megváltozott a helyzet. A Monarchia számára kedvezőtlen fordulat következett be mind a Balkánon, mind a nagyhatalmak kapcsolataiban.

A Balkán-félsziget a Monarchia számára igen fontos területnek számított. Ezt akkor érthetjük meg igazán, ha összehasonlítjuk Ausztria–Magyarország helyzetét más nagyhatalmakéval.

A nagyhatalmak általában a tengerentúlon vagy az ázsiai szárazföldön kerestek új hódítási lehetőségeket. Voltak ugyan a Balkánon is érdekeik, de a félsziget nem egyedüli terjeszkedési lehetőséget jelentett számukra. Így Oroszország régóta törekedett a Boszporusz és a Dardanellák megszerzésére, de hódítani kívánt Közép-Ázsiában és a Távol-Keleten is. Olaszország is érdeklődött Albánia iránt, de terjeszkedni akart Észak- és Kelet-Afrikában is. A német birodalom világuralmi terveiben pedig a Balkán csak az egyik cél volt a sok közül.

Az Osztrák–Magyar Monarchia számára viszont egyedüli terjeszkedési lehetőséget jelentett. Tengerentúli hódításra sem földrajzi helyzete, sem ereje nem tette alkalmassá, ezért nem is próbálkozott vele. A balkáni kérdésben tehát Ausztria–Magyarország helyzete különbözött más nagyhatalmakétól.

A Balkán-félsziget kíváncsatos zsákmányt jelentett. Stratégiai jelentősége nagy. Szárazföldje jó katonai felvonulási terület; hegyei kitűnően védhetők. Kikötői (főként Szaloniki) megszerzése esetén a Monarchia flottája ellenőrizhette volna a Fekete-, a Jón- és az Égei-tengert, s a félsziget nyersanyag-

bázisként is komolyan számításba jöhetett. Ausztria–Magyarország azonban nemcsak gyarmatosító céllal törekedett a Balkán megszerzésére; az állam belső struktúrája is közrejátszott ebben. Lakosságának jelentős része ugyanis délszláv nemzetiségű volt. Éppen ezért a birodalom a maga belső stabilitása érdekében is a félsziget ellenőrzésére törekedett.

A Monarchia nem közvetlenül kívánta bekebelezni a balkáni kis országokat: formailag meghagyta volna önállóságukat. Valójában azonban arra törekedett, hogy ezek az államok tőle függjenek politikai, gazdasági és – nem utolsósorban – katonai téren egyaránt. Céljait évtizedeken át békés eszközökkel próbálta megvalósítani: a balkáni országok gazdasági életét az osztrák–magyar fináncióke behatolásával, politikai életük alakulását pedig diplomáciai intrikákkal befolyásolta.

Ezek az erőfeszítések nem voltak eredménytelenek. A múlt század végén a Monarchia elérte, hogy a balkáni államok egymást tartották sakkban, ami biztosította a számára kívánatos egyensúlyt a félszigeten. Bécs egyfelől a török birodalmat partfogolta; ez utóbbi ekkor még a Balkán majdnem fele részét birtokolta. Másfelől azonban a Monarchia a kis független országok „barátjaként” is fellépett; különösen erős befolyással rendelkezett a szomszédos szerb királyságban.

A 20. század elején azonban megerősödtek a Balkánon azok a mozgalmak, amelyek az egységes nemzeti állam kialakítására irányultak. Ezek nemcsak a török államot fenyegették, hanem a Monarchiát is.

1903-ban Belgrádban államcsínyre került sor, mely komoly politikai fordulatot hozott. Megszűnt Szerbiában az eddigi osztrákbarát irányvonal, a hatalomra jutott Karagyorgyevics-dinasztia ugyanis a Monarchia-ellenes nemzeti mozgalmat támogatta. Szerbia igényt tartott a Monarchia délszláv területeire, ahol egyre inkább visszhangra találtak a „Nagy-Szerbia” kialakítására vonatkozó jelszavak. Szerbia Monarchia-ellenes politikáját támogatta a kis Montenegro fejedelemség is.

Ugyancsak Ausztria–Magyarország ellen irányult a románok nemzeti egységtörekvése is. A román királyság ugyan for-

mailag Bécs szövetségese volt, Bukarest aspirációi azonban a Magyarországhoz tartozó Erdély felé irányultak; ez a Monarchiával való ellentétéhez vezetett.

A kapcsolatok tehát megromlottak Szerbiával, Montenegróval és Romániával. Ez kellemetlenül érintette a Monarchiát, annak ellenére, hogy jóval erősebb volt az említett kis államoknál. Bécsnek azonban a Balkánon erős versenytársakkal kellett szembenéznie, akik szintén növelni akarták befolyásukat a félszigeten. Igaz, az egyik vetélytárs: Olaszország nem tudta megnyerni magának a balkáni országokat, mert sem a görögök, sem a szláv államok nem rokonszenveztek vele. A másik vetélytárs: a cári birodalom viszont erős nemzeti szimpátiának örvendett a balkáni szlávok körében, amire az orosz diplomácia igyekezett is építeni. Ezzel a Monarchia nehezen versenyezhetett.

Igaz, az osztrák–magyar diplomácia talált a kérdésre ideiglenes megoldást. Gofuchowski külügyminiszter javaslatára Bécs úgy döntött, hogy megegyezik a fő vetélytárssal. 1897-ben Ferenc József császár látogatást tett Pétervároton, s itt a két rivális nagyhatalom megállapodott egymással. Az egyezmény hirdette, hogy a két állam a Balkánon „harmonikus politikára törekedve a jövőben elkerül mindent, mi kettejük között súrlódásra vagy bizalmatlanságra vezetne”.

1903-ban Miklós cár viszonzta Ferenc József látogatását. A két uralkodó találkozására az ausztriai Mürzstegben került sor. Ennek során újabb megállapodás született, amely hasonló volt az 1897-eshez. A két nagyhatalom a meglevő állapotot (status quót) rögzítette a Balkánon – az egyezmény ideiglenesen elhárította az összeütközés veszélyét a riválisok között.

Ez a reálpolitikai megállapodás pillanatnyi megoldást hozott. A Monarchia számára azonban nem lehetett végcél a status quo fenntartása. A Balkán feletti uralom megszerzéséről nem mondhatott le: a szerb és a román nemzeti egyszmozgalmakat csak úgy küzdhetette volna le, ha a félsziget az ő befolyása alá kerül.

1900 táján olyan irányú változás következett be a nagyhatal-

mak kapcsolatában, amely éppen a Monarchia számára jelentett kedvezőtlen fordulatot.

A múlt század végén Ausztria–Magyarország Oroszországgal szemben számíthatott Anglia és Németország támogatására. Nagy-Britannia hagyományos versenytársával, a cári birodalommal szemben segítette Bécset, Németország pedig szövetségben is volt a Monarchiával.

A századforduló táján azonban éppen Bécs két pártfogója került szembe egymással: a német–angol ellentét kiéleződött. Anglia igyekezett megjavítani kapcsolatait tegnapi ellenfelével: Oroszországgal. A Monarchiával ugyan továbbra is barátságos viszonyban maradt, az új helyzetben azonban nem állt érdekében, hogy a cári birodalommal szemben Bécset támogassa.

A másik pártfogó: Németország fennen hangoztatta „barátságát” a Monarchia iránt. Ausztria–Magyarország látszólag egy jóakarató és hatalmas támogatóval rendelkezett. Nézzük meg azonban: milyen is volt valójában a „baráti” német birodalom?

Noha Bécs és Berlin formailag egyenrangú szövetségesek, a két nagyhatalom ereje azonban távolról sem egyenlő: Németország ipari fejlettsége és hadserege egyaránt messze felülmúlta a Monarchiáét.

A német túlsúlyt régebben az angol támogatás ellensúlyozta. A 20. század elején azonban Berlin és London ellentétei miatt erre már nem lehetett számítani. Ausztria–Magyarország kezdett függő viszonyba kerülni Németországgal. Berlin támogatta ugyan Bécset, de ennek ára volt. A Monarchia most már nem gondolhatott arra, hogy egyedül uralkodjék a Balkánon; a jövődő zsákmányon osztoznia kellett Németországgal.

A német imperializmus ráadásul a Monarchia önállóságát is veszélyeztette. A Berlinben létrejött szélsőséges össznémet (pángermán) irányzat nyíltan hirdette, hogy Ausztriának be kell olvadnia a német birodalomba. A berlini felelős vezetők persze nem hangoztattak ilyen követeléseket; vigyáztak a Monarchia érzékenységre. A pángermánok propagandáját

azonban nem fékezték meg; engedélyezték azt, sőt titokban bátorították is.

Bécsben sokan felismerték, hogy Németország veszedelmes „szövetséges” és „jó barát”. A századforduló táján az osztrák–magyar vezető körök egy része úgy vélte, hogy lazítani kellene a Berlinhez fűződő kötelékeken. Ezt az irányzatot Gólu-chowski is támogatta.

A külügyminiszter és környezete arra törekedett, hogy a Monarchiának szabadabb mozgási lehetősége legyen. Történetek is lépések ennek érdekében: az Oroszországgal kötött 1897-es, majd 1903-as megállapodások is ezt a célt szolgálták. A Monarchia ily módon is bizonyítani akarta, hogy külpolitikája önálló, és nincs feltétlenül szüksége a német gyámkodásra.

Ausztria–Magyarország azonban ennél határozottabb lépésre nem merte elszánni magát. Szövetségét Berlinnel továbbra is fenntartotta, noha már tudta, hogy ez súlyos veszélyeket rejt magában.

A 20. század elején a Hármasszövetségen belül Berlin túlsúlya nyomasztóvá vált. A másik két résztvevő egyáltalán nem tekinthette egyenrangú partnernek magát. Egy tisztán látó magyar politikus, Buza Barna találóan jellemezte a helyzetet: „A bakon ül a német, a magyar és az olasz pedig bele van fogva és húzza. Akkor az ökrös szekér is hármasszövetség!”

Olaszország már ekkoriban igyekezett az „ökrös szekértől” megszabadulni. Formailag ugyan továbbra is a Hármasszövetség tagja maradt, de gyakorlatilag – mint már szó esett róla – egyre jobban távolodott a koalíciótól. Berlinben 1910 táján már felismerték, hogy egy elkövetkező háborúban Olaszországra mint szövetségesre nem számíthatnak.

A Monarchia viszont nem lazította kapcsolatait Németországgal. Ellenkezőleg: Berlin befolyása egyre növekedett Ausztria–Magyarországon. Fokozódott a német tőke behatolása a Monarchia gazdasági életébe. A dualista állam hatalmas hitelekkel vett fel Berlintől, s emiatt eléggé eladósodott. Politikai téren is erősödött a német befolyás. 1906-ban Gólu-

chowskit Aehrenthal, a németbarát irányvonal feltétlen híve váltotta fel a külügyminiszteri tisztségben.

Az antant szerette volna, ha a Monarchia – az olaszokhoz hasonlóan – lazítja kapcsolatait Németországgal. Anglia és Franciaország örült volna egy ilyen fejleménynek, hiszen érdekei nem ütköztek komolyan Ausztria–Magyarországéival.

Az angol és a francia diplomácia tett is lépéseket annak érdekében, hogy Bécsset elválassa Berlintől. A legfontosabb kezdeményezés az angol király látogatása volt: VII. Edward 1908 augusztusában Ischlben találkozott Ferenc Józseffel. Az angol uralkodó ez alkalommal felvetette, hogy a Monarchia szakítson a német birodalommal, de Ferenc Józsefet ekkor sem sikerült eltántorítani a német szövetségtől. Nem sokkal később pedig Aehrenthal külügyminiszter hangsúlyozta: a Berlinnel való összefogás „politikánk visszavonhatatlan alapelvét képezi”.

A Monarchia kitartott a német szövetséges mellett. Az adott helyzetben három tényező tette lehetetlenné azt, hogy Ausztria–Magyarország szakítson Berlinnel.

Mindenekelőtt abból kell kiindulnunk, hogy a Monarchia egyedül, elszigetelten nem állhatott. Valamelyik szomszédos nagyhatalommal össze kellett fognia. A Berlinnel való szakítás esetén tehát felmerült volna a kérdés: mivel helyettesítheti a német szövetségest? Ez esetben nem maradt volna más megoldás, mint a Monarchia összefogása Oroszországgal. Egy ilyen kombináció azonban igen erős ellenállásra számíthatott éppen a dualista állam uralkodó nemzetei körében, hiszen a Monarchia alávetett népeinek többsége szláv volt. Ezért sem az osztrák–németek, sem a magyarok nem fogadták volna el az Oroszországgal való katonai szövetséget. A galíciai lengyelek szintén elleneztek a szövetségkötést, mert Oroszországban látták a lengyel függetlenség helyreállításának legnagyobb ellenségét.

Nem lebecsülendő szempont azonban a földrajzi tényező szerepe sem a német szövetségeshez való ragaszkodásban. A Monarchia közvetlenül határos – mégpedig elég hosszú

szakaszon – a német birodalommal. A Berlinnel való szembe fordulás esetén Ausztria–Magyarország katonailag igen kényes helyzetbe került volna.

Igaz, az osztrák–német határ hegyvidék volt; az Alpokban, a Šumaván, az Érchegységen és a Szudétákon húzódott. Védekezésre ez a terep kitűnően alkalmas. A határ megerősítését azonban teljesen elhanyagolták. Harminc év óta a Monarchia katonai vezető köreiben Németországot feltétlenül szövetségesnek tartották, ezért az állam nyugati határait egyáltalán nem erősítették meg. (Még stratégiai vasútvonalat sem építettek ki Németország irányában.) A súlyos mulasztások következtében a Monarchia katonailag védtelenné vált egy esetleges német támadással szemben.

A harmadik ok a legfontosabb. A Németországgal való szakításnak volt egy nélkülözhetetlen előfeltétele: a Monarchiának le kellett volna mondania balkáni terjeszkedő terveiről. Ezekhez azonban az osztrák–magyar vezető körök ragaszkodtak.

A Monarchia balkáni terjeszkedését a német birodalom támogatta. Bécsben azt is fontolóra vették, hogy ha a Balkánon összeütközésbe kerülnek Oroszországgal, szükségük lesz Berlin segítségére.

Ausztria–Magyarország külpolitikai helyzete tehát rendkívül ellentmondásosan alakult: félt (és teljes joggal) a német szövetségestől, de ugyanakkor szüksége is volt rá; a Balkán feletti uralomra törekedett, s közben egyre erősebb lett függő viszonya Berlinnel; kapcsolatai – a német szövetség miatt – más nagyhatalmakkal megromlottak. A Monarchia olyan bűvös körbe került, amelyből szabadulni már nem tudott.

A Lajtán innen és túl

Keskeny és rövid folyó a Lajta. Csendesen kanyarog a síkságon, majd a Dunába torkollik. Ez az egyébként nem jelentős folyó több mint fél évszázadon át politikai jelképnek számí-

tott. A Monarchia két államának: Magyarországnak és Ausztriának a határát képezte. Ezen a földrajzilag rövid határrészen haladtak keresztül a két főváros közötti útvonalak. A századforduló táján a magyar politikusok és újságírók gyakran nevezték Ausztriát Lajtán „túl”-nak, Magyarországot pedig Lajtán „innen”-nek. (Bécsben természetesen fordítva használták ezeket a fogalmakat.)

A századfordulón, a dualista Monarchia két államában alkotmányos, liberális rendszer volt. Nagyjából hasonlóan alakult a politikai élet a Lajtán túli és a Lajtán inneni területeken.

Bécs szívében, az elegáns Ringen emelkedett az osztrák parlament klasszikus stílusú épülete. Ausztria országgyűlése ekkor a Reichsrat (birodalmi tanács) nevet viselte. A parlament magát „népképviseletnek” tekintette, mintegy a liberalizmus jelképének, s erre az osztrák vezető körök igen büszkék voltak.

Törvény biztosította a sajtó-, a szólás- és a gyülekezési szabadságot. A választójog azonban szűkkörű és cenzusos volt (vagyon- és iskolázottsági kötöttségektől függő), így a széles néptömegek az országos politika alakításába nem szólhattak bele. A bécsi Reichsrat tehát nem tekinthető valódi népképviseletnek. Ráadásul a parlament jogkörét erősen korlátozták. (Az osztrák alkotmány 14. §-a értelmében a kormány – bármiféle zavar esetén – elnapolhatta a Reichsratot, s közben rendeleti úton vihette tovább az ügyeket.)

Ausztriában a politikai életben érvényesülő liberalizmus viszonylagosnak tekinthető. Tény, hogy itt szélesebb körű szabadságjogokkal rendelkeztek a néptömegek, mint a cári Oroszországban. Az angol és a francia polgári demokráciához képest azonban elmaradottabb államnak számított az akkori Ausztria.

A demokratikus jogok korlátozottsága elégedetlenséget keltett. Ezt fokozták Ausztria más megoldatlan problémái is.

A Reichsrat üléstermében a vitákat németül folytatták, és így hozták a határozatokat is. Ha viszont valaki a szünetben

végigment a parlament folyosóin, legalább nyolcféle nyelven hallhatott beszélgetéseket. Kicsiben tükrözte ez is azt a tényt, hogy Ausztria soknemzetiségű állam.

A Lajtán túl az osztrák-német számított uralkodó nemzetnek. Német ajkú lakosság élt összefüggő tömbben az alpesi tartományokban (azaz a mai értelemben vett Ausztriában) és a cseh–morvaországi Szudétaföldön. A politikai és gazdasági élet számos kulcspozícióját osztrák-német tőkésék, földbirtokosok, katonatisztek és hivatalnokok foglalták el. Az uralkodó nemzet politikai súlyát növelte az is, hogy a német volt a közvetítő nyelv a különböző nemzetiségű lakosok között.

Ausztriában azonban az uralkodó nemzet kisebbséget képezett: az osztrák-németek a lakosságnak mindössze egyharmadát tették ki. A népesség többségét a szláv nyelvcsaládhoz tartozó lengyelek, csehek, ukránok, szlovének, horvátok és szerbek alkották. Kisebb százalékban éltek itt olaszok és románok is.

Az osztrák-német tőkésék és földbirtokosok uralma csak az alpesi vidékeken, valamint a cseh és a szlovén tartományokban volt teljes. Más területeken viszont osztozniuk kellett a helyi uralkodó körökkel. Galíciában Bécsnek el kellett ismernie a lengyel földesurak politikai befolyását. A megszállt Boszniában a helyi horvát nyelvű nagybirtokosok kaptak fontos szerepet a tartomány kormányzásában. Az adriai partvidéken pedig az erős olasz nyelvű burzsoázia számára biztosítottak teret a helyi hatalomban.

A Monarchia Lajtán túli felében a nem német nemzetek helyzete elviselhető volt. Az országos politikai életben szerepet játszottak, s egyes népek (a galíciai lengyelek, a dalmáciai és boszniai horvátok, valamint az isztriai olaszok) tartományi szintű önkormányzatot vívtak ki. A nem németek a hivatali apparátusban is jelentékeny képviselettel rendelkeztek. Iskolákat és közművelődési egyesületeket tarthattak fenn, ami kulturális fejlődésüket szolgálta. (A lengyelek és a csehek egyetemen is rendelkeztek.) Az együtt élő népek természetes asszimilációja mellett persze folyt az elnémetesítés is, de nem

sok sikerrel. Csehországban például a németek a csehekhez asszimilálódtak.

A Lajtán túlon a nem németekre távolról sem nehezedett olyan súlyos iga, mint a nem oroszokra a cári birodalomban, a nem törökökre a szultán államában vagy a németországi nemzetiségekre (lengyelekre, dánokra, franciákra). Ezért nem célszerű ekkor Ausztriában „elnyomott népekről” beszélni. Helyesebb, ha a Lajtán túli nem németajkúakra az „alárendelt nemzetek” kifejezést használjuk.

A bécsi kormányok az alárendelt népekkel szemben nem folytattak kifejezetten „német” politikát. Még inkább jellemző ez az udvar politikájára. A bécsi vezető körök (a Habsburg-hagyományoknak megfelelően) igyekeztek a „nemzetekfölöttség” látszatát kelteni, s a nem németek előkelőit sikerült is megnyerniük. A lengyel és a cseh arisztokrácia tekintélyes szerephez jutott a császári udvarban. A gazdasági életben pedig a cseh burzsoázia rendelkezett jelentős befolyással. A századforduló táján az alárendelt nemzetek vezető körei még eléggé összefonódtak az osztrák-németekkel. Voltak ugyan az utóbbiakkal érdekellentéteik, de egészében véve lojális magatartást tanúsítottak Bécs iránt.

Ausztriában az alárendelt nemzeteknek nem annyira az udvartól vagy a kormányzattól kellett tartaniuk, hanem az erős osztrák-német burzsoáziától, amely a szlávok elnyomására tört, és germanizálásukat kívánta. Ezek a csoportok már nem ausztriai méretekben gondolkodtak; tekintetüket a szomszédos német birodalomra vetették.

A német-osztrák nacionalisták sok gondot okoztak a bécsi kormányoknak, mivel az utóbbiak – az állam jól felfogott érdekében – éppen arra törekedtek, hogy a különböző nemzetek közötti egyensúlyt fenntartsák. Erre példa a Badeni-kormány nyelvrendelete 1897-ben, amely a méltányosság elveit követte. A hivatali élet számos területén a némettel egyenrangúvá kívánta tenni a szláv nyelveket. A német nacionalisták azonban erőszakos kampányt indítottak a Badeni-kormány ellen, s nyomásukra a nyelvrendeletet visszavonták.

A német nacionalisták törekvéseivel szemben Ausztria többi nemzetei erős ellenállást tanúsítottak. Az ipari és kulturális fejlődésben élen járó csehek ki akarták vívni a németekkel való teljes egyenrangúságukat. A cseh pártok azt kívánták, hogy három tartomány: Csehország, Morvaország és Szilézia egyesítésével autonóm államuk legyen a Monarchián belül. Ugyancsak az alárendeltség ellen küzdöttek a szlovének is. Tudták, hogy – kis nép lévén – önmagukban gyengék, ezért a Monarchiában élő délszlávok (azaz szlovének, horvátok és szerbek) összefogását hirdették. Ljubljánában persze úgy képzeltek el az egységet, hogy abban az iparilag viszonylag fejlett Szlovénia játssza a vezető szerepet.

A cseh és a szlovén pártok többnyire ellenzéki álláspontot képviseltek a Reichsratban. A galíciai lengyelek viszont értékelni tudták azt, hogy helyzetük Ausztriában jóval kedvezőbb, mint a cári Oroszországban vagy a német birodalomban élő testvéreiké. A bécsi kormányokkal szemben ezért többnyire nem tanúsítottak ellenzéki magatartást. Pártjaik képviselői a „Lengyel Klubba” tömörülve a parlamentben legtöbbször megszavazták az osztrák kabinet javaslatait.

Az alárendelt nemzetek a századforduló táján még nem kívánták a Monarchia felbomlását. Törekvéseiket e hagyományos államalakulat keretében kívánták elérni, két okból is. Egyrészt a Monarchia több évszázados gazdasági egységet képezett. Ennek komoly előnyei voltak: az ipar fejlődését például elősegítette, hogy ez a nagy államalakulat biztos piacot jelentett. Nem látszott célszerűnek, hogy a gazdasági egységet megbontsák. Másrészt a birodalom alárendelt nemzetei féltek a szomszédos nagyhatalmaktól. A lengyelek egyaránt ellenségüknek tartották a cári Oroszországot és a német birodalmat. A csehek joggal féltek Németországtól, az ukránok Oroszországtól, a délszlávok pedig Olaszországtól. Ezekhez az erős szomszédokhoz képest a kisebbik rosszat nyújtotta a Monarchiához való tartozás.

Az államot tehát ekkor még nem fenyegette a felbomlás veszélye, de a nemzeti kérdés sürgős rendezésre várt, hiszen

megoldásától függött a Monarchia további sorsa. Más politikai problémák is jelentkeztek, amelyek nyelvi különbségre való tekintet nélkül érdekelték mindenkit. Ilyennek számított a már említett választójogi kérdés. Ugyancsak rendezésre vártak azok a társadalmi ellentétek is, amelyeket a tőkés fejlődés hozott magával. A hosszú munkaidő, a szociális gondoskodás hiánya, a kisegzisztenciák tönkremenetele, az időről időre fellépő munkanélküliség a különböző nyelven beszélő dolgozókat egyformán sújtotta. A társadalmi problémákra két tömegpárt próbált választ adni. Mindkettő felülemelkedett a nyelvi korlátokon.

Az elszegényedett kispolgári rétegeket a keresztényszocialista párt tömörítette. A nagytőke megfékezését, a „kisemberek” védelmét hirdette. Jelszavai népszerűek voltak a konkurenciaharcban tönkrement vagy eladósodott parasztok, kisiparosok és boltosok körében. A párt „nemzetekfelettinek” vallotta magát. Bár legtöbb hívét a német ajkú kispolgárság adta, sok követővel rendelkezett más népek (például a szlovének, a horvátok és a románok) körében is.

A keresztényszocialista párt mögött a katolikus egyház, valamint különböző földbirtokos és kistőkés csoportok álltak. Nemcsak a „szabad versenyt” ítélték el, hanem a liberalizmus politikai vívmányait is korlátozni akarták. A társadalmi problémák megoldását tehát reakciós úton keresték. Éltek az antiszemita demagógia eszközével is: minden baj forrása – hirdették – a zsidó nagytőkében keresendő. A keresztényszocialisták vezére: Lueger élen járt a zsidóellenes uszításban. (Érdekes véletlen, hogy a német „Lüger” szó hazudozót jelent...)

Az ipari munkásság érdekeit Ausztria leghaladóbb tömegpártja, a Szociáldemokrata Párt fejezte ki. Végcélul a szocializmust tűzte ki, közvetlen feladatul a demokrácia kivívását hirdette.

A mozgalom a múlt század hetvenes évei óta sikereket ért el. A századforduló idején Bécsben, az alpesi tartományokban, a cseh–morva vidékeken és Galícia nagyvárosaiban már erős

szociáldemokrata szervezetek működtek. A szűk körű választójog ellenére 1897 óta a munkásság 14 képviselője foglalt helyet a Reichsratban.

Az ausztriai szociáldemokrácia a munkásság nemzetközi összefogásának híve volt. Soraiban osztrák-német, cseh, lengyel, ukrán, délszláv és olasz munkások küzdöttek együtt az általános választójogért, a nyolcórás munkaidőért stb.

Az időszerű követelések mellett azonban elhanyagolták a nagyobb célra, a forradalomra való felkészülést. Úgy gondolták, hogy előbb a feudális maradványokat kell felszámolni, a munkásosztály létszámát növelni, szervezettségét erősíteni, s a megerősödött, öntudatos munkásság majd forradalom útján leszámol a tőkészekkel. Ám a forradalomig – vélték – még hosszú idő telik el, addig a mindennapi harcokat kell megvívni; lassan, reformok útján előrehaladni. A szocialista vezetők reformista politikáját a másik oldalon is felismerték. Az 1901-es pártkongresszus után a rendőrség megbízottja megállapította: „Az osztrák szociáldemokrácia azon az úton halad, hogy a kapitalista társadalmi renddel megegyezzen.”

Ebben az időben nem is a szociáldemokrácia számított a kormány legveszélyesebb ellenfelének, hiszen képviselte a parlamentben még elég jelentéktelen volt. A különböző nemzetek polgári pártjai sok képviselővel rendelkeztek, s legtöbbjük ellenzéki álláspontra helyezkedett.

Igaz, az ellenzék különböző csoportokból állt. A kormány mindig is élt azzal a lehetőséggel, hogy a vele szemben álló erőket megossza. A bécsi kabinetek ki tudták használni az alárendelt nemzetek egymás közötti ellentéteit is. (Így nehéz helyzetekben a lengyeleket a csehek, a délszlávokat az olaszok ellen játszották ki.)

Az ellenzék sorait megosztva, a kormány szavazáskor általában meg tudta szerezni a Reichsratban a többséget. Ez azonban nem ment könnyen. A szavazást mindig hosszú vita előzte meg, s ilyenkor a kormány ellenfelei bevetették félelmetes fegyverüket: az obstrukciót.

A szó jelentése: „agyonbeszélés”. A parlament házszabályai

meghatározták az ülések időtartamát, de a felszólalásokét nem. Ezt használta ki a mindenkori ellenzék: képviselői hosszú beszédekkel és más tárgykörű indítványokkal húzták az időt. Emiatt egy-egy fontos javaslat tárgyalása hetekig, sőt hónapokig húzódott. Az obstrukciót a múlt század végén már sokan az osztrák parlament betegségének tekintették. (Később – mint látni fogjuk – a magyar országgyűlés ellenzéki képviselői is gyakran élnek az agyonbeszélés módszerével.)

A múlt század utolsó éveiben az ellenzék obstrukciója nemegyszer okozott fejfájást a bécsi kormányoknak. Politikai válság is keletkezett emiatt. Ebből a nehéz helyzetből 1900-ban az új miniszterelnök, Koerber kereste a kivezető utat. Kitűnő taktikával dolgozott. Abból indult ki, hogy a különböző alárendelt nemzetek is érdekeltek a Monarchia gazdasági fejlesztésében. Ezért olyan kormányprogrammal állt elő, amelyben nem a politikai kérdésekre, hanem a közös gazdasági érdekekre helyezte a hangsúlyt. Nagyarányú építkezések megindítását ígérte, és iparfejlesztési programot dolgozott ki.

Koerber kormánya e programmal az ellenzéki képviselők nagy részét leszerelte: a cseh, a lengyel és a délszláv pártok egy-két évig támogatták is az új kormányt.

Ausztriában tehát sikerült – időlegesen – a belpolitikai válságon úrrá lenni. A magyarországi politikai krízis összefüggött az ausztriaival, s a válság hullámaiból körülbelül egy időben lábaltak ki a Lajtán innen és túl.

1902-ben avatták fel a Duna-parton az új Országházat. Ez a hatalmas, neogótikus stílusú épület hamarosan viharos események színterévé vált.

A magyar országgyűlés a századforduló utáni években is kevésbé tekinthető népképviseletnek, mint az osztrák. Míg a bécsi parlamentbe bejutott a munkásság néhány képviselője, a budapestibe egy sem került be. Míg a Reichsratban a nem németajkúak jelentékeny súllyal rendelkeztek, addig az Országházban alig néhány mandátum jutott a nemzetiségeknek (noha ők tették ki Magyarország lakosságának mintegy fele részét).

1. Budapest látképe a Lánchíddal a századfordulón

A századforduló idején Magyarországon fejletlenebbek, elmaradottabbak a politikai viszonyok, mint Ausztriában. Ennek társadalmi háttere volt: a Lajtán túl a polgárosodás meg lehetőségen előrehaladt, s kevesebb feudális maradvány gátolta a fejlődést, mint a Lajtán innen.

Hasonlóan a birodalom másik feléhez, az uralkodó osztályok Magyarországon is liberalizmust hirdettek, de a széles tömegek itt sem szólhattak bele az országos politikába. Formailag megvolt a parlamentáris rendszer, de a képviselők megválasztásában csak a lakosság 6%-a vehetett részt.

Jogfosztó politika érvényesült az országban élő nemzetiségekkel szemben is. Az akkori Magyarország északi részén

2. Az 1902-ben felavatott Parlament

szlovákok (kb. 10%), északkeleti területein ukránok (2,3%), Erdélyben románok (mintegy 15%), a déli határvidéken pedig szerbek (5,2%) éltek. Nem jelentéktelen a német ajkú lakosság száma sem (kb. 10%), s Magyarországhoz tartozott közjogilag Horvátország is (az összlakosság 8,8%-a).

A vezető körök a nemzetiségek elmagyarosítására törekedtek – nemritkán durva eszközökkel. Ebben a dzsentri élen járt. Ennek a hanyatló rétegnek – adósságai, hivatali visszaélései és hiányos műveltsége miatt – nem volt sok tekintélye. A dzsentri ezért erkölcsi tőkét keresett és talált magának azzal, hogy a magyarosítás előharcosa lett. Sikerült is egyes társadalmi rétegekben ezzel tekintélyt szereznie.

A „magyar állameszme” nevében korlátozták a nemzetiségeket politikai és kulturális téren egyaránt. Anyanyelvük használatát a közigazgatásban és a bíróságon lehetetlenné tették. A földesúri-dzsentri államapparátus célja az volt, hogy a természetes asszimiláción túlmenően gyorsítsák a nemzetiségek elmagyarosodását. Az erőszakos intézkedésekkel azonban éppen az ellenkezőjét érték el annak, amit akartak: a nemzetiségek önállósulási törekvései erősödtek. (Meg kell azonban mondani, hogy a „magyarosítás” tartalmában eltért a későbbi faji jellegű nemzetiségi megkülönböztetési politikától.)

Magyarországon a nemzetiségek az ausztriaihoz képest erősebben alárendelt helyzetben voltak. Egyedül a horvátok kaptak bizonyos jogokat; az igen erős horvát földbirtokos osztályra Budapestnek tekintettel kellett lennie. Horvátország korlátozott autonómiával és külön tartománygyűléssel rendelkezett.

A magyarországi szlovákok, szerbek, románok és horvátok látták, hogy Ausztriában élő testvéreik sokkal kedvezőbb helyzetben vannak. Kezdték kiépíteni kapcsolataikat a Lajtán túli szláv pártokkal, akik segítették őket nemzeti követeléseik kiharcolásában.

A magyar vezető körök alapvető érdekei: hatalmuk megőrzése a néptömegekkel és a nemzetiségekkel szemben egyeztek, de soraikban belső ellentétek is jelentkeztek. A hatalomért küzdő különböző politikai pártok különösen két kérdésben kerültek szembe egymással.

Az egyik probléma gazdaságpolitikai jellegű volt. A földbirtokosok egy része összefonódott a finánciókéval, s lényegében ez a csoport gyakorolta a kormányhatalmat. „Merkantil” politikát folytatott, azaz az ipart és a kereskedelmet támogatta állami eszközökkel. Vele szemben a földbirtokosok másik csoportja az „agrárius” irányzathoz tartozott: a mezőgazdaság fokozottabb állami segítségét sürgette.

A merkantil kormánypolitikát csak a polgárság egy része támogatta. Élesen elleneztek viszont ezt a versenyben lemaradt, ezért a finánciókéval szemben álló kisiparosok és keres-

3. Barlanglakás a századfordulón

4. *Munkásasszonyok*

kedők. Ők az agrárius irányzatot támogatták, s ugyanezt tette a dzsentri, akinek létfeltételeit bomlasztotta a tőkés fejlődés. Az agráriusokkal rokonszenvezett a birtokos parasztság egy része is.

A magyar politikai élet másik fő ellentéte ekkoriban a „48-as”–„67-es” szembenállás volt. Mindkét irányzat a dualizmus hívének vallotta magát, de a kiegyezés értelmezésében álláspontjuk eltérő volt.

A magyar vezető körök azt az elvet hirdették, hogy a Monarchia két önálló és egymással teljesen egyenrangú államból tevődik össze, melyeket az uralkodó személye köt össze. Ez a felfogás azonban nem felelt meg a realitásoknak. Igaz, hogy Ausztria és Magyarország a Monarchiának két egyenrangú részét képezte, de létezett egy harmadik központ is: a széles jogkörrel rendelkező császári udvar. Itt intézték a „közös” ügyeket (így az állam kül- és hadügyeit is). Mivel a császári udvar Bécsben székelt, ezért a Monarchia súlypontja a Lajtán túl helyezkedett el. Magyarország tehát nem annyira Ausztriának, mint inkább az összbirodalmi érdekeknek volt alárendelve.

Ezt a realitást felismerte a magyar vezető körök egy része. Bár ragaszkodtak ahhoz az elvhez, hogy Magyarország a birodalom „egyenjogú” része, gyakorlatilag azonban tudomásul vették, hogy a Monarchia súlypontja a Lajtán túl található. S ha ezt a tényt tudomásul vették, egyúttal elfogadták a dualista rendszer adott formáját. Ebben persze a döntő szempont az volt, hogy tudták: szükségük van a Monarchia másik felének segítségére; csak egy erősebb hatalommal való szövetségben tarthatják fenn uralmukat a néptömegek és a nemzetiségek felett.

Ezt az irányzatot nevezték 67-es-nek. Fő képviselője az évtizedek óta kormányon levő Szabadelvű Párt volt. A 67-es politikával egyetértettek bizonyos agrárius csoportok is, amelyek egyébként a gazdaságpolitikai kérdések tekintetében a kormánnyal szemben ellenzékben voltak.

A magyar vezető körök másik részének viszont nem felelt

5. Szegények gyermekei

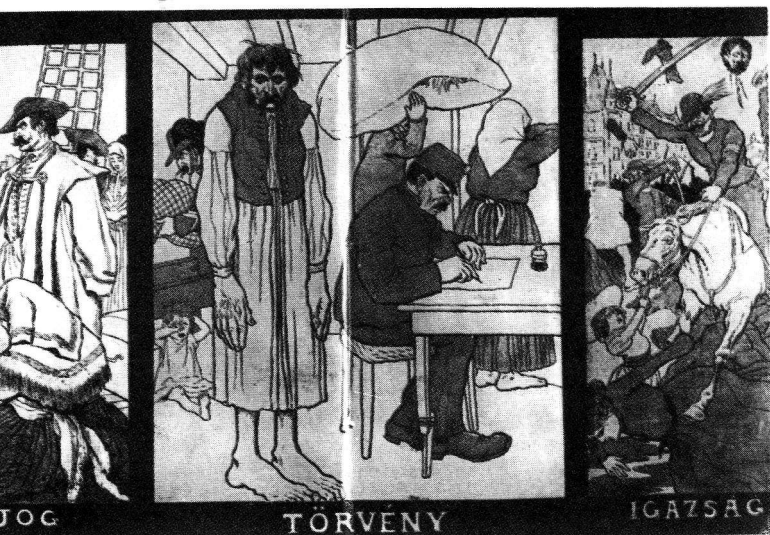
meg a kiegyezés adott formája. Azt akarták, hogy a magyar uralkodó és középosztályok érdekeinek megfelelően változtassák meg a dualizmus szerkezetét. 48-asoknak vallották magukat, de semmi közük nem volt a szabadságharc szelleméhez. Nem kívántak elszakadni Ausztriától, de egy „jobb”, Magyarország számára kedvezőbb kiegyezést akartak; olyan birodalom kialakítását, amelynek nem Bécs, hanem Budapest a súlypontja.

A 48-as irányzatot támogatta az agráriusok egy csoportja, s a kis- és középpolgárság többsége – az utóbbiak az osztrák versennyel szemben védeni kívánták a magyar ipart. Külön ki kell azonban emelnünk a dzsentrí szerepét az ellenzéki mozgalmakban.

A dzsentrít kételkedés jellemezte; egyszerre volt kormánypárti és ellenzéki. Megélhetését a közigazgatás biztosította, s ezért lojálisan szolgálta a mindenkori kormányt a néptömegekkel szemben. Ugyanakkor azonban a fennálló – tőkés – rend volt az oka süllýedésének is. Pénz hiányában és birtokai szétszórtsága miatt nem tudott áttérni a modern mezőgazdasági árutermelésre, versenyképtelenné vált a nagy tőkés gazdaságokkal szemben, s adósságok fejében elveszítette ősi birtokait. Ebből fakadt ellenzékiisége. „Osztrákellenes” álláspontja mögött pedig az húzódott meg, hogy tudatában Bécs a bankok, a tőke uralmának fellegvára volt.

A 48-as–67-es ellentét már hosszabb ideje állt fenn. A századforduló táján is a magyar politikai élet fontos tényezőjének tekinthető. A két álláspont közül a 67-es jóval több reális alappal rendelkezett; jobban megfelelt ugyanis a magyar vezető körök tényleges helyzetének a Monarchián belül. A 48-as ellenzék is jó szolgálatot tett azonban a hatalom birtokosainak: hazafias demagógiája, „bátor hangú” frázisai elvonták a paraszti és kispolgári tömegek figyelmét a társadalmi bajokról.

A múlt század végén a magyar politikai élet a közjogi kérdésektől volt hangos. Itt nemcsak a mindenkori kormány törvénysértéseire kell gondolni (noha ezekben igazán nem volt hiány), hanem arra is, hogy milyen jogi sérelmek érik Magyar-

6. Jog – törvény – igazság. Egykorú karikatúra

országot Ausztria részéről. Ha valahol elmulasztották kitűzni a fekete-sárga osztrák zászló mellé a magyar zászlót is, az ellenzék azonnal tiltakozott. Az ilyen – alapjában véve kis jelentőségű – ügyekkel is azt akarták tudatosítani, hogy a magyar állam azonos súlyú a Monarchia másik felével. A „közjogi sérelmeket” a gyűlések központi témájává tették, s így módon sikerült is sokkal égetőbb kérdésekről elterelni a figyelmet.

A múlt század kilencvenes éveiben az ellenzék megerősödött. A kormánnyal már nemcsak a magukat függetlenségi pártnak nevező 48-asok álltak szemben, hanem az agráriusok is, akik egyre élesebben támadták a kabinet merkantil politikáját. A „nemzeti” és az agrárius ellenzék közeledett egymáshoz, s kettőjük közös fellépése a század utolsó éveiben politi-

7. *Ady Endre*

kai válságot idézett elő. Végül maguk az ellenzéki pártok riadtak meg attól, hogy az általuk szított belviszályoknak súlyosabb következményei lehetnek. Hajlottak a kormánypárttal kötendő kompromisszumra, már csak a közvetítésre alkalmas személyt várták.

A „békeszerzésre” Széll Kálmán vállalkozott, aki 1899-ben alakított új kormányt. Sikerült megegyeznie a különböző ellenzéki csoportokkal, pártokkal, s ez biztosította a parlamenti nyugalmat. A válság tehát kompromisszummal zárult, s néhány évig – akkori szójáték szerint – „széllcsend” uralkodott az országban.

Az 1901-es választásokon a kormányzó Szabadelvű Párt aránylag könnyen győzött. Széll Kálmán ekkor a „jog – törvény – igazság” jelszavait hangoztatta. „Erőszak, jogtalanság és igazságtalanság minden téren” – válaszolta erre a szólamra egy akkor még ismeretlen nevű vidéki hírlapíró, Ady Endre.

A „széllcsend” megszűnik

1900–1902 között a Monarchiában Koerber és Széll kormánya csak csillapítani, kompromisszumokkal, tetszetős programmal, jelszavakkal elodázni tudta a válságot, megállítani nem.

Magyarországon a „széllcsendet” hamarosan megzavarta a vámkérdés. A finánctőke és a vele szövetkezett nagybirtok kormányát kétfelől is támadták.

Az agrárius ellenzék követelte, hogy Ausztria–Magyarország mezőgazdaságát vámokkal védjék. A védővámokkal akarták megóvni a balkáni konkurrenciával szemben azt a biztos piacot, amit a Monarchia jelentett a magyar agrártermékek számára. E követelés népszerű volt a birtokos parasztság körében is.

Egyes – a finánctőkétől független – középpolgári rétegek viszont már „önálló vámterületet” kívántak azzal a céllal, hogy a magyar ipart megvédjék az osztrák versennyel szemben.

(A mezőgazdasági vámokat viszont élesen ellenezték. A Balkántól való elzárkózás nem felelt volna meg a magyar ipar érdekeinek, hiszen termékeit elsősorban éppen a balkáni kis országok vásárolták.)

Mindkét ellenzéki irányzat sok gondot okozott a kormánynak. Ugyanakkor azonban az agrár- és az ipari vámkövetelések egymásnak is ellentmondtak; az egyik megvalósítása kizárta volna a másikat, ami megosztotta az ellenzéket. A Széll-kormány kihasználta a véleménykülönbségeket. Az ipari vámkokra vonatkozó követeléseket visszautasította, míg az agráriusoknak engedményt tett. A kormány elfogadta azt az álláspontot, hogy a mezőgazdasági vámokat fel kell emelni.

Igaz, ebben a kérdésben nehéz volt az osztrák kormánnyal megállapodni. Az iparosodott Ausztria természetesen nem lelkesedett az agrárvámok emeléséért; a Reichsratban nem egy képviselő szólalt fel a magyar kormány tervezete ellen. Sok vita volt ebben a kérdésben Bécs és Budapest között. (Egy korabeli karikatúra Széllt és Koerberert ábrázolta, amint egy tűhegyre állított deszkán próbálnak egyensúlyozni...)

Végül azonban sikerült a két kormánynak megegyeznie: Bécs elfogadta Budapest javaslatát az agrárvámok emeléséről. Így ez a kérdés – bármilyen sok gondot okozott is – még nem ingatta meg a Széll-kormány helyzetét.

A Szociáldemokrata Párt is bekapcsolódott a vámkérdés vitájába. Nem támogatta azonban sem a kormány, sem az ellenzék álláspontját. Gyűlésein hirdette, hogy az ország gazdasági fejlesztésére valóban nagy szükség van; katonai kiadások helyett erre kell a pénzt fordítani.

1903. április 12–14. között az SZDP kongresszust tartott. Ezen elfogadták az új programot, amely sok demokratikus követelést tartalmazott – közülük az első helyen az általános, egyenlő és titkos választójog állt.

Követelte az állandó hadsereg eltörlését is, és kimondta: „Béke vagy háború kérdésében döntsön a népképviselő!” Hangsúlyozta az országban élő nemzetek egyenjogúságát, de ennek érvényesítésére konkrét követeléseket nem iktatott be.

8. Széll és Koerber tűhegyre állított deszkán egyensúlyoz.
Egykorú karikatúra

A program ugyancsak nem tartalmazta konkrétan Magyarország függetlenségének követelését.

A pártprogram tükrözte az SZDP hibás felfogását az agrárkérdésben.

A század elején a szociáldemokrata vezetők úgy vélték, hogy falun a mozgalom csak az agrárproletárokra támaszkodhat. A kisbirtokos parasztok megnyerésére nem törekedtek, mert ez „csorbitja a párt proletárjellegét” – bennük csak a kistulajdonost látták.

A 90-es évek falusi mozgalmi már jelezték, hogy a nincstelenek föld után vágyakoznak. A Szociáldemokrata Párt programjából azonban hiányzott a földosztás követelése. A párt vezetői ugyanis azon az állásponton voltak, hogy a jövő a nagyüzemi termelésé, s a paraszti kisbirtok „korszerűtlen”, tehát nem kell szaporítani.

A nagyüzem valóban többet tud termelni, mint a kisüzem, mivel jobban fel tudja használni a modern technika vívmányait. A szociáldemokrata pártvezetőség azonban nem vette figyelembe, hogy a földosztás ügye politikai kérdés: itt évszázados igazságtalanság jóvátételéről van szó.

A problémának másik oldala is volt. Az agrárproletariátus ekkoriban sokmilliós tömeget képezett, amelynek csak egy részét tudta az ipar foglalkoztatni. A földosztás tehát milliók emberi megélhetését biztosította volna. Az SZDP vezetősége ezt a tényt nem vette figyelembe, s ezért politikája nem tudott népszerűvé válni a szegényparasztok tömegei körében.

A birodalom másik feléhez hasonlóan a kormánynak Magyarországon sem az SZDP okozta a legtöbb gondot. Az ellentétek a hadsereg kérdésében sűrűsödtek. Bécs vezető körei 1902 októberében katonai létszámemelési javaslatot terjesztettek elő. Hogy megértsük, miért vezetett ez a belpolitikai krízis kiújulásához, célszerű közelebbről megvizsgálnunk a dualista állam hadügeit.

A kiegyezés óta a Monarchiában az ún. „közös hadsereg” mellett létezett a „magyar királyi honvédség” is (amelynek ausztriai megfelelője a Landwehr volt). A magyar honvédség azonban mind létszámban, mind súlyban messze elmaradt a közös hadseregtől. Ez utóbbiban szolgáltak nemcsak Ausztria hadkötelesei, hanem a magyarországiak több mint fele része is. (Ezt csak némileg szépítette, hogy a közös hadsereg évi

újoncjutalékához a magyar parlament hozzájárulására volt szükség.)

A közös hadsereg az egész magyar társadalom körében népszerűtlen volt. Sokan a közvetlen, személyes tapasztalataik alapján gyűlölték, például az itt szolgáló magyar bakák erősen sérelmezték a német szolgálati nyelv kötelező használatát. Ráadásul a közös hadsereg sokszor provokatív módon kifejezésre juttatta ellenszenvét a magyar nemzet iránt. Tisztei és tábornokai közül többen azt vallották, hogy egy központilag kormányzott „összmonarchiára” van szükség, ahol a magyar csak egy lenne a birodalom „néptörzsei” közül.

A magyar uralkodó és középosztályok is sok mindent sérelmeztek katonai téren. Különösen a dzsentrik vonzódtak a tiszti pálya felé. A közös hadseregben azonban csak kisszámú magyar érhetett el magasabb rangot, míg a honvédség – kisebb létszámánál fogva – kevés tiszti állást tudott biztosítani.

A hadsereg kérdése tehát évtizedek óta a nemzeti sérelmek bő forrásának számított. Ezért nem meglepő, hogy a katonai javaslatok benyújtásakor az egymással egyéb kérdésekben szemben álló csoportok ebben közösen – elutasítólag – léptek fel.

A hadvezetőség követeléseire a 48-as ellenzék ellenjavaslattal válaszolt: csak abban az esetben hajlandó a létszámemlést megszavazni, ha a „hadsereget magyarosítják”. Magyar vezényleti nyelvet, magyar állami jelvények használatát követelték a közös hadseregben is. Fő törekvésük pedig az volt, hogy az „úri fiúk” tömegesebben helyezkedhessenek el a tiszti pályán.

Az ellenzék követelései népszerűek voltak. Ezt igyekezett is a függetlenségi tábor kihasználni: 1903 első hónapjaiban több tüntetést szervezett a katonai javaslatokkal szemben. A parlamentben e javaslatok ellen mondtak beszédeket az ellenzék vezetői, köztük a kiváló szónok: Apponyi Albert is. A „hadsereg magyarosításának” jelszavától volt hangos a közélet.

A kampány kellemetlenül érintette a kormányt. A meg-

9. Tüntetés 1903-ban a katonai javaslatok ellen

oldást az jelentette volna, ha az uralkodó ebben a kérdésben engedményt tesz. Erre azonban sem Ferenc József, sem a „császári és királyi” hadvezetőség nem mutatott hajlandóságot. Mindkettő féltékenyen vigyázott a „közös hadsereg” egységére – az ellenzék javaslatai Bécsben teljes elutasításra találtak.

A kormány igyekezett a hadvezetőség kívánságait végrehajtani. Megpróbálta a létszámemelést keresztülvinni a par-

lamentben, ahol a hatalmon levő Szabadelvű Párt többséggel rendelkezett. Az ellenzék azonban obstrukcióba kezdett, s ezzel hosszú hónapokra lehetetlenné tette, hogy a létszámemeléstről tárgyaljanak.

1902-ben és 1903-ban a gyűléseken, a parlamentben és a sajtóban sok szó esett a magyar vezényszóról, a zászlóról stb. Kevesen vették észre, hogy a létszámemelési javaslat (igaz, csak nagyobb távlatban) a háborús előkészületeket szolgálja. Pedig a Monarchia vezetői ezzel a lépéssel beismerték, hogy nem bíznak a nemzetközi ellentétek békés rendezésében.

A szervezett munkásságot vezetői felvilágosították a katonai javaslatok mögött rejlő háborús célokról. A november 30-i munkásgyűlésen a szocialisták tehetséges szónoka, Bokányi Dezső követelte: „A béke és a háború felett ne fejedelmek, ne hadügyminiszterek, hanem a nép döntsön!”

„Egy embert, egy fityinget sem a militarizmusnak!” – ez a jelszó általánossá vált a szervezett munkások körében. 1903 első hónapjaiban a Szociáldemokrata Párt akciói folytatódtak: nagygyűléseken tiltakoztak a létszámemelés ellen a világbéke érdekében, a kultúra és „az emberszeretet nevében”.

A magyar munkásság harca több ponton összekapcsolódott az ellenzéknek a katonai javaslatok ellen indított kampányával. Céljaik, indítékaik azonban alapvetően különböztek. A munkásosztály elvi alapon: a háborús veszély elítélése, mindennemű militarizmus elutasítása alapján küzdött a létszámemelés ellen. Az ellenzék harcát viszont nem jellemezte hasonló elvszerűség: a függetlenségi csoportok nem a militarizmus ellen küzdöttek, hanem csupán a magyar dzsentrit ért „nemzeti sérelmek” ellen.

A Monarchia másik felében is küzdött a munkásság a létszámemelés ellen: Bécsben, valamint az alpesi és a cseh-morva iparvidékeken számos tiltakozó megmozdulásra került sor.

Ausztriában azonban más volt az általános hangulat a katonai kérdésekben, mint Magyarországon. A polgári közvélemény ott nem ellenezte a létszámemelést, s a Reichsrat is kész

lett volna azt megszavazni. A magyarországi ellenállás a katonai javaslatokkal szemben kedvezőtlen visszhangot keltett a Lajtán túl. Válaszul 1902–1903-ban Ausztriában éles magyar-ellenes kampány kezdődött.

A pártpolitikai és nemzetiségi ellentétekkel teli Reichsratban az egyik összetartó erőt a magyarellenesség nyújtotta. Az egymással egyébként élesen szemben álló németek és szlávok abban egyetértettek, hogy a dualizmus rendszerét meg kell változtatni. Az osztrák-német politikusok közül sokan úgy látták, hogy Magyarország a kiegyezés nyomán túlságosan sok „kiváltság” jutott, s ezek megnyirbálását követelték. Az ausztriai szlávok pedig elítélték a magyarországi nemzetiségek elnyomását, és a dualizmus megszüntetését sürgették.

A magyarellenesség a Lajtán túl 1902–1903 folyamán újult erővel tört felszínre. Az osztrák-német pártok véleménye szerint a magyarok „nevetséges és kicsinyes” érvekkel gátolják a hadsereg erősítését, és ezzel sértik a birodalom érdekeit. A kampányban élen járt a már említett Lueger, aki most már nemcsak a zsidókat támadta, hanem velük együtt a magyarokat is.

Más töről fakadt a szláv ellenzéki pártok magyarellenessége. Nyilvánosságra hozták a magyarországi elnyomott nemzetiségek sérelmeit, s több esetben javasolták a magyar uralom megszüntetését a Monarchia másik felében. Kramář cseh képviselő már ekkor nyíltan hirdette, hogy a szlováklakta területeket Csehországgal kell egyesíteni.

Horvátországban is erős mozgalom indult a magyar uralom ellen. Viharos jelenetekre került sor – egyes helyeken például letépték a magyar zászlót. A horvátországi ellenzéki kampányt Bécsből és Prágából bátorították.

Közben Magyarországon tovább tartott az ellenállás a létszámemeléssel szemben. A hadvezetőség emiatt egyre türelmetlenebb lett. Ferenc Ferdinánd trónörökös azt javasolta, hogy erőszakkal oszlassák fel a magyar országgyűlést. A vezérkari főnök pedig tervet készített Magyarország katonai meg-

szállására. (Budapestre például – elképzelése szerint – két hadosztályt irányítottak volna.)

Az udvar és a vezető körök azonban visszariadtak az erőszakos eszközöktől. Nem kívánták megsérteni a kiegyezésben biztosított alkotmányos jogokat. Az uralkodó ugyanakkor nem bízott Széll Kálmán „kivárási taktikájában” sem. (A miniszterelnök biztos volt abban, hogy az ellenzék előbb-utóbb – ahogy 1899-ben is – a kormánnyal való kompromisszum útjára lép.)

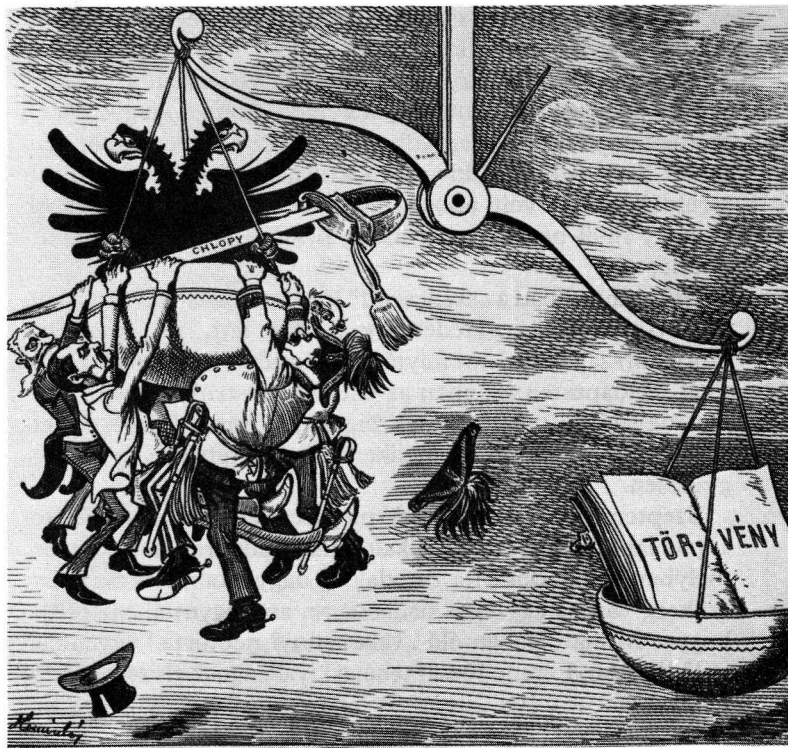
1903 júniusában a „széllcsend” létrehozójának távoznia kellett. Utóda Khuen-Héderváry Károly lett, aki előzetesen Horvátország bánjaként folytatott erőszakos magyarosító politikát. Budapesten azonban az ellenzék obstrukciójával szemben ugyanúgy tehetetlennek bizonyult, mint elődje. A létszámemelést továbbra sem sikerült keresztülvinni az országgyűlésen.

Szeptemberben az uralkodó megsemmisítette a hadgyakorlatot a galíciai Chlopyban. Ez alkalommal hadparancsot adott ki, melyben kimondotta: a birodalom nagyhatalmi állása miatt szükség van az egységes hadseregre, ami egyúttal biztosítja, hogy a Monarchiában élő „valamennyi néptörzs” egyenlően fejlődhessen. Ferenc József tehát a kiváltságos helyzetben levő magyarokat a többi „néptörzs” közé sorolta, egy sorba helyezte a szlovákokkal és más elnyomott népekkel.

A hadparancs Magyarországon nagy vihart kavart. A magyar nemzeti érzékenység megsértésének tekintették ezt nemcsak az ellenzék, hanem a kormánypárt soraiban is. Többen tiltakoztak Ferenc József kijelentése ellen. Ha az uralkodó személyét nem is támadták, de a hadparancsot annál inkább: jogellenesnek minősítették. (Az egyik karikatúra szerint a törvénykönyv többet nyom a mérlegen, mint a bécsi tábornokok és politikusok együttvéve...)

A nagy felzúdulásra tekintettel a kormány is tiltakozott a hadparancs ellen. Khuen-Héderváry javasolta, hogy Bécs a magyar „nemzeti” követelések egy részét teljesítse.

A Monarchia vezető körei 1903 őszén válaszünt elé kerültek.

10. A chlopyi hadparancs. Egykorú karikatúra

Két megoldás kínálkozott. Az egyik: a magyar ellenzék követeléseit elfogadva, megváltoztatják a hadsereg közös jellegét. Ez a Monarchia alapjait érintette volna. A másik lehetőséget viszont a meglevő viszonyok fenntartása jelentette, még erőszakos eszközökkel is.

Az udvar az utóbbi megoldást választotta. A kivitelezésre erős kezű politikust keresett és talált Tisza István személyében.

Tisza kiemelkedett a nagybirtokos politikusok közül. Széles látókörrel és bizonyos realitásérzéssel rendelkezett. Egyéniségét ugyanakkor konokság és makacsság is jellemezte. Mereven ragaszkodott a fennálló rendhez: a 48-as ellenzék politikáját felelőtlennek tekintette. Tisztán látta, hogy a dualista Monarchiát veszélyek fenyegetik kívülről és belülről egyaránt, s úgy vélte: ezekkel szemben – bármi módon és áron – mereven meg kell őrizni a fennálló rendet. Reakciós elgondolás volt ez, de az uralkodó osztályok szemszögéből – hatalmuk megtartásának lehetőségeit mérlegelve – ebben az időben a legreálisabb koncepció.

Az uralkodó 1903 őszén Tisza Istvánt bízta meg az új kormány megalakításával. A miniszterelnök, aki a Szabadelvű Párt teljes támogatását élvezte, hamarosan megtette az első lépéseket „a rend megszilárdítására”. 1904 januárjában körrendeletet küldött a főispánoknak a munkásgyűlések betiltására. Indokolása szerint ezek a megmozdulások „csak a nép nyugalmanak megzavarását, a közrend és közbiztonság megtámadását” idézik elő.

Tisza kormánya nem maradt a szavaknál: a népi mozgalmak ellen igen erélyesen lépett fel, nem riadva vissza a terrortól sem. 1904. április 26-án a Bihar megyei Élesd községben sortűz dördült el, melynek számos halálos áldozata volt. („Gyászolunk, mert nekik gyilkolni tetszett” – írta felháborodott hangon a munkások lapja, a *Népszava*.)

1904 elején került sor a költségvetés tárgyalására a parlamentben. Az „erős kéz” embere most az ellenzékkel szemben lépett fel – előterjesztette javaslatát a házzsabályok megváltoztatásáról. Ebben korlátozni kívánta a képviselők beszédének időtartamát, s lehetőséget adott volna a Ház elnökének a vita lezárására és a szavazás elrendelésére.

Tisza tervezete nagy riadalmat keltett az ellenzék körében. Ha módosítják a házzsabályokat, lehetetlenné válik az obstrukció. Ezért tárgyalásra került sor a kormány és az ellenzék között, amely kompromisszummal végződött. Az ellenzék megszavazta az évi költségvetést és az újoncjutalékot, a kor-

mány pedig ennek fejében eltekintett a házszabályok módosításától. A létszámemelés tárgyalását egyelőre elhalasztották. (A hadvezetőség ezt már nem sürgette annyira, miután a Monarchia és Oroszország között létrejött a már említett mürzstegi megállapodás.)

A kompromisszum után mintegy fél évig csend uralkodott a magyar politikai életben. Úgy látszott, hogy az „erős kéz” politikája bevált. Tisza fenyegetéseinek hatására az ellenzék agitációja csökkent, obstrukciója pedig megszűnt.

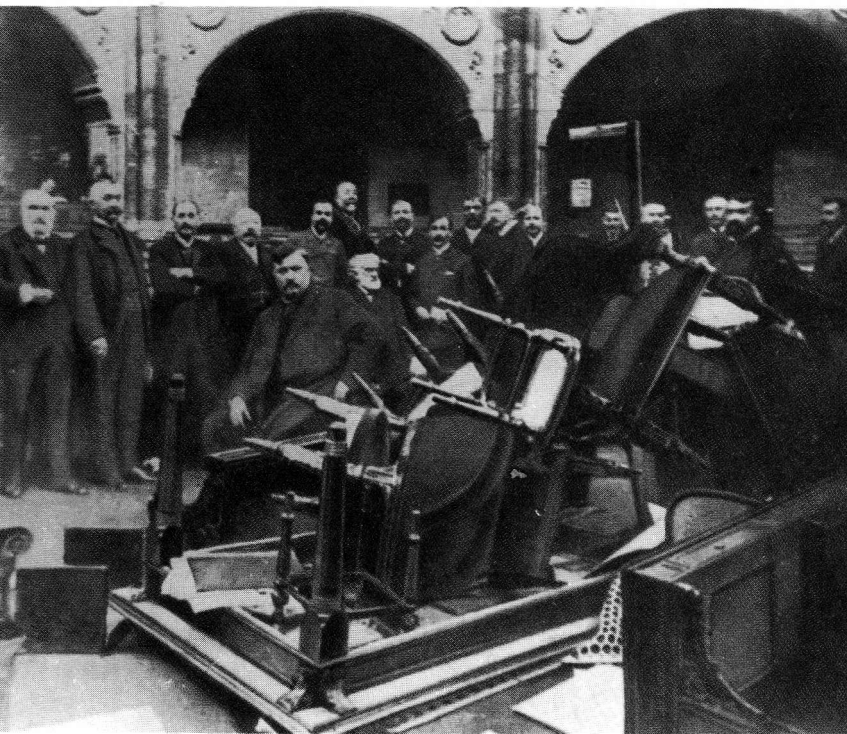
Míg Magyarországon ideiglenesen sikerült felszámolni a belpolitikai krízist, Ausztriában újabb válság bontakozott ki. A Koerber-kormánytól számon kérték az ígért nagyszabású gazdasági fejlesztési tervek megvalósítását. A program realizálására nem került sor, mert nem volt rá pénz. Ez megingatta a kormány helyzetét – 1904 tavaszán a Reichsrat bizalmatlanságát nyilvánította iránta. Koerbernek távoznia kellett. Utóda, Gautsch pártközi paktum segítségével szerzett átmenetileg többséget.

1904 tavaszán és nyarán Magyarországon a politikai helyzet szilárdabbnak látszott, mint Ausztriában. Az udvar elégedett volt a budapesti kormánnyal. (Érdemes megjegyezni, hogy Tiszára felfigyeltek Berlinben is. 1904-ben bizalmas körben így nyilatkozott róla Vilmos császár: „Ilyen ember kellene Németországnak is!”)

Tiszát azonban pillanatnyi sikerei elbizakodottá tették. 1904 őszén ismét előterjesztette a házszabály-revízió tervét. Ezzel egyoldalúan felrúgta a tavaszi megállapodást.

A javaslat parlamenti vitája november 15-én kezdődött, s az ellenzék obstrukciója napokon át tartott. November 18-án aztán Tisza puccsszerűen szavazást rendelt el, melynek során a többség engedelmesen hozzájárult a házszabályok megváltoztatásához. Az ellenzéki képviselők fülsiketítő lármázásba kezdtek, mire Tisza felolvasta a királyi kéziratot a parlament elnapolásáról. Világossá vált, hogy a puccs az udvar előzetes jóváhagyásával történt.

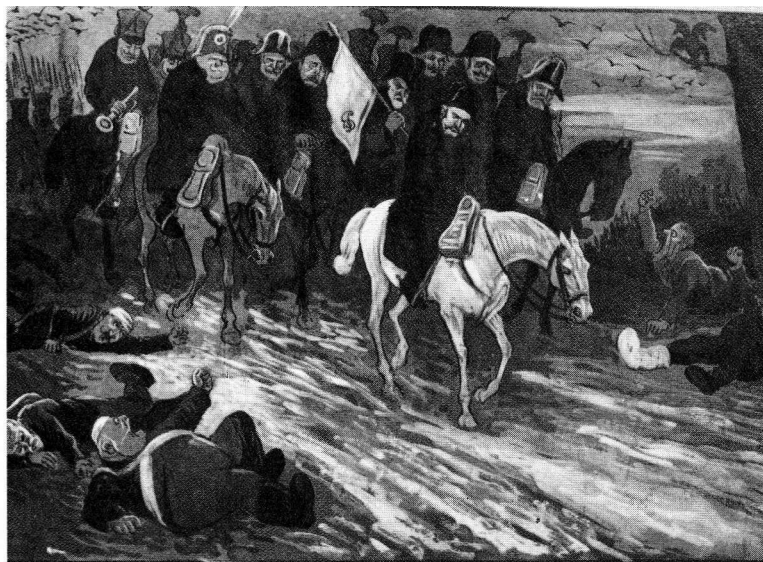
Négy hétig szünetelt a törvényhozás munkája. Közben

11. A képviselőház lerombolt ülésterme 1904. december 13-án

azonban az ellenzék teljes egysége jött létre. Koalíció alakult, amelyben valamennyi Tisza-ellenes csoport (48-asok és 67-es agráriusok egyaránt) részt vett. 48-asok és 67-esek most egységbe tömörültek. A koalíció programja elítélte a kormány törvénysértéseit, és ismét hangoztatta a hadseregbe vonatkozó „nemzeti követeléseket”.

December 13-án ült össze ismét az országgyűlés, de még aznap este újból bezárta kapuit. Aki ezen az estén végigment

12. Tisza Napóleon visszavonulása. Karikatúra 1905-ből

a parlament épületében, nem hitt a szemének. A művészien kidolgozott ablakok betörve, az ülésterem padjai szétzúzva. A vandál pusztítást a műveltségükre büszke honatyák tették. Tiltakozásukat fejezték ki azzal, hogy botrányos jelenetek közepette törtek-zúztak. A kormánynak persze nem sokat ártottak, annál többet az országgyűlés tekintélyének. Ez a botrány igen rossz fényt vetett az akkoriban sokat dicsőített úri „parlamentarizmusra”.

Ferenc József továbbra is kiállt Tisza mellett. 1905. január 3-án feloszlatta az országgyűlést; az új választások időpontját január 26-ra tűzték ki.

A választási kampány most a szokottnál nagyobb izgalmak közepette kezdődött meg. A hatóság, a rendőrség és a csendőr-

ség eddig minden ilyen alkalommal a kormányt támogatta. Ezúttal azonban a helyzetet bonyolította, hogy az ellenzék vezetői igen tekintélyes arisztokraták voltak. (Kiemelkedett közülük Andrássy Gyula, aki udvari körökben is jó kapcsolatokkal rendelkezett.) A helyi hivatalok és a karhatalom vezetőiben felmerült a gondolat, hogy a mostani ellenzékéből lesz majd a holnapi kormány. Ezért a választási hadjárat során a hatóságok sok helyen a koalíciót támogatták.

Néhány izgalmas hét után eljött 1905. január 26. A választásokon meglepető eredmény született: nem a kormánypárt, hanem a koalíciós ellenzék kapott többséget. (Egy karikatúra Tiszát Napóleonhoz hasonlította, amint gyászosan sötét arccal nézi seregének katasztrófáját.)

A dualizmus kezdete óta, azaz idestova negyven esztendeje ez volt az első eset, hogy Magyarországon a kormánypárt a választásokon vereséget szenvedett. Az eredmény az ellenzék vezetőit legalább annyira meglepte, mint Tiszáékat. A nyílt politikai válság jele volt ez, a merev, konzervatív uralmi rendszer válságáé, amelyet az oroszországi forradalom hatása tovább mélyített.

„Ellenállás” és megadás

„Megmozdult a föld Oroszországban”, „Forradalom a cár országában” – ilyen nagybetűs címek jelentek meg a lapokban 1905 elején. Az orosz demokratikus forradalom sokak számára meglepetést okozott: a külföldi (nem utolsósorban a magyar) köztudatban Oroszország évtizedekig a mozdulatlanság földjének számított. 1905 előtt csak kevesen vették észre, hogy ebben a hatalmas birodalomban már szervezkedik az ipari munkásság, készen áll az önkényuralom elleni nyílt harcra.

Az orosz szocialisták pártjában a Lenin vezette forradalmi erőké volt a többség. 1905-ben Oroszország különböző vidékein nagy sikereket ért el a polgári demokratikus forradalom,

s a vezető köröknek csak 1907-re sikerült – időlegesen – megállítaniuk a forradalmi folyamatot.

Az Oroszországgal szomszédos Monarchiában élénk visszhangot keltettek ezek az események. A munkásosztály rokonszenvvel fogadta a forradalom híreit. „E hatalmas orosz dráma hullámai elérnek minket is” – mondták a prágai szociáldemokraták nagygyűlésén. „Az ő sikerük mindenfajta zsarnokság vereségét jelenti” – hangoztatták a bécsi munkásság megmozdulásán. Ausztria más nagyvárosaiban is gyűléseken és tüntetéseken fejezték ki a szocialisták szolidaritásukat, s a munkás-sajtó részletesen informálta olvasóközönségét az eseményekről.

Az ausztriai cseh, lengyel és délszláv polgári közvélemény egy része is rokonszenvezett az orosz forradalommal. Ebben a szláv szimpátia is szerepet játszott. A cseh és délszláv sajtó büszkén írt arról, hogy „orosz testvéreik” szabadságszeretük szép tanúbizonyságát adták. A galíciai lengyel közvélemény rokonszenvében pedig közrejátszott a reménység is, hogy a cári uralom alatt sínylődő testvéreik esetleg függetlenné válnak.

Az orosz forradalom híre a magyarországi közvéleményre is nagy hatást gyakorolt. Az ott zajló események különösen 1905 első hónapjaiban álltak az érdeklődés előterében. Más-más okok miatt hatottak a legkülönbözőbb társadalmi osztályokra, rétegekre.

A magyar munkásság őszinte lelkesedéssel köszöntötte az orosz forradalmat. A budapesti szocialisták február 5-i nagygyűlésén határozat mondta ki, hogy a szervezett munkásság „forró üdvözlét küldi a cárizmus megdöntéséért, s így közvetve az emberiség teljes felszabadításáért szinte emberfeletti önfeláldozással küzdő oroszországi forradalmár testvéreinek”. A budapesti főiskolások egy csoportja pedig üzent a harcoló orosz munkásoknak: „Győzzetek, testvérek, hogy mi is győzhessünk!”

Abban, hogy a polgári közvélemény egy része rokonszenvezett a cárizmus ellen küzdőkkel, szerepet játszott szabadság-

szeretetük és a századforduló táján mesterségesen is fokozott 1848-kultuszuk. Szabadságharcukat annak idején Oroszország uralkodója segítette leverni. Most jogos elégtétellel írhatta egy magyar lap, hogy „a muszka cároknak, szabadságunk eltipróinak a trónját megingatja a muszka forradalom”.

Erdemes külön kiemelni Ady Endre állásfoglalását. Földinduláshoz hasonlította az orosz forradalmat, s „a történelem büszkeségének” nevezte. Egyik írásában megállapította: „Ezt a forradalmat a nép csinálja . . . Ugye, hogy tud valamit a nép, amit nem lehet eltanulni?”

1905-ben Magyarországon valóban széles rétegek rokon-szenveztek az orosz nép harcával. Az őszinte elismerés hangjaiba azonban disszonáns hangok keveredtek. Voltak az orosz forradalomnak nemkívánatos barátai is: az ellenzéki koalíció urai.

Az 1905-ös választásokon többséget szereztek, s várták, hogy megbízzák őket a kormányalakítással. Ferenc József azonban egyáltalán nem sietett az új kabinet kinevezésével. Hónapokig tartó bizonytalan állapot következett.

Ebben a januártól májusig tartó időszakban a koalíció sajtója „dicsérte” az orosz forradalmat, persze nem őszinte lelkesedésből, hanem taktikai okokból. Célzatosan hangoztatta, hogy a cár szorult helyzete „máshol Európában” is hasonlótl idézhet fel. „Nem lehet dacolni a jogaikat követelő nemzetek akaratával” – ez a fenyegetés arra utalt, hogy a koalíció követeléseit teljesíteni kell, különben „baj lesz”. Az orosz forradalom példáját tehát ezek az urak zsarolásra használták fel.

Az ilyen manőverekkel, a fenyegetőzésekkel azonban Ferenc József nem sokat törődött. A koalíciót nem engedhette hatalomra, hiszen a hadsereg magyarosítására vonatkozó követelése Bécs számára elfogadhatatlanok voltak.

Sokan nem értették, miért nem kapja meg a koalíció a megbízást a kormányalakításra? Ami a választásokon történt, alkotmányos országokban (például Angliában) egészen megszokott jelenség, s ilyenkor a tegnapi ellenzék alakítja meg az új kabinetet. A „parlamenti váltógazdálkodás” Nagy-Britan-

niában több évszázados gyakorlat, s ezt más országok is átvették.

Magyarországon azonban a dualista rendszer merevsége miatt nem valósulhatott meg a „politikai váltógazdálkodás”. Nálunk nem lehetett kormányra engedni olyan politikai erőket, amelyek a kiegyezésben kialakított renden módosítani kívántak. A koalíció „nemzeti” programja ellenzéki célokra kitűnően megfelelt, de az adott viszonyok között nem volt kormányképes. Ezért a választásokon győztes urak hiába várták, hogy elfoglalhatják a miniszteri bársonyszékeket. Az udvar és a vezető katonai körök elhatározták, hogy a koalíciót nem engedik kormányra. Ezt az álláspontot támogatta az osztrák kabinet és parlament is.

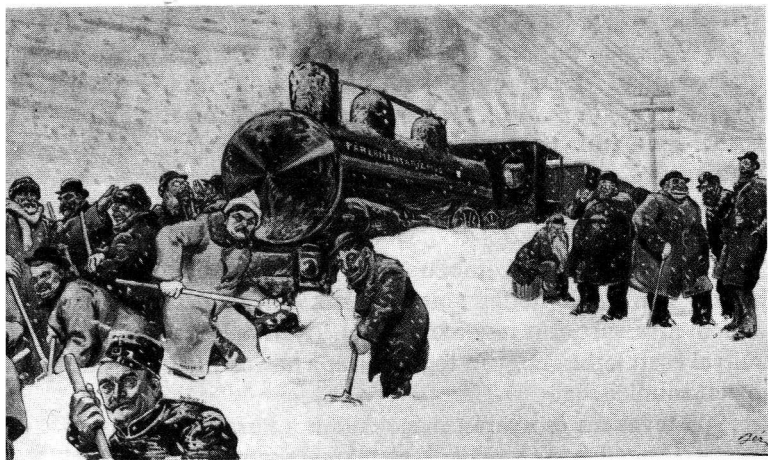
Feszült helyzet alakult ki, mivel Magyarországon hónapokig nem volt kormány. Nyílt kormányzati válság bontakozott ki, amelyből az udvarnak nem volt egyszerű kivezető utat találni: az új kabinet megalakítását ugyanis nem bízhatta sem a bukott Tisza-pártra, sem a koalícióra.

Ferenc József és környezete elhatározta, hogy felrúgja a hagyományos parlamenti formákat. A többség mellőzésével hivatalnoki kormányt nevezett ki, Fejérváry Géza volt honvédelmi miniszter vezetésével. Ő régebben a testőrök (darabontok) parancsnoka volt, ezért kabinetjét „darabontkormánynak” csúfolták.

1867 óta most történt először, hogy a kormány a parlament mellőzésével intézte az ügyeket – ez visszatérést jelentett az önkényuralmi formákhoz.

Június 21-én az országgyűlés úgyszólván egyhangúlag bizalmatlanságot szavazott a „darabontkormánynak”. Tették ezt nemcsak a koalíció, hanem a bukott Tisza-párt képviselői is. A volt miniszterelnök elhatárolta magát a „darabontoktól”, és egyelőre visszavonult a nyílt politikai szerepléstől. Tisztát igen kellemesen érinthette, hogy ezúttal nem ő a közgyűlés céltablája.

Az udvar még június 21-én elnapolta az országgyűlést. Erre a koalíció a Fejérváry-kormánnyal szemben „nemzeti ellen-

13. Elakadt a parlamentarizmus vonata. Karikatura 1905-ből

állást” hirdetett. A megyei és városi törvényhatóságokat fel szólította: tagadják meg az adófizetést és az újoncállítást.

Vidéken a legtöbb helyen ki is bontakozott az „ellenállás”. A törvényhatóságok teljesítették a koalíció felhívását. Az ellen-zéki sajtó a „48-as hagyományok” nevében támadta „az új önkényuralmat”. Talán még soha annyi hazafias frázist nem pufogtattak el, mint ezekben a hónapokban. A két tábor harca azonban csak szavakban volt éles; mindkettő óvatosan cselekedett.

A „darabontkormány” érezte, hogy helyzete az országban ingatag. Bécsre, valamint a fegyveres erőkre és a hivatalnokok egy részére támaszkodott. Egyetlen magyarországi politikus sem vállalkozott azonban a „darabontok” támogatására. A kormány működését 1905 nyarán általános ellenszenv kísérte, ezért az tartózkodott attól, hogy erőszakos fellépéssel még jobban maga ellen hangolja a közvéleményt.

A koalíció vezetői 1905 nyarán nagy népszerűségnek ör-

vendtek. Széles tömegek támogatták őket – az egyszerű emberek őszintén hittek a „hazafias” jelszavakban. A koalíciós urak azonban félték a tömegek mozgósításától. Attól tartottak, hogy a politikai életben uralkodó „anarchia” forradalomhoz vezet. Félelmük nem volt alaptalan: az elnyomó rendszer ingatagsága és az oroszországi események erősítették a szervezett munkásság hitét abban, hogy harcuk nem lesz eredménytelen.

1905 nyarán a két szemben álló erő: a kormány és a koalíció küzdelme eldöntetlen volt. Egyikük sem kezdeményezett, hanem arra várt, mit tesz a másik fél. Ilyen helyzetben döntő súllyal esett latba: hogyan foglal állást a harmadik erő, a szervezett munkásság.

1905 tavaszán és nyarán megélénkült a hazai munkásmozgalom. Országszerte sztrájkok törtek ki, s most nem ütköztek olyan erős hatósági ellenállásba, mint azelőtt. Ezt a szervezett dolgozók ki is használták. „Az urak is sztrájkolnak” – mondták a dunántúli földmunkások, amikor munkabeszüntetésükért a hatóság felelősségre vonta őket. Más esetekben arra hivatkoztak, hogy „most nincs törvény”; „a király is megszegte azt”, tehát a szegény embernek is joga van ugyanerre.

A Szociáldemokrata Párt agitációjának középpontjába a választójogot állította. Az SZDP vezetősége az áprilisi kongresszuson kijelentette: „a legmesszebbmenő áldozatokat követelő harctól sem riad vissza” a demokratikus szavazati jog kivívására.

Maga a követelés megfelelt a széles néptömegek érdekeinek. A demokratikus választójog jelszava a Monarchiában több társadalmi rétegben visszhangra talált. A kérdés az volt: hogyan, milyen taktikával vívják ki az általános szavazati jogot? A szociáldemokraták más módszerekkel küzdöttek Ausztriában, mint Magyarországon.

A Lajtán túl a munkásság vezetői a tömegharcra helyezték a súlyt. Látták, hogy a kormányzat jóindulatában nem érdemes bízniuk, s felismerték, hogy nem szükséges a különféle polgári ellenzéki pártokkal szövetkezniük. (Igaz, ezek egy ré-

sze – például a cseh pártok – szintén követelte az általános választójogot. A szociáldemokrata vezetők azonban a polgári ellenzéket nem tekintették megbízható partnernek, ezért nem kötöttek velük paktumot semmiféle formában.)

Ausztria szocialistái a saját erejükre támaszkodtak. 1905 nyarán és őszén nagyarányú választójogi agitációt indítottak, amelynek során sikerült egyes nem proletár rétegeket is megnyerniük. (Galíciában például az éhező lengyel és ukrán szegényparasztkörében népszerűvé vált a jelszó: „Ha nincs választójog – kenyerünk sem lesz!”)

Október 31-én nyílt meg Bécsben a szociáldemokrata pártkongresszus. Javában tartott a tanácskozás, amikor szenzációs hír érkezett: az orosz cár ígéretet tett arra, hogy „alkotmányt ad” a népnek. A kongresszus azonnal félbeszakadt; a küldöttek az utcára vonultak, s példájukra mintegy százezer munkás kezdett spontán tüntetést, az orosz forradalmat és az általános választójogot élve.

A bécsi Gautsch-kormány nem akarta a követelést teljesíteni. Elnyomó intézkedésekkel próbálta a mozgalmat visszaszorítani. November 2-án a bécsi munkások újabb választójogi tüntetésére került sor. Ezen a napon a Reichsrat épületére (először, de nem utoljára) kitűzték a vörös zászlót. A rendőrség azonban szétzavarta a tüntetést.

November 5-én Ausztriában gyűlések sorozata zajlott le a választójog követelése jegyében. Bécs, Prága, Brünn, Linz, Trieszt, Krakkó és Lemberg dolgozói mutatták meg erejüket. Szolidaritásból aznap Budapesten is gyűlést tartottak, s ezen Bokányi megállapította: „Mi is küzdeni fogunk, amíg egy új világ, a népszabadság világa nem jön el...”

Nyugtalan és eseménydús hetek vártak Ausztriára. A legdrámaibb fejlemények Prágában következtek be. November 4-én a munkásság általános sztrájkba lépett, majd tüntetőmenete összetűzött a karhatalommal. Erre az utcákon barikádokat emeltek, és több középületre kitűzték a vörös zászlót. Másnapra falragaszok lepték el Prága házait: „Le a dolgozó nép ellenségeivel és gyilkosaival!” A rendőrségnek csak 5-én

sikerült eltávolítania a barikádokat és szétvernie a megmozdulást.

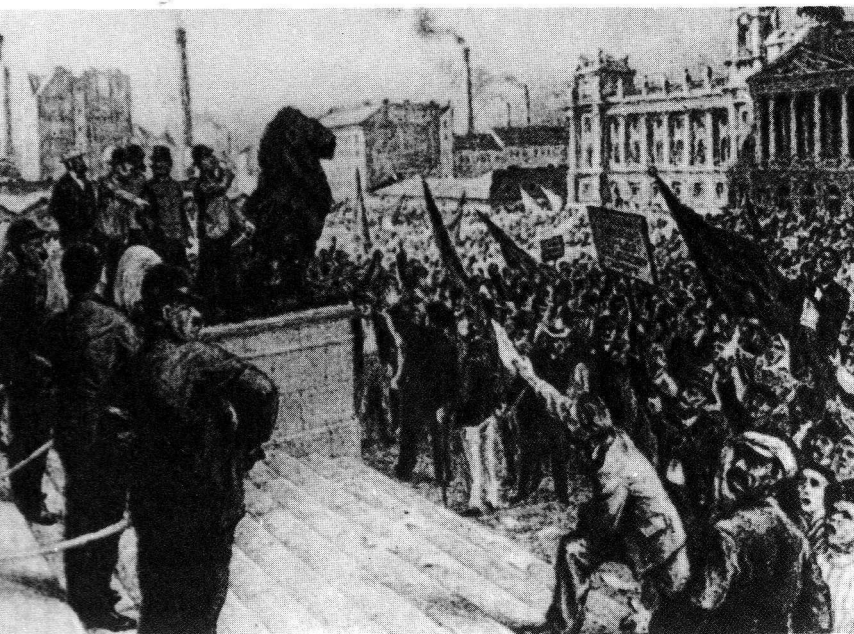
November 28-án rendkívül feszült légkörben nyitották meg a parlament új ülésszakát. Ausztria munkássága erre az időpontra rögzítette minden eddiginél nagyobb megmozdulását. Ezen a napon a városokban leállt a munka, és több helyen szünetelt a vasúti közlekedés.

November 28-án Bécsben 250 ezer ember tüntető menete vonult a Reichsrat elé. Jelszavaikat nemcsak németül lehetett hallani; sok küldöttség érkezett más nyelvű vidékekről is. Az általános választójogra vonatkozó követelést hárman adták át a Reichsrat elnökének: Pernerstorfer osztrák, Šmeral cseh és Daszyński lengyel szociáldemokrata vezető. Jelképesnek tekinthető, hogy a küldöttség Ausztria három legnagyobb nemzetének képviselőiből állt. Ezzel kifejezték a különböző anyanyelvű munkások testvéri egységét.

A november 28-i megmozdulás sikerrel járt. Ausztria kormánya kénytelen volt megígérni, hogy az általános választójogot be fogják vezetni. Helyesnek bizonyult az a taktika, hogy a polgári pártokkal való kompromisszumok nélkül, a tömegek erejére támaszkodva harcolják ki ezt a fontos demokratikus vívmányt.

Magyarországon sajnos a szociáldemokrata pártvezetőség nem követett ilyen határozott és elvszerű politikát. Nem merték úgy mozgósítani a tömegeket, ahogy Ausztria szocialistái mozgósították. Az igazsághoz tartozik, hogy Magyarországon a mozgalmi munka feltételei kedvezőtlenebbek voltak, mint a birodalom másik felében. Nem tudtak általános, az egész országra kiterjedő sztrájkot szervezni, s csak egy nagyobb tüntetésre került sor.

Szeptember 15-én a főváros munkássága a választójogért tüntetett. Százvezres tömeg vonult a parlament elé „Le a népcsaló mágnásokkal”, „Haza csak ott van, ahol jog is van!” jelszavakkal. Nem történt azonban semmi különös: a sokaság – miután követeléseit egy küldöttség átadta a Ház elnökének – békésen elvonult. A munkásság megmutatta ugyan erejét, de

14. „Vörös péntek” (1905. szeptember 15-i tüntetés)

követeléseiért harcba nem bocsátkozott. A „vörös péntek” semmi változást nem hozott.

A Szociáldemokrata Párt vezetői a választójogért indított harchoz szövetségest, támogatót kerestek. Ki akarták használni a kormány és az ellenzéki koalíció szembenállását.

1905 tavaszán és nyár elején a pártvezetőség a koalíciónak kínálta fel az együttműködést. Az ellenzéki urak azonban me-reven elzárkóztak az általános választójogtól, márpedig az SZDP-vel való összefogásnak ez lett volna az előfeltétele.

A „darabontkormány” viszont észrevette, hogy itt van a lehetőség a vele szemben álló erők megosztására. Merész

15. Garami Ernő

sakkhúzásra szánta el magát: közeledni kezdett a Szociáldemokrata Párthoz. 1905 nyarán Kristóffy József belügyminiszter megállapodást kötött Garami Ernővel, az SZDP vezetőjével. A paktum értelmében a kormány megígérte a választójog kiterjesztését, s ennek fejében a Szociáldemokrata Párt felajánlotta támogatását a „darabontoknak”.

A Kristóffy–Garami-megállapodás évekig tartó vita tárgya lett. Sokan elítélték, de megkötését a pártvezetőség később is helyes taktikának tartotta. Ezt azzal indokolták: ha az orosz nép elfogadja a választójogot a százezreket hóhérló cár kezéből, miért ne fogadhatná el a magyar nép „egy kiszolgált generális kezéből”? A párhuzam hamis volt, mert az orosz szocialisták semmiféle paktumot nem kötöttek II. Miklóssal. Igaz, a cár kénytelen volt megígérni az általános választójogot, de erre az ígéretre az oroszországi munkások nem úgy válaszoltak, hogy fölhagytak a további ellenállással.

Tény, hogy a koalíciótól jót nem várhatott a magyar haladás tábora. A „darabontokkal” szemben azonban szintén indokolt lett volna az óvatosság. Választójogi ígéretüket igen kérdésessé tette az is, hogy a Monarchia másik felében a kormány egyáltalán nem sietett megadni a szavazati jogot; csak a tömegek erős nyomására tett engedményt. A Fejérváry-kormány mögött álló udvar szavában kár volt megbízni.

A szociáldemokraták megkezdték választójogi kampányukat, ami igen kellemetlenül érintette a koalíciót. Eddig ugyanis „nemzeti” követelései miatt élvezte az utca támogatását; most viszont az új, népszerű jelszó jelentős tömegeket fordított ellene. Az ellenzék két tűz közé került: a darabontok és a szocialisták egyaránt szembefordultak vele. Az őszi hónapok folyamán az SZDP és a koalíció között élessé vált az ellentét, és gyakran megzavarták egymás gyűléseit.

Ősszel a kormány helyzete megerősödött. Az SZDP és a koalíció szembenállása javította a „darabontok” pozícióit. A Fejérváry-kabinet most már nem riadt vissza az erőszakosabb intézkedésektől. Ezek ellen spontán tüntetések törtek ki. Hiába nevezett ki a kormány új főispánokat, beiktatásukat sok

helyen a lakosság megakadályozta. (Kolozsvárott és Ungvárott például a kormány hivatalnokát közáporral és akasztófára húzott szalmabábuval fogadták. Debrecenben a „darabont” főispánt először félholtra verték, majd halottaskocsin vitték végig a városon.)

A koalíció vezetői megrettentek a tömegek akcióitól. Kijelentették, hogy elítélnék mindenfajta „forradalmi eszközt”. Jobban féltek már saját seregüktől, mint az ellenféltől.

1906 elején mindkét tábor kezdte megelégeni a bizonytalan helyzetet. Az ellenzéki koalíció forradalomtól tartott, a kormány pedig most az adófizetés megtagadása miatt került szorult helyzetbe: a pénzügyi deficit hatalmas méreteket öltött.

A két tábor közül a koalíció bizonyult gyengébbnek és gyávábbnak. Az ellenzék – miközben még harsogta frázisait – fokozatosan visszavonult. Februárban Andrássy felkereste az uralkodót, és átadta neki az „ellenállók” immár szerényebb kívánságait. (Például feladták a magyar vezényleti nyelv követelését.)

Bécs azonban nem engedett. Tisztán látta, hogy a koalíciót most néhány erélyes csapással szét tudja zúzni. 1906 februárjában a „darabontok” gyűléstilalmat rendelték el, és az Országházat (eddig példa nélkül álló módon!) katonaság szállta meg. A legérzékenyebb csapást azonban anyagi téren mérték az „ellenállókra”. A kormány megvonta az ellenálló megyék állami javadalmazását. A dzsentrí hivatalnokok könnyen beszéltek, amíg pénz állt rendelkezésükre. Abban a pillanatban, ahogy megszűnt a javadalmazásuk, véget vetettek az ellenállásnak is.

Márciusban a legtöbb megye megadta magát. A koalíció vezetői is felismerték, hogy ők sem tehetnek mást. Most már csak a behódolás „tisztességes” formáját keresték, miközben tárgyalásokat kezdtek az udvarral.

Bécs legyőzte a magyar földesurak és dzsentrí „nemzeti ellenállását”. Győzelmét azonban nem kívánta arra felhasználni, hogy megszüntesse a dualizmus rendszerét, hiszen tudta, hogy a megerősödött népmozgalmakkal szemben az

osztrák–magyar uralkodó körök egységére van szükség. Ezért állt szóba a koalícióval.

1906 áprilisában az udvar megállapodott az ellenzék vezéreivel. Ez azonban nem tekinthető valamiféle „új kiegyezésnek”: nem kompromisszumra került sor, hanem az egyik fél teljes behódolására. A koalíció lemondott katonai követeléseiről, s vállalnia kellett a költségvetés és az újoncjutalék megszavazását. Lényegében az „ellenállás” vezetői arra kényszerültek, hogy feladják eredeti programjukat.

A behódolás fejében a koalíció megbízást kapott a kormányalakításra. A kabinet élére Wekerle Sándor, a politikai taktikázás mestere került. Az új koalíciós kormányban 48-asok és 67-esek egyaránt részt vettek.

1906 tavaszán lezárult a közel másfél éves kormányzati válság. Minden maradt a régiben: a magyar nagybirtok, nagytőke és dzsentrí hatalma átvészelte a megrázkódtatást. (Ehhez képest lényegtelen volt számukra az, hogy ellenzéki programjukról le kellett mondaniuk.)

A szociáldemokrata pártvezetőséget a válság ilyen módon való lezárásával kellemetlen meglepetés érte. Arra számított, hogy az udvar és a koalíció ellentétei kibékíthetetlenek. Most pedig látnia kellett, hogy a vezető körök két táborra igenis megtudott egyezni. Az SZDP taktikája kudarccal járt, hiszen az általános választójogot nem sikerült kiharcolnia.

Az 1905–1906. évi kormányzati válság nagy lehetőségeket nyújtott, melyek azonban kihasználatlanul maradtak. A hatalom birtokosai úrrá tudtak lenni a krízisen.

Ez a másfél év azonban mégsem múlt el következmények nélkül: a Monarchia másik felében sikerült kivívni az általános választójogot, s ez erőt adott a haladás magyarországi táborának is. A válság megrázkódtatta a Monarchia uralmi rendszerét, s nyilvánvalóvá tette, hogy a dualizmus keretében egyre nehezebb megoldani az ellentmondásokat.

Az 1905–1906-os években vált a magyar munkásosztály országos súlyú politikai tényezővé. Az SZDP-n belül már szerveződött a pártvezetőség hibás taktikáját, megalkuvó maga-

tartását bírálók csoportja. A válság során világosabban kirajzolódott az egyes társadalmi osztályok, rétegek, egy-egy párt, irányzat valóságos arculata. Ekkor lepleződött le a 48-as nacionalista ellenzék tehetetlensége és irreális volta.

Ismételten ki kell emelnünk az 1905-ös orosz polgári demokratikus forradalom hatását. Az oroszországi események ekkor a Monarchia vezető köreit erősen nyugtalanították. Az adott pillanatban nem a versenytárs gyengítését, hanem megerősödését kívánták; azt akarták, hogy a cárizmus le tudja győzni a forradalmat. (Ennek érdekében a Monarchia diplomáciai támogatást is adott az orosz uralkodó köröknek.) 1906-ban Ferenc József a cár személyes megbízottja előtt fejezte ki örömét a forradalom leveréséért.

Az 1905–1907. évi orosz forradalomnak még egy utórezgése támadt Kelet-Európában. 1907-ben Romániában nagy parasztfelkelés tört ki. A román királyság (Regát) vezetői egy ideig attól féltek, hogy nem lesz elég erejük a felkelés elfojtására. Ezért egyes bukaresti politikusok javasolták, hogy kérjenek katonai segítséget a Monarchiától.

Ausztria–Magyarország vezető körei – a közös osztályérdek miatt – készek lettek volna fegyverrel beavatkozni. Erre azonban nem került sor: a román királyság elég erősnek bizonyult ahhoz, hogy a parasztfelkelést vérbe fojtsa.

Az oroszországi forradalom bukását átmenetileg a mozgalom apálya követte. Az érintett nagyhatalmak vezető körei számára elmúlt a közvetlen veszély, s most ismét előtérbe kerültek egymás közötti ellentéteik. A Monarchia és Oroszország urai – amint a forradalmi hullám elült – újból ellenségek lettek. 1907 után Ausztria–Magyarország és a cári birodalom kapcsolata feszültebbé vált.

A boszniai annexió

A belpolitikai válság elmúltával, 1906 novemberében új vezérkari főnököt kapott a Monarchia hadserege. Conrad tábor-

nagy hivatalba lépése (bár a közvélemény még nem sejtette) kedvezőtlen fordulatot hozott. Az új vezérkari főnök – részben hatalomvágyból is – túllépte a katonai vezetők szokásos feladatkörét. Nem elégedett meg a hadsereg erősítésével, harc-készültségének fokozásával, hanem beleszólt a politikai életbe is. Támadó háborúba akarta sodorni a Monarchiát.

Conrad már akkor háborút sürgetett, amikor az állam vezetői még más megoldásokat is lehetségesnek tartottak. Gyakran adott be titkos javaslatokat az uralkodónak; ezekben hol Olaszország, hol pedig Szerbia megtámadását követelte. Legtöbbször azonban a déli szomszéd elleni háborúra uszított.

Említettük, hogy 1903 óta eléggé megromlottak a Monarchia és Szerbia kapcsolatai. Belgrád külpolitikai irányvonala Bécs-ellenessé vált, s egyre inkább Pétervár és Párizs felé orientálódott.

A Monarchia vezetői Szerbiát veszélyes ellenségnek tekintték, s igyekeztek megtörni. Conrad azonnali háborúra vonatkozó javaslatát azonban elvetették. Tudták, hogy a fegyveres támadás kockázatos, mert Oroszországgal való konfliktushoz vezethet. Ehelyett más úton próbálták a déli szomszédot térdre kényszeríteni.

Szerbia mezőgazdasági termékeit évtizedek óta a Monarchia vásárolta meg. 1906-ban azonban az osztrák–magyar uralkodó körök magas agrárvámokat léptettek életbe Szerbiával szemben. A vámháború elsősorban politikai célokat szolgált; a szerb államot arra akarta kényszeríteni, hogy külpolitikájában a Monarchiához igazodjék. A „háborúnak” gazdasági oka is volt: a magyar földbirtokosok ki akarták zárni a hazai piacról a szerb konkurenciát.

Hosszú évekig tartott a vámháború a Monarchia és Szerbia között. Jól jött ez az ausztriai és a magyarországi nagybirtokosoknak, mert az agrártermékek árának emelkedéséből jelentős hasznot húztak. A tömegek helyzetét viszont rontotta az élelmiszerárak növekedése.

Szerbia lakosságát igen érzékenyen érintette a vámháború: éveken keresztül nem tudta elhelyezni mezőgazdasági termék

fölöslegét. Fokozta a nehézségeket, hogy Szerbia nem rendelkezett tengeri kikötővel, így bekerítve érezhette magát.

Lakosságának többségét kisbirtokos parasztok képezték, akik közül sokan tönkrementek a vámháború éveiben. Egzisztenciájukban érezték magukat fenyegetve, s ez rendkívül erős gyűlöletet ébresztett bennük a Monarchia iránt. A szerb lakosság széles rétegei most már azt vallották, hogy egységes és tengerparttal rendelkező délszláv államra van szükség. Csak ez biztosíthatja a szerb paraszt számára, hogy termését külföldön akadálytalanul értékesíthesse. „A Monarchia ennek útjában áll, tehát el kell távolítani” – ez a vélemény általánossá vált Szerbiában.

A vámháború rendkívül kiélezte a két állam viszonyát. Végeredményben nem hozott sikert a Monarchia számára: bár komoly nehézségeket okozott Szerbiának, a kis államot megtörni nem tudta. Belgrád nem adta meg magát, s külpolitikai téren tovább erősítette kapcsolatait Oroszországgal.

Az osztrák–magyar vezető körök felismerték, hogy a vámháború kudarccal járt. Szerbellenes politikájuknak ezenkívül más nehézségekkel is szembe kellett néznie.

Az egyik zavaró tényező az volt, hogy a bécsi külpolitika nem támaszkodhatott egységes közvéleményre; a Monarchia legtöbb szláv népe a független Szerbiával rokonszenvezett. (Különösen a csehek körében lehetett ezt megfigyelni.) Az alárendelt nemzetek többsége helytelenítette, hogy a birodalom terjeszkedni akar a Balkánon. Az 1908-ban Prágában tartott szláv kongresszuson például szolidaritásukat fejezték ki Szerbia iránt.

Problémát okozott az is, hogy maguk az osztrák–magyar vezető körök sem voltak egységesek a szerb kérdésben. Az osztrák nagytőkések jelentős része azt kívánta, hogy a Monarchia kebelezze be a déli szomszédországot. A magyar vezető körök (kormánypártiak és ellenzékiek egyaránt) élesen elleneztek ezt.

Szó sincs persze arról, hogy a magyar földesurak, tőkések és dzsentrik a kis népek függetlenségét pártolták volna. Egé-

szen más volt az ok, amiért nem akarták, hogy Szerbia a Monarchia részévé váljon. A magyar vezető körökben ugyanis az az érzés élt, hogy a birodalom „telített”, más szóval nem lenne célszerű növelni a nem magyar és nem német lakosság arányát. Úgy látták, hogy a Monarchián belül a szláv népesség növekedése veszélyeztetné a dualizmust és a magyarok kivételezett helyzetét.

Az osztrák–magyar vezető körök azonban (eltekintve az említett véleménykülönbségtől) egyetértettek abban, hogy Szerbiát meg kell törni, és szükséges lenne a Monarchiától függő helyzetbe hozni. A vámháború kudarca után újabb manőverrel kísérleteztek.

1908 januárjában Aehrenthal külügyminiszter egy vasútépítési tervvel állt elő. Úgy gondolta, hogy a vonal Szarajevóból indulna, és az akkoriban Boszniával határos Törökország területén haladna Szalonikiig. A vasút tervének a bécsi propaganda nagy hírverést csapott; a „civilizáció terjesztéséről”, az elmaradott Balkánnak „korszerű közlekedéssel való megajándékozásáról” beszélt. Valójában más állt a háttérben: a vasút megépítésével a Monarchia közvetlen összeköttetésbe került volna a Balkán legnagyobb kikötőjével, és ily módon befolyása az Égei-tengerig terjed.

E ravasz terv csak fokozta volna Szerbia bekerítését. Értethető, hogy Bécs vasútépítési javaslata ellenkezést váltott ki mind Belgrád, mind az őt pártoló Pétervár részéről. Néhány hónapig tartó diplomáciai konfliktus után a Monarchiának visszakoznia kellett. A tervezett vasútból nem lett semmi.

1908 júniusában Törökországban forradalom tört ki a feudális szultáni uralommal szemben. Vezetői, az „ifjútürökök” a rendkívül elmaradott török állam átalakítását tűzték ki célul: a feudális maradványok kisöprését és polgári átalakulást.

A törökországi fordulat kellemetlen meglepetést okozott Bécsnek – Bosznia-Hercegovina miatt. A két tartomány az 1878-as megszállás óta gyakorlatilag a Monarchia fennhatósága alatt állt, de jogilag változatlanul török felségterületnek számított. Bécsben attól tartottak, hogy az új török kormány

most, harminc év múltán ismét felveti Bosznia-Hercegovina (a továbbiakban röviden: Bosznia) hovatartozásának problémáját. Még jobban félt azonban a szerb agitációtól. Bosznia lakossága ugyanis délszlávokból állt, s ezért Szerbia is igényt tartott erre a területre.

A Monarchia vezető körei úgy akarták megoldani a kérdést, hogy megváltoztatják a két tartomány jogi helyzetét: a megszállás helyébe e terület bekebelezését (annexióját) mondják ki. Rövid idő alatt számos lépést tettek ennek előkészítésére.

A hazai közvélemény körében célzatos híreket terjesztettek a szerbek Monarchia-ellenes agitációjáról. Provokációs céllal Zágrábban pert indítottak 50 ellenzéki politikus ellen. Azzal vádolták őket, hogy Belgrád megbízásából tevékenykednek a Monarchia érdekei ellen. A zágrábi „felségárulási per” nagy botrányt kavart. A vád ellentmondásokba keveredett, s több tanúja és okmánya hamisnak bizonyult. Ennek ellenére a vádlottakat elítélték.

Bécs diplomáciai téren is igyekezett az annexiót előkészíteni. Nehézségekkel kellett számolnia, hiszen érvényes nemzetközi szerződés állt fenn Bosznia helyzetéről, melyet most a Monarchia meg akart szegni.

Aehrenthal ravasz tervet dolgozott ki. Úgy próbálta a kérdést rendezni, hogy a nagy versenytárs: Oroszország hozzájárulásával történjék az annexió. E célból találkozott Izvolszkij orosz külügyminiszterrel, és sikerült is vele elvi megállapodásra jutnia. Aehrenthal megígérte, hogy a Monarchia támogatni fogja Oroszországot a tengerszorosok kérdésében, s ennek fejében Izvolszkij hozzájárult a boszniai annexióhoz. Az osztrák külügyminiszter eljárása azonban nem volt korrekt: nem tájékoztatta ugyanis az orosz kormányt arról, hogy a tervezett annexióra nem a távolabbi jövőben, hanem két hónapon belül fog sor kerülni.

Bécsben augusztus 19-én közös minisztertanács foglalkozott a boszniai kérdéssel, s ezen vita alakult ki. Egyesek – köztük Beck osztrák miniszterelnök – aggályaikat fejezték ki, mert úgy látták, hogy az annexiót külföldön provokatív lépésnek

16. Apponyi Albert

fogják tekinteni. Mások viszont – így Wekerle magyar kormányfő is – határozottan támogatták a bekebelezés tervét. Végül a közös minisztertanács elhatározta az annexió végrehajtását, s időpontját október 6-ra tűzte ki.

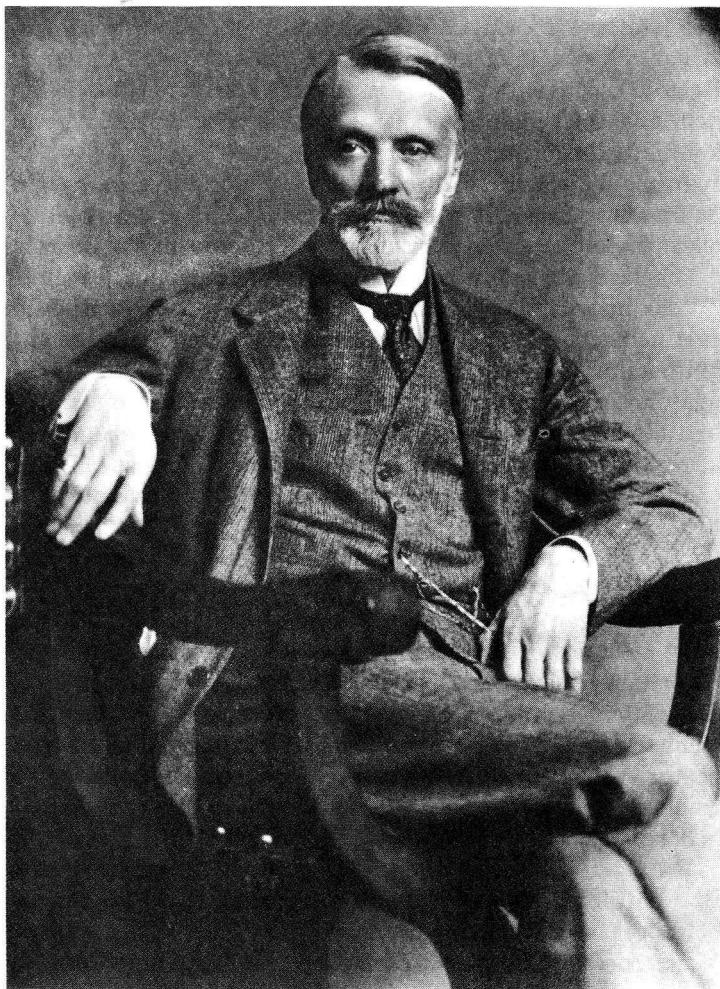
A magyar minisztertanács csak október 3-án, úgyszólván az utolsó percben tárgyalta az annexió ügyét. Wekerle „kényszerű lépésként” értékelte, és azzal indokolta, hogy „szerb izgatás” folyik a déli határokon. Apponyi és Andrássy miniszterek ugyan fenntartásaikat hangoztatták – véleményük szerint az ilyen jogsértő lépés árt a Monarchia tekintélyének –, mégis hozzájárultak az annexióhoz. (Igen jellemző Andrássy indokolása: „Akár helyes ez a politika, akár helytelen, ha elhatározott annak követése, melléje kell állni . . .”)

1908. október 6-án jelentették be az annexiót. A nemzetközi közvéleményben általános meglepetést keltett, s hónapokig tartó diplomáciai válságot eredményezett.

Törökország tiltakozott Bosznia bekebelezése ellen, de ez nem okozott gondot Bécsnek. A török vezetők külpolitikája továbbra is a Hármasszövetséghez igazodott, így a Monarchia barátságára szükségük volt. Ezért egy-két hónap múlva hozzájárultak az annexióhoz.

Nem is Törökország jelentette a problémát a Monarchia számára, hanem Szerbia. Az egész lépés célja ugyanis Belgrád megalázása volt. Az annexió ellen hatalmas felháborodás tört ki Szerbiában; Monarchia-ellenes tüntetések sorozata hullámszórt végig az országon. Válaszul az osztrák–magyar vezetők a déli határok mentén katonai előkészületeket tettek (például óvintézkedéseket fogyanatosítottak a „bandák betörésének” megakadályozására).

A Monarchia magatartása fokozta a feszültséget. Conrad vezérkari főnök ismét sürgette Szerbia megtámadását. Más vezető politikusok azonban ezt kockázatos lépésnek tartották. (Többen írtak is a miniszterelnöknek: célszerű lenne „kissé fékezni a jó Conrad harcias kedvét”.) Az osztrák–magyar kormánykörök megelégedtek a fenyegetőzéssel – hadüzenetre még nem gondoltak.

17. Andrassy Gyula

E válságos időszakban Szerbia fenyegetve érezte magát. A határok védelmét megerősítették; előkészületek történtek Belgrád esetleges kiürítésére is. A szerb kormánynak azonban nem állt érdekében a háború, s ezért igyekezett a fegyveres konfliktust elkerülni.

A nagyhatalmak közül egyedül Németország támogatta a Monarchia lépését. A berlini kormány december 8-án nyíltan állást foglalt az annexió mellett. Ez érthető, hiszen Bosznia bekebelezése beleillett Németország délkeleti hódító terveibe.

Más nagyhatalmak viszont elítélték a Monarchia lépését, és a nemzetközi jog megsértésének minősítették azt. Az antanthatalmak propagandakampányt indítottak Ausztria–Magyarország ellen. Álszent képmutatás volt ez, hiszen a szemben álló tábor is terjeszkedő célok vezették, s ezeket leplezték „Szerbia érdekeinek megvédése” jelszavával. Anglia és Franciaország „erkölcsi felháborodása” mögött az a szándék állt, hogy ezzel is ártsanak ellenfeleiknek. Ugyanakkor azonban tény, hogy a nemzetközi válságot a Monarchia provokálta az annexióval.

Oroszország igen kényes helyzetbe került. Nem tagadhatta, hogy az annexió Izvolszkij előzetes hozzájárulásával történt. Az orosz kormány ellenszolgáltatásul kérte, hogy – az említett megállapodás értelmében – a tengerszorosokkal kapcsolatos igényeit ismerjék el. Ezt azonban a többi nagyhatalom ellezte: Anglia és Franciaország nem akarta, hogy az orosz hajóhad korlátlanul közlekedjen a Boszporuszon és a Dardanellákon.

Izvolszkij ily módon diplomáciai vereséget szenvedett. Ez a körülmény felforgatta az orosz kormányt. 1908 decemberétől már a Monarchia elleni kampány élére állt. Ausztria–Magyarország katonai előkészületeire válaszul Oroszország is részleges mozgósítást hajtott végre. A nemzetközi feszültség hónapokig tartott. 1909 márciusában érte el a tetőpontját.

A hónap második felében a Monarchia utolsó figyelmeztést (ultimátumot) küldött Szerbiának. Ebben követelte az annexió elismerését; elutasítása esetén fegyveres fellépéssel

fenyegetőzött. (Érdemes megfigyelni, hogy már ekkor alkalmazták az ultimátumot, amely aztán öt év múlva végzetes következményekkel járt.)

A Monarchia nemcsak szavakban fenyegetőzött; március 22-én több hadtestét mozgósította. Oroszország is ellenintézkedésekre készült; Pétervárott minisztertanácson vitatták meg a háború lehetőségét. Ebben a helyzetben lépett fel igen erőlyesen Németország: kényszerítette Oroszországot, hogy hátráljon meg.

A hadviselésre még fel nem készült cári birodalom pár évvel a Japántól elszenvedett vereség után nem tehetett mást, mint hogy feladja álláspontját. Ugyanerre kényszerült Szerbia is: március 31-én közzétett nyilatkozatában – kénytelen-kelletlen – elfogadta az annexió tényét. Ezzel a nemzetközi diplomáciai konfliktus háború nélkül ért véget.

A Monarchia vezetői 1909 áprilisában úgy érezték, hogy diplomáciai győzelmet arattak. Mivel Szerbiát sikerült megálázniuk, úgy vélték, hogy tekintélyük megnövekedett. Ez azonban tévedés volt, mert az erőpolitika csak látszólag ért el sikert. Valójában egy elkeseredett, bosszúra vágyó elleniséget szerzett a Monarchiának, az antantot pedig a kudarc nem gyengítette meg.

Kérdés, hogy mit nyert a Monarchia 1908–1909-ben? Az annexió nemzetközi elismertetése csak névleges jelentőségű volt. Hatalma valójában nem gyarapodott. Kunfi Zsigmond szociáldemokrata politikus joggal bírálta a Monarchia vezetőit, akik „egy pusztá címért, névváltoztatásért” felforgatták Európa népeinek nyugalma. „Képzeltető-e nagyobb aránytalanság egy játszma betéte és nyeresége között, mint egy európai háború lehetősége az annexió nyereségeért?” – írta.

A Monarchia lakosságában meglehetősen vegyes visszhangot keltett az annexió. Az osztrák-németek és a horvátok helyeselték (az utóbbiak azért, mert úgy látták, hogy Bosznia bekebelezésével megnőtt a délszlávok aránya a Monarchiában).

Ausztria legtöbb alárendelt nemzete helytelenítette az anne-

xiót. A lengyelek, a szlovének és a csehek elítélték a kormányzat lépését. (Csehországban széles körben terjedtek a boszniai annexió elleni röpiratok.)

A bécsi parlamentben decemberben tiltakozó felszólalások hangzottak el ebben az ügyben. Masaryk cseh képviselő interpellációjában azt hangoztatta, hogy a balkáni népeket „nem lehet a militarista hódítás eszközeivel megnyerni”. (A külügyminiszter panaszkodott is a bécsi német követnek, amiért a szlávok nyíltan fejezik ki elítélő véleményüket.)

Ausztria szociáldemokratái nem elégedtek meg parlamenti tiltakozásokkal. Bécsben, valamint az osztrák és a cseh iparvidékeken gyűléseken emelték fel szavukat az annexió ellen, amelyet teljes joggal minősítettek „az európai béke megzavarásának”. A munkások nemzeti különbségre való tekintet nélkül helytelenítették a Monarchia hivatalos külpolitikáját.

Magyarországon mind a kormány, mind az ellenzéki csoportok helyeselték a boszniai annexiót. Egyetértettek abban, hogy a szerb agitációval szemben szükség volt az „erélyes fellépésre”, de vitát váltott ki az a kérdés, hogy Bosznia „osztrák tartomány” legyen-e, vagy „a magyar királyság része”? (Jellemző az akkori magyar politikai életre, hogy az annexióból is közjogi kérdés lett.)

A 48-as irányzat követelte, hogy a két annektált tartományt (hatszáz év előtti történelmi jogcímen!) közvetlenül csatolják Magyarországhoz, mert ezáltal majd megnövekedik súlya a Monarchián belül. A Wekerle-kormány viszont helyeselte, hogy Bosznia (formailag külön területként) osztrák uralom alá kerüljön. Egyáltalán nem akarta, hogy az annektált délszláv-lakta tartományok Magyarországhoz tartozzanak, hiszen ez a nemzetiségi lakosság arányszámát növelte volna.

Hónapokig húzódó vita tárgya volt, hogy Bosznia a „magyar királysághoz” tartozzon-e vagy Ausztriához? A véleménykülönbséget jól érzékeltette egy karikatúra. Két szép háremhölgy: Bosznia és Hercegovina a szultántól új gazdához került. A 48-as Magyar Mihály szemet vetett rájuk. Wekerle

A KÖZÖS ZSÁKMÁNY.

18. Wekerle főeunuch távoltartja az ellenzéki Magyar Mihályt Bosznia-Hercegovina háremhölgyektől. Karikatúra a Borsszem Jankó című lapból

főeunuch azonban elzavarta, mert ezek a hölgyek „a birodalmi hárembe mennek...”

A boszniai annexió iránti érdeklődés eléggé mellékvágányra terelődött. Magyarországon túlságosan is sokat foglalkoztak a közjogi vonatkozásokkal és keveset a lényeggel: a bekebelezés okozta háborús veszéllyel. Csak a válság utolsó heteiben, az ultimátum árnyékában döbbsentek rá sokan, hogy katasztrofára fenyeget. (Az pedig titokban maradt a közvélemény előtt, hogy a kormány a „háború esetére kivételes intézkedésekről” törvénytervezetet fogalmazott. Ez nem került nyilvánosságra, mert a válság elmúltával az ügyet levették a napirendről. Három évvel később azonban Tiszáék a koalíciós kormány tervezetét újból elővették, és törvénybe is iktatták.)

A háborús veszélyt egyedül a magyar munkásosztály ismerte fel teljes nagyságában. Már az annexió bejelentésekor megállapította a *Népszava*, hogy nemzetközi konfliktus fenyeget. Ennek felidézése „nagy bűn volt a közös külügyminisztérium részéről, és hozzá segedelmet nyújtani még nagyobb véték a magyar kormány részéről”. A következő hónapokban a Szociáldemokrata Párt háborúellenes agitációt folytatott.

1908–1909 telén a magyar munkásság népgyűléseken ítélte el az annexiót. December 6-án az SZDP rendkívüli kongresszusa is felemelte szavát „ama kalandos és lelkiismeretlen külpolitika ellen, amely Bosznia-Hercegovina indokolatlan és időszerűtlen annektálásával európai háború veszedelmét támasztotta”.

A polgári sajtóban is megjelentek szórványos tiltakozások. Íróink, költőink szót emeltek a háborús veszély ellen. Ady egyik cikkében megállapította: „egy bizonyos, hogy minden élet megáll, ha jön a háború. És jaj az olyan háborúzó országoknak, ahol lappangó keserűségek vannak.” Móra Ferenc pedig az uszítást ítélte el: „Egy pár hónap óta folyton a szerbeket pocskondiázzuk, de úgy, hogy már szinte szégyellhetnénk magunkat...”

A szocialisták békeagitációját azonban más pártok nem támogatták. 1908–1909-ben Magyarországon még nem jött

létre olyan háborúellenes mozgalom, amely képes arra, hogy nagy tömegeket mozgósítson, s különböző társadalmi rétegeket egyesítsen.

1909 márciusában különösen erőssé vált a háborús veszély. „Egészen a szakadék szélén állunk már. Lehet, hogy a legkisebb szélroham, a leggyöngébb lökés is belédönt bennünket” – írta a munkássajtó az ultimátum elküldésekor. A békevágy azonban ekkor a Monarchiában kevés tüntető megmozduláson jutott kifejezésre. (Jelentős gyűlésre csak két esetben került sor: Bécsben március 26-án és Budapesten 29-én.)

A válság megszűntével a szocialisták agitációja visszatért a megszokott vágányra. A háború kérdését a belpolitikai problémák teljesen háttérbe szorították. Az ultimátummal kapcsolatos feszültség rövid ideig tartott, s ez kevés volt ahhoz, hogy a széles tömegekben a világháború veszélye tudatosuljon. A magyar közvélemény ezt a kérdést még nem vette elég komolyan.

Az annexiós válság véget ért. A Monarchia diplomáciai „győzelmét” a német birodalom támogatásával érte el, s ez a körülmény fokozta Ausztria–Magyarország függését Berlinről.

„Nyakatokon vad, úri tatárok”

Az 1905–1906-os megrázkódtatás után az osztrák–magyar vezető körök keresték a válságból kivezető utat. A problémák megoldására kétféle felfogás alakult ki.

Az egyik a dualista rendszer megőrzését kívánta. A meglevőhöz mereven ragaszkodott. Ebben azonban volt különbség az osztrák és a magyar uralkodó körök között. Magyarországon a fennálló rend híveiből hiányzott mindenfajta rugalmasság, míg Ausztriában a politikai élet hangadói hozzájárultak bizonyos reformok – így az általános választójog – bevezetéséhez.

A másik koncepció hívei a dualista rendszer megváltozta-

tását kívánták. Felvetődött azonban a kérdés: hogyan történjék ez? Három, egymásnak ellentmondó irányzat alakult ki.

Az első Ferenc Ferdinánd trónörökös nevéhez fűződött. Ez az irányzat arra törekedett, hogy a magyar vezető körök hatalmát visszaszorítsa, és „Nagy-Ausztriát” hozzon létre. Más szóval a trónörökös és szűkebb környezete (kamarillája) egy központosított összmonarchiát akart kialakítani.

Ferenc Ferdinándék nem egyszerre kívánták a központosított birodalmat létrehozni, hanem fokozatosan. Az első lépés az lett volna, hogy a dualizmust megszüntetik, és helyébe osztrák–magyar–délszláv trializmust (azaz három központúságot) hoznak létre. Ebben a délszlávok és a magyarok kölcsönösen sakkban tartották volna egymást. Ezután jöhetett volna a következő lépés: a Bécsből, német nyelven kormányzott összmonarchia megeremtése. Az állam nemzetekfelettségét azonban Ferenc Ferdinánd meg akarta őrizni; az általa elképzelt „Nagy-Ausztriában” az osztrák–német mellett más nemzetek uralkodó osztályai is érvényesülhettek volna.

Ferenc Ferdinánd terveit egyes ausztriai körök mellett a magyarországi horvátok, románok és szlovákok képviselői közül többen támogatták. E nemzetiségek vezetői kapcsolatban álltak a trónörökössel; az általa javasolt átszervezés ugyanis pillanatnyilag jobb lett volna számukra, mint a fennálló magyar uralom. Később azonban a román és a szláv politikusok kiábrándultak Ferenc Ferdinánd terveiből. Észrevették, hogy a trónörökös végső céljai ellentétesek a nemzetiségek érdekeivel. Egy erős összmonarchia veszélyeztette volna nemzeti fejlődésüket. Ezért 1910 után a horvát, román és szlovák politikusok elszakadtak Ferenc Ferdinándtól. A szerbek körében pedig kimondott ellenszenv uralkodott a trón várományosa iránt, aki a kis balkáni országokat a Monarchiához akarta csatolni.

Ferenc Ferdinánd tervei Magyarországon erős ellenállásba ütköztek. A „Nagy-Ausztriára” vonatkozó elképzelések ugyanis a magyar nagybirtok és dzsentri hatalmát veszélyeztették. Az osztrák kormány sem helyeselte a trónörökös terveit:

szüksége volt a magyar vezetők támogatására, s ezért nem kívánta a dualista rendszert megbolygatni. Ferenc Ferdinánd elgondolásai tehát – a legkülönbözőbb nemzetek és társadalmi rétegek tiltakozása miatt – nem valósulhattak meg.

A szélsőséges német nacionalisták irányzatát az ausztriai német burzsoázia csoportjai támogatták. Ez az irányzat különbözött Ferenc Ferdinándétól; nem „Nagy-Ausztriát” kívánt, hanem Berlinre támaszkodva azt akarta elérni, hogy a német ajkúak teljhatalomra jussanak a Lajtán túl.

Az ún. nagynémet irányzat veszélyeztette a Monarchia önállóságát. Terveik megvalósítása esetén Ausztria beolvadt volna Németországba. (Megjegyzendő, hogy Berlin nyíltan nem támogatta a Lajtán túli német nacionalistákat. A német kormánykörök óvakodtak Ausztriával szemben bármiféle ellenséges gesztustól.)

A német nacionalista irányzat osztatlan ellenszenvet váltott ki az egész Monarchiában. Nemcsak a szláv népek, hanem az olaszok, a románok és a magyarok is elítélték. Az ausztriai német ajkú munkásság, sőt a polgárság jelentős része is elhárította magát ettől a veszedelmes törekvéstől. A német nacionalisták azonban – elszigeteltségük ellenére – nem voltak gyengék. Jelentős tömegbefolyással rendelkeztek a csehországi Szudétaföldön és a Németországgal szomszédos alpesi tartományokban, s Berlin burkolt formájú támogatása is bátorította őket.

A harmadik irányzat a már többször említett 48-as nacionalizmus volt Magyarországon. A 48-asok azt kívánták, hogy a Monarchia súlypontja Budapestre helyeződjék át. Hiányzott belőlük a realitásérzék; túlbecsülték a magyar uralkodó körök erejét, s nem vették észre, hogy a magyar nagybirtokos-tőkésdzsentri államhatalom a meglevő területi keretek között nem maradhatna fenn Bécs hathatós támogatása nélkül.

A továbbiakban érdemes megvizsgálni: mit tettek a Monarchia vezető körei a Lajtán túl és innen a válság megoldása érdekében?

Ausztriában 1905 végén az udvar és a kormányzat kénytelen

volt beleegyezni az általános választójog bevezetésébe. Az ígéretet persze nem siettek betartani. Egy éves huzavona következett; különböző jogi kibúvókat kerestek az időhúzásra. A munkásság és más ellenzéki csoportok erélyes sürgetésére azonban végül megtörtént a döntés: 1906 végén a Reichsrat törvénybe iktatta az általános választójogot.

1907 májusában került sor az új parlamenti választásokra. A szervezett munkásság szép sikert aratott; jelöltjeire több mint egymillió szavazat esett. A Reichsratba 87 szociáldemokrata képviselő került be.

Az uralkodó nemzet kisebbségbe került az új parlamentben. (Az 516 mandátum közül csak 233 jutott a németeknek; ugyanakkor 259 képviselő tartozott a különböző szláv nemzetekhez. A csehek száma például 107 volt.)

1907-ben Beck, az új miniszterelnök ügyes taktikát alkalmazott. A német, a cseh és a lengyel polgári pártok együttes részvételével alakított kormányt. Ez a koalíció elég nagy többséggel rendelkezett a Reichsratban.

Beck helyes érzékkel épített az alárendelt nemzetek lojalitására a Monarchia iránt. Ez jellemezte akkoriban még a leginkább ellenzéki cseheket is. Mozgalmukat már Tomáš Masaryk egyetemi tanár vezette. Műveltsége, széles látóköre és jellemsszilárdsága miatt a cseh pártok körében nagy tekintélynek örvendett. (Igazságérzetét mutatja, hogy egy antiszemita célzatú perben védőügyvédként fellépett az uszítás ellen.) Masaryk 1907 táján még úgy vélte, hogy a Monarchia az ott élő népek számára gazdasági és kulturális fejlődési lehetőséget nyújthat. Pártja ezért is tanúsított egy ideig lojalitást a Beck-kormány iránt.

A politikai stabilitás azonban csak egy évig tartott. 1908 őszén a cseh–német ellentétek újból kiéleződtek, s így a koalíció szétesett. Beck kísérlete megbukott.

1908–1911 között Ausztriában gyakran váltották egymást a kormányok. A parlamentben a szociáldemokraták és az alárendelt nemzetek képviselői sok gondot okoztak számukra. A kormányok hol az egyik, hol a másik ellenzéki csoporttal

kötöttek paktumot; ily módon tudták ideig-óráig biztosítani a többséget a maguk számára. Néhány esetben – amikor az engedmények vagy az ígéreték nem használtak – a 14. § segítségével folyamodtak: ideiglenesen elnapolták a parlamentet. Ez azonban csak pillanatnyi megoldást jelentett; amint ismét összeült a Reichsrat, kiújult a válság.

A kormányok eredményes működését gátolta az is, hogy nem rendelkeztek pozitív programmal. 1900-ban Koerber még nagyvonalú gazdasági fejlesztési tervvel tudott előállni; ekkoriban azonban már erre az osztrák kormányok nem voltak képesek. A pénzhiány miatt komolyabb gazdasági programot ezekben az években nem lehetett meghirdetni; 1905 óta a költségvetés egyensúlyát is csak nehezen tudták biztosítani.

Felvetődik a kérdés: egyáltalán mi volt ekkor egy-egy osztrák kormány célja? Fortwursteln (tovább pepecselni) – adta meg a választ a bécsi néphumor. Találó a megállapítás. Valóban, az ausztriai kormányok nem is törekedtek másra, mint-hogy fenntartsák magukat és továbbbevickéljenek a parlamenti zavarok és a növekvő politikai ellentétek közepette.

Ez a helyzet nem tetszett az udvarnak és a hadvezetőségnek. A hadvezetőség ismét sürgette a katonai létszámemelést, márpedig ezt ilyen gyenge kormányoktól nem várhatta. Az udvarnak is elege volt a „fortwursteln” politikából, az engedményekből és taktikázásokból. Erélyesebb kézre volt szüksége. Így került előtérbe Stürgkh személye. 1911-ben alakított kormánya – elődeitől eltérően – már rendelkezett határozott programmal. A hadsereg megerősítését tűzte ki céljául. A Stürgkh-kormány politikája az udvar és a hadvezetőség teljes bizalmát élvezte.

Az 1907-ben megválasztott új Reichsrat sokat foglalkozott a Monarchia másik államának problémáival. A szláv képviselők hangot adtak a magyarországi nemzetiségek panaszainak, interpellációkban ítélték el a magyar kormány és hatóságok eljárását. A Reichsrat egy alkalommal, 1909-ben határozatot is hozott: felszólította a magyar kormányt, hogy hajtsa végre az 1868-as nemzetiségi törvényt, amely legalább

bizonyos jogokat biztosított a nem magyar lakosság számára.

Mi történt Magyarországon az 1905–1906. évi válság után?

Az 1906. tavaszi megállapodás nyomán a koalíció került kormányra. Az az uralkodó és középosztályok széles összefogását érvényesítette. Ez a kormány elődeitől abban különbözött, hogy a merkantil irányzat híveit háttérbe szorította, míg az agrárius nagybirtok, a középpolgárság és a dzsentrifeljes támogatására számíthatott.

Különösen a dzsentrifel súlyra nőtt meg a koalíció uralomra jutásával. Még soha ilyen kitűnő lehetőségük nem volt az érvényesülésre, mint ekkor. Nagyhangú „nemzeti” frázisaik uralták a magyar közéletet. Sok képviselőjük jutott be a parlamentbe; Mikszáth „oroszlánbőrbe bújt szamarak”-nak nevezte őket. Éppen 1906-ban jelent meg az író *A Noszty fiú esete Tóth Marival* című regénye, melyben kitűnően ábrázolja a dzsentrifel elődiségét és züllését.

Az új koalíciós kormányban 67-esek és 48-asok egyaránt részt vettek, de túlsúlyban az előbbiek voltak. Sajátos kísérlet kezdődött. Ennek a kormánynak 67-es politikát kellett folytatnia, de ezt úgy tette, hogy közben 48-as jelszavakat hangoztatott.

A koalíciós kormány megalakulásakor nagy népszerűségnek örvendett. Szépen hangzó ígéreteket tett a régi ellenzéki program végrehajtásáról, ami nem maradt hatás nélkül. Az 1906. májusi választásokon a koalíció pártjai fölényes győzelmet arattak. (Különösen a 48-as irányú Függetlenségi Párt kapott sok szavazatot.) A koalíciónak nem volt nehéz győznie, hiszen úgyszólván nem is akadt ellenfele. A régebbi Szabadelvű Párt feloszlott, Tisza pedig egyelőre visszavonult a közélettől.

A választási győzelem után a koalíció majdnem négy évig kormányzott. Ellentétes érdekű társadalmi rétegeket és csoportokat egyesített. (Így a középpolgárságnak szüksége lett volna az önálló vámterületre, míg az agrárius nagybirtokosok elleneztek azt, hiszen nekik a biztos ausztriai piac kellett.)

A koalíciós kormányzat arra törekedett, hogy megerősítse az uralkodó és középosztályok egységét.

A kormánynak kedvezett az általános gazdasági helyzet. Nagyarányú konjunktúra bontakozott ki ezekben az években. Az ipar fejlődése az eddigieknél gyorsabb ütemű volt (össztermelése 1913-ra a múlt század végéhez képest több mint kétszeresére nőtt), s a mezőgazdaságban is fellendülés mutatkozott.

A konjunktúrát mesterséges eszközökkel is segítette a kormányzat. 1906-ban megkezdődött a vámháború Szerbia ellen, s ez monopolizálta a Monarchia piacát a magyar mezőgazdasági termékek számára. A nagybirtokosok és gazdag parasztok számára ez igen kedvező helyzetet biztosított, s a kisgazdák-nak is volt bizonyos hasznuk a konjunktúrából.

Kétségtelen, hogy az agrárvámok árdrágulást hoztak. Emiatt egy ideig a merkantil irányzatú tőkések támadták is az agráriusokat. Később azonban a kormányzat megbékítette őket azzal, hogy nagyarányú állami támogatásban részesítette az ipart. A tőkések később egyébként már nem is támadták az árdrágulást, mert rájöttek, hogy ez a konjunktúrának nagy ösztönzője.

A koalíciós kormány gazdaságpolitikája tehát kedvezett a nagybirtoknak is, a nagytőkének is. Ennek eredménye lett az, hogy 1910 táján lényegében megszűntek a régebbi agrárius-merkantil ellentétek.

A Wekerle-kormány a földesurak, a nagytőke és a dzsentri érdekében kezdettől fogva a népelnyomó intézkedések egész sorát hozta. 1906-ban bosszúhadjáratot indított a szocialisták ellen, akik az ellenállási komédia idején szemben álltak a koalícióval. A szociáldemokratákat a „darabontok kiszolgálóinak” minősítették, pedig nekik igazán semmi közük sem volt a Fejérváry-kormány törvénysértéseihez.

„A koalícióval a nép ellenségei jutottak hatalomra” – állapították meg a szocialisták. Ezt igazolták a kormány intézkedései; 1906–1909 között a munkásszervezeteknek súlyos hatósági nyomással kellett megküzdeniük. „Nyakatokon vad,

úri tatárok” – írta Ady a munkásokra nehezedő elnyomó hatalomról.

1907-ben – Darányi Ignác földművelésügyi miniszter javaslatára – új törvényt hoztak, mely erősen korlátozta a földmunkások és a cselédek jogait. A földesuraknak és a nagygazdáknak jogot adott arra, hogy karhatalommal kényszerítsék alkalmazottaikat munkára, sőt sztrájk esetén el is zárathatták őket. A rendelkezést a közvélemény „derestörvénynek” nevezte, mivel sok tekintetben visszalépést jelentett a régi jobbagyrendszer felé.

Súlyos elnyomás nehezedett a nemzetiségekre is. A dualizmus egész korszakában egyetlen kormány sem lépett fel olyan dühödt sovinizmussal a nem magyar lakosság ellen, mint a koalíciós kabinet. A magyarosító politika még erőszakosabbá vált, mint régebben. Apponyi kultuszminiszter hírhedt iskola-törvényében a nemzetiségek anyanyelvi oktatását veszélyeztette. Fokozódtak a hatósági terrorintézkedések is. Az 1907. októberi csernovai sortűz a szlovák lakosság megfélemlítését szolgálta. (Ez az eset egyébként Európa-szerte botrányt kavart; a haladó külföldi közvélemény tiltakozott a magyar hatóságok eljárása ellen.)

Elnyomó politika érvényesült a horvátokkal szemben is. 1906 után a magyar hatóságok többször feloszlatták a zágrábi tartománygyűlést. A horvát alkotmányt felfüggesztve időnként nyílt önkényuralmat vezettek be; egy „királyi biztost” ruháztak fel teljhatalommal az ügyek intézésére. (A koalíció pontosan azokat a módszereket alkalmazta, amelyek ellen a darabontkormány idején tiltakozott!)

A magyarosítás politikája azonban (a koalíció idején éppúgy, mint más kormányok alatt) csődöt mondott. A nemzetiségeket nem sikerült magyarrá tenni. Az 1910-es népszámlálás adatai szerint a szlovákok, románok és szerbek aránya az összlakosságon belül alig csökkent. Mind az 1906-os, mind az 1910-es választásokon – ha kis számban is – bekerültek nemzetiségi képviselők az Országházba. Horvátországban pedig megbuktak az önkényuralmi módszerek. A tartomány-

19. Wekerle és az új nyakörv. A miniszterelnök a vámszövetséget átke-
reszteli vámszerződésre. Egykorú karikatúra

gyűlési választásokon mindig olyan többség alakult ki, mely szemben állt a magyar kormány politikájával. (A magyar hatóságok itt végül is meghátrálásra kényszerültek.)

A magyarosítás több lármával, mint eredménnyel járt. Arra volt csak jó ez a politika, hogy gyűlölködést keltsen az országban élő különböző anyanyelvű lakosság között. Sok sebet ejtett, sok keserűséget támasztott, s a magyar nemzetnek semmi haszna sem volt belőle.

Egy-két évig úgy látszott, hogy a koalíciós kormány jól teljesíti feladatát. A válságot felszámolta, az uralkodó és közép osztályok hatalmát megszilárdította. Hamarosan kiderült, hogy a Wekerle-kormány által teremtetett stabilitás meglehetősen ingatag.

A koalíciós kormány „hazafias” jelszavai és reformígéretei miatt kezdetben népszerű volt a kispolgárság és a birtokos parasztság körében. Az ígéretek beváltását azonban hiába várták: a kormány csak egy-két külsőségben tudott „nemzeti vívmányokat” felmutatni. Így a vámközösséget – melyet az ellenzék régebben annyit támadott – továbbra is fenntartotta, csupán „vámszerződésé” keresztelte át. (Egy korabeli karikatúra ezt ahhoz hasonlította, amikor a kutynak más feliratú nyakörvet adnak.) Másfél-két év múlva a koalíció híveinek észre kellett venniük, hogy a kormány nem gondol az ígéretek betartására. (Ezt nem is tehetné volna meg; a koalíció 1906-ban azzal a feltétellel kerülhetett csak hatalomra, hogy régebbi programjának teljesítéséről lemond.)

A választójog kérdésében sem teljesítette azokat az ígéretek, amelyeket a kis- és középpolgárságnak tett. Igaz, 1908-ban Andrássy belügyminiszter reformjavaslattal állt elő, amely ugyan minden 24. életévét betöltött férfinak megadta volna a választójogot, de vagyoni és műveltségi megkülönböztetés alapján. Egy gazdag földbirtokos (magas iskolai végzettséggel) például egymaga három szavazattal rendelkezett volna, míg tizenkét analfabéta paraszt csupán egyetleneggyel. Andrássy javaslatát plurális (többes) választójognak nevezték.

Kétszínű volt ez a javaslat; az általános választójog látszatát keltette, de valójában elsikkasztotta azt. A plurális szavazati jog azt a célt szolgálta, hogy megőrizze a vezető körök túlsúlyát a nincstelenekkel, a magyar uralmat a nemzetiségekkel

szemben. A reakciós tervezet nagy felháborodást keltett. Más-más szempontból támadták azt a haladás erői és a változtatás, a reformok ellenzői. Andrássy végül célszerűbbnek találta, hogy visszavonja javaslatát.

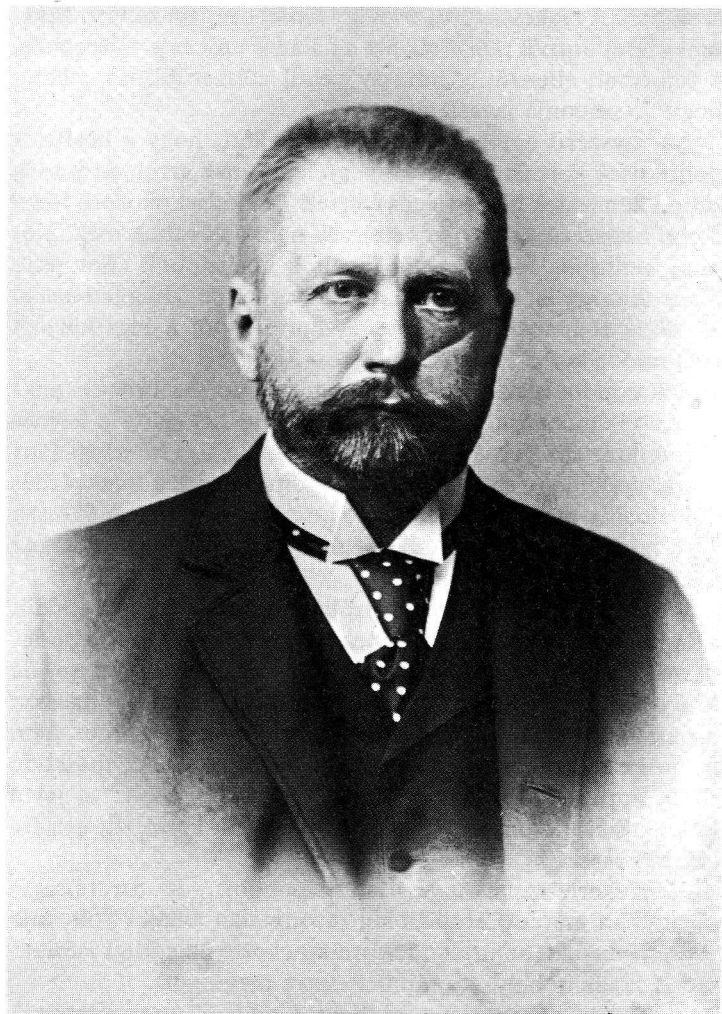
Az egyszerű embereknek látniuk kellett, hogy a koalíciós politikusok kormányra jutva megfelelkeznek arról, amit még mint ellenzékiek hirdettek és ígértek. Csalódást okozott, hogy a régi népszerű közjogi követelések nem valósultak meg. Néhány politikus és csoportja kivált a koalícióból. (Ezt tette Nagy György is, aki 1908 márciusában külön „Függetlenségi és 48-as Balpártot” alakított. A kormánytól a régi közjogi programot kérte számon.)

Sok gondot okozott az önálló bank ügye. Az 1906-os paktum szellemében a koalíció néhány évig halogatta e kérdés napirendre tűzését. 1908-ban azonban a Függetlenségi Párt – a közvélemény nyomására – sürgetni kezdte a bankkérdés megoldását, ami nehéz helyzetbe hozta a kormányt. A 67-esek egyáltalán nem óhajtották megbolygatni az évtizedek óta meglevő közös bank ügyét.

Wekerle egyes taktikával próbálta az időt húzni. Előállt a kartellbank javaslatával. Ennek lényege az volt, hogy Budapesten és Bécsben egyaránt egy-egy önálló bank lenne, de közös intézőbizottsággal. (Ez hasonlított volna az iparban kialakult kartellekhez.) Wekerle azonban tervezetéhez nem tudta az osztrák fél beleegyezését megnyerni. Az uralkodó 1909. április 24-én kelt elutasító válasza így szólt: „a jelen külpolitikai viszonyok között a közös bank kipróbált erejére kell támaszkodni”.

A Wekerle-kormány ezután lemondott, de továbbra is hivatalban maradt. Hónapokig bizonytalan állapot volt, míg végre júliusban az uralkodó újra kinevezte az eddigi kabinettet. A koalíció helyzete mindenestre megingott.

A Wekerle-kormány többségét kitevő 67-esek szerették volna a kényelmetlenné vált bankügyet levenni a napirendről. A Függetlenségi Párt egyes vezetői – például Kossuth Ferenc – hasonló álláspontra helyezkedtek. (Kossuth Ferenc sokáig

20. Justh Gyula

nagy népszerűségnek örvendett, mivel Kossuth Lajos fia volt. Ingtag, megalkuvó politikája azonban nem hasonlított apjához.)

A függetlenségiek másik része viszont ragaszkodott az önálló bank követeléséhez. Kiemelkedett közülük Justh Gyula, aki pályája kezdetén a 48-as ellenzékhez tartozott. (1905–1906-ban a parlament elnöke is volt.) Elvi szilárdságban és becsületességben kiemelkedett az úri politikusok közül. Tisztánlátás és következetesség jellemezte, s ezért szükségszerűen kiábrándult koalíciós barátaiból. (Útja később a demokrácia táborába vezetett.)

Justh és követői a kis- és középpolgárságra, valamint az értelmiségre támaszkodtak. 1909 nyarán azt javasolták, hogy a koalíció helyett egy tisztán függetlenségiekből álló kormány alakuljon. Ennek programja az önálló bankot és az általános (nem pedig plurális) választójogot tartalmazta volna. Ez viszont elfogadhatatlan volt a Kossuth Ferenc-féle politikusok számára.

A Függetlenségi Párton belül egyre növekedett az ellentét a bal- és a jobbszárny, tehát Justh és Kossuth csoportja között, mely végül is 1909 novemberében szakadáshoz vezetett. Justh és követői „Függetlenségi és 48-as Pártot” hoztak létre, az önálló bank és a választójog programjával. Velük szemben a jobboldal külön függetlenségi párttá szerveződött.

Apponyi és Kossuth Ferenc most már nyíltan megtagadták azokat a „hazafias” követeléseket, amelyek alapján 1906-ban olyan sok szavazatot kaptak. Teljesen magukévá tették a 67-esek álláspontját.

A függetlenségi pártszakadás válságba sodorta a kormányt. A november 27-i minisztertanácsi ülésen az uralkodótól „bizonyos engedményeket” kért, „hogy az ellenzékkel való küzdelemben megállhasson”. Újra előterjesztette azokat a „nemzeti” kívánságokat a hadsereg kérdésében, amelyek már 1903-ban is elutasításra találtak Bécsben.

Az uralkodó ismét visszautasította, hogy katonai kérdésekben engedményt tegyen a magyar vezető köröknek. A Wekerle-

kormány megint lemondott. Az immár teljesen 67-essé vált koalíció azt várta, hogy ismét megkapja a megbízást az új kabinet megalakítására. Számításában azonban csalódott.

A koalíció elvesztette az uralkodó és a birodalmi vezető körök bizalmát. Bécsben rájöttek, hogy a Wekerle-féle politika megbukott; nem lehet 48-as ígéretekkel 67-es szellemben kormányozni. Ráadásul a bécsi parlament szociáldemokrata és szláv képviselői is sokat támadták a koalíciós kabinetet, s ez is kellemetlen volt az udvar számára. Az uralkodó tehát úgy döntött, hogy a Wekerle–Apponyi–Kossuth Ferenc-féle garnitúrát nem támogatja többé.

Az 1910-es év nagy meglepetése: a király Tisza hívét, a régi szabadelvű politikust, Khuen-Héderváry Károlyt bízta meg kormányalakítással. Az új kabinetben a koalíció pártjai egyáltalán nem kaptak helyet. Az országgyűlés ugyan bizalmatlanságot szavazott a kormánynak, de az szemmel láthatóan nem zavartatta magát ettől.

Olyan helyzet alakult ki, amely hasonlított az 1905-öshöz. A koalíció ismét megpróbálkozott a „nemzeti ellenállás” hirdetésével, de teljes kudarcot vallott. Régebbi hívei nagy része cserbenhagyta, s ezzel mondott kritikát felettük. Nyilvánvalóvá vált, hogy a koalíció demagógiájával, magyarkodásával, alkupolitikájával lejáratta magát.

A magyar uralkodó és középosztályok többsége 1910-ben már egészen másként gondolkodott, mint öt évvel azelőtt. Érezték, hogy hatalmukat veszélyezteti a növekvő nemzetközi feszültség éppúgy, mint az országon belül a néptömegek és a nemzetiségek növekvő ellenállása. A közös veszélyt felismerték, s ezért régebbi ellentéteik háttérbe szorultak. A vezető körök többsége olyan kormányt kívánt, amely mentes minden kétértelműségtől (azaz nem taktikázik „felfelé” és „lefelé”), amely erős és határozott.

Ezt az új, szilárdan 67-es politikát egy új párttól várták, mely 1910 februárjában alakult meg. Élén Tisza István állt, aki ismét visszatért a politikai élet porondjára. Az általa vezetett Nemzeti Munkapárt a finánciókések és a nagybirtokosok

21. Tisza István

egyenrangú szövetségét fejezte ki, azokat képviselte. Számíthatott a dzsentrik többségének támogatására is. A régebbi agrárius–merkantil ellentéteket háttérbe szorítva, a párt az egész reakció tömörítését akarta.

A Khuen–Héderváry-kormány már ennek az új pártnak az irányvonalát képviselte. Néhány hónap alatt meg tudta erősíteni hatalmát, nem sokat törődve a parlamenti ellenzék tiltakozásával. Az uralkodó hamarosan fel is oszlatta az országgyűlést.

Az új választásokra izgalmas légkörben került sor. A Munkapárt jól ki tudta használni a kiábrándultságot, amit a koalíció hagyott maga után. Kitűnő taktikával dolgozott; ígéreteivel minden rétegben igyekezett népszerűsége szert tenni. (Még a választójog kiterjesztését és a nemzetiségek iránti méltányosságot is kilátásba helyezte!) A választási hadjáratban anyagiakkal sem fukarkodott, s állami pénzeket is felhasznált erre a célra. (Lukács László pénzügyminiszter a Magyar Banktól több millió koronát kapott pártcélokra, minek fejében az állami sóbányákkal kapcsolatos üzletet biztosított a pénzintézet számára. Mikor ez két és fél év múlva kiderült, a magyar közélet egyik nagy botránya lett belőle. Az ellenzék Lukácsot – némi túlzással – „Európa legnagyobb panamistájának” nevezte.)

A Munkapárt kihasználta az ellenzék megosztottságát is. Felismerte, hogy a koalíciós Apponyi-féle pártok nem veszélyesek számára; fő ellenségei a Justh vezette baloldali függetlenségek. Velük szemben Tiszáék sok helyen paktumot kötöttek a jobboldali ellenzékkel.

A választásokra 1910 júniusában került sor. A kormánypárt érdekében gyakorolt erős hatósági nyomás, valamint az anyagi eszközök nem tették kétségessé a Munkapárt győzelmét. Ez valóban fölényes is volt, s a parlamentben a választások után abszolút többséggel rendelkezett. (A Házban 258 kormánypárti és 155 ellenzéki képviselő foglalt helyet, s ez utóbbiak közül csak 51-en tartoztak a baloldalhoz.)

Kereken egy esztendeig a kormányzat nem ütközött ko-

moly ellenállásba. Úgy látszott, az új rezsim a gyenge és megosztott ellenzékkel szemben könnyen megszilárdítja helyzetét. A költségvetést és a szokásos újoncjutalékot különösebb nehézség nélkül elfogadtatta az országgyűléssel. A bankkérdésben sem tudott az ellenzék zavart kelteni; a közös bank szabadalmát 1917-ig meghosszabbították.

A munkapárti kormányzat sikereivel az udvar elégedett volt. Bécs jóval több bizalmat tanúsított iránta, mint előde, a koalíciós kabinet iránt. Úgy látszott, a gyakorlatban jól beválik az a szilárdan és határozottan 67-es politika, amelyet Khuen-Héderváry és Tisza képviselnek. A stabilizálódást a Monarchia hadvezetősége arra akarta felhasználni, hogy végre elfogadtassa a hadseregfejlesztési programot.

A létszámemelés ügye – mint ismeretes – 1902 óta húzódott. 1911-ben két nemzetközi esemény tette ezt sürgőssé: a második marokkói válság és az olasz–török háború. (Megjegyzendő, hogy Conrad ez alkalommal Olaszország megtámadását javasolta. Véleményét azonban most sem osztották a Monarchia vezető köreibben.)

A hadsereg fejlesztésével Tisza is egyetértett. A kormány 1911 májusában benyújtotta az erre vonatkozó törvényjavaslatot, amely az újonclétszám és a katonai kiadások nagymértékű felemelését irányozta elő.

A katonai kérdés véget vetett az egy éve fennálló látszatnyugalomnak. A közvélemény erős ellenállást tanúsított. 1911–1912-ben a baloldal közös megmozdulásai (melyekre még külön fejezetben térünk vissza) sokáig lehetetlenné tették a létszámemelés elfogadását. Khuen-Héderváry kormánya 1912 áprilisában zsákutcába jutott és lemondott.

Az udvar nem vonta meg bizalmát a Munkapárttól. Elismerete eddigi érdemeit, s ezért a kormányzást továbbra is rábízta. Bécs azonban értésére adta Tiszáéknak, hogy a véderőtörvény elfogadását nem lehet tovább halogatni. (A hadvezetőség azért sürgette ezt annyira, mert a Balkánon feszültség támadt. A török birodalom ellen létrejött a félsziget kis országainak szövetsége.)

Tisza úgy látta, hogy az ellenzéket erőszakkal kell letörni. Ezért Lukács László vezetésével olyan új munkapárti kormány alakult, amely nem riadt vissza a törvénytörő eszközök alkalmazásától. Tisza a parlament elnökeként 1912 májusában keresztülvitte a házszabályok megváltoztatását. A felszólalások idejét korlátozták, és az obstrukció lehetetlenné vált. A legsúlyosabb rendelkezésnek az számított, hogy a szabályok ellen vétő képviselőket fegyveres őrökkel ki lehetett vezetetni a Házból; ez súlyosan sértette a parlamentarizmust.

Tiszáék május 23-án levertek a munkásság hatalmas megmozdulását (amelyről majd másutt lesz szó). Június 4-én pedig a magyar parlamentarizmus „fekete napja” következett be. Tisza karhatalommal vezettette ki a létszámemelés ellen tiltakozókat az Országházból. Az ellenzéki képviselők június 4-e után hosszú ideig bojkottálták a parlament üléseit, de távollétük nem sokat számított. A Munkapárt olyan hatalmas többséggel rendelkezett, hogy a Ház még így is határozatképes maradt. Az ellenzék távollétében a „csonka parlament” megszavazta a véderőtörvényt, amivel nagy szolgálatot tett a hadvezetőségnek.

1906–1912 között az uralkodó körök mind Ausztriában, mind Magyarországon megkísérelték a válság megoldását. Ideiglenesen át is tudták azt hidalni. Megbuktak azok a koncepciók, amelyek változást kívántak a dualizmus fennálló rendjéhez képest (tehát Ausztriában a német nacionalista és a Ferenc Ferdinánd-i irányzatok, Magyarországon pedig a 48-asok). Az osztrák–magyar vezető körök többségének meggyőződése volt, hogy hatalmát csak úgy őrizheti meg, ha változatlanul, adott formájában tartja fenn a dualizmust.

A merev, idejélmúlt uralmi rendszerrel szemben azonban most már jelentékeny politikai erők álltak. 1910 után Ausztriában még jobban megélénkültek a szocialisták és az alárendelt nemzetek mozgalmai. Magyarországon pedig a kormányzat ellenfele többé nem egy gyenge és ingadozó parlamenti ellenzék volt, hanem a magyar demokrácia tábora.

„Új szelek nyögetik az ős, magyar fákat”

„Ellenzéki vagyok” – sokan mondták ezt hosszú évtizedek alatt a dualista Magyarországon. Egyesek őszintén hirdették, mások képmutatásból. Az ellenzékiiség égisze alatt az idők folyamán a legkülönbözőbb – sokszor egymásnak is ellentmondó – szándékok és érdekek nyilvánultak meg.

A múlt század végén az ellenzékiiség még elsősorban közjogi jellegű volt. „Nemzeti”, „hazafias” jelszavakkal, a kormány visszaéléseinek ostromozásával szerzett népszerűséget magának. A 20. század elején is fogékony volt még a közvélemény a nacionalista ellenzék követeléseire. 1906 – a koalíció hatalomra kerülése – után hamarosan feltárult a közjogi ellenzékiiség üressége; láttuk, milyen gyorsan elfeledkezett a koalíciós kormány a „nemzeti” követelésekről, s pontosan azt a politikát folytatta, amelyet kifogásolt az előző kabinetnél.

A század elején azonban már szerveződött a nagybirtokostökécs-dzsentrí úri rend valódi ellenzéke is: a demokratikus átalakulás kérdéseivel foglalkozó haladó erők tábora.

Legszervezettebb erejét a munkásosztály alkotta. Az 1905–1906. évi válság idején a Szociáldemokrata Pártról kiderült, hogy olyan politikai tényező, amellyel ezután számolni kell.

Igaz, a párt taktikája a darabont-időszakban tévesnek bizonyult. A koalíció hatalomra jutásával úgy tűnt, hogy a mozgalom vereséget szenvedett. Az új kormány bosszúhadjárata a szocialisták ellen súlyos csapásokat mért az SZDP-re. (A hadjárat irányítója Andrássy Gyula belügyminiszter volt, akit ezért a tevékenységéért neveztek el a munkások „fekete grófnak”). Több szakszervezetet feloszlattak, vagy korlátozták működésüket.

Az 1907. évi szociáldemokrata kongresszuson a párton belül szerveződő ellenzék bírálta a pártvezetőség eddigi politikáját és különösen a válság idején folytatott taktikáját (így a Kristóffyval kötött paktumot), s feltárta az agrárprogram hibáit is. Tehetetlenséggel, opportunizmussal vádolta a moz-

23. Kunfi Zsigmond

galom irányítóit, és nem is ok nélkül. Az új vezetőségválasztáskor Garami Ernőt és Weltner Jakabot – akiket felelőssé tettek a hibás taktikai lépésekért – a szavazók többsége kibuktatta.

A kongresszus után az új vezetőség egy ideig harcosabb magatartást tanúsított. Sikerült a koalíciós kormány támadásai ellen megvédeni a munkásszervezeteket. A párt 1907. október 10-re pedig általános politikai sztrájkot és tüntetést hirdetett.

Október 10-én (a „vörös csütörtökön”) valóban nagysza-

24. Bokányi Dezső

25. Az 1907. október 10-i tüntetés

bású megmozdulásra került sor. „Le a népcsaló koalícióval!” „Jogot a népnek, hogy hazája legyen!” – jelszavakkal vonultak végig a munkások Budapesten. Szegeden, Pécsen és más vidéki városokban is sok ezernyi tömeg vett részt az általános választójogért indított megmozduláson. A koalíciós kormány megijedt a tüntetéstől (az országban mintegy 200 ezer ember mozgult meg), de az SZDP vezetőségének nem állt szándékában folytatni az akciót. A „vörös csütörtök” így semmiféle gyakorlati eredményre nem vezetett. 1907 után a munkás-

mozgalom apálya következett be, ami összefüggött a kialakuló gazdasági konjunktúrával. A konjunktúra időszakában a munkanélküliség jelentősen csökkent, s ez visszaesést idézett elő a tömegek mozgalmában. (Nyilván az is visszafogta a mozgalmat, hogy a forradalmi hullám Oroszországban, Németországban és Ausztriában csökkenőben volt.)

1908-ban az újabb kongresszuson Garami és Weltner ismét bekerültek a pártvezetőségbe. A hagyományos taktika folytatódott: a párt gyűléseket és tüntetéseket szervezett legfontosabb követelése, az általános, titkos választójog kivívására. A választójogi követelés mellett a legtöbbet a drágaság kérdésével foglalkoztak. Ez érthető is, hiszen a konjunktúra egyúttal az árak emelkedését hozta magával, s ez a tömegek amúgy sem magas életszínvonalát csökkentette.

1908 decemberében a koalíciós kormány felfüggesztette a vasas szakszervezet működését. December 31-én válaszul a főváros sok tízezer munkása lépett sztrájkba. A kormány számára ez bizony nem hozott vidám szilvesztert, s ráadásul a nyomdászok sztrájkja miatt nem jelentek meg az újévi lapok. A koalíció kénytelen volt meghátrálni, s ismét engedélyeznie kellett a vasas szakszervezet tevékenységét. Ez a szervezett munkásság akciójának sikerét bizonyította.

Az 1908–1909. évi annexiós válság idején a pártmunka új mozzanattal bővült: napirendre tűzték a háborús veszély elleni harc kérdését. (Az agitációban kiemelkedő szerepet játszott Bokányi Dezső és Kunfi Zsigmond.) A válság lezárulását követő két-három évben azonban egyre ritkábban foglalkoztak a háború kérdésével az SZDP megmozdulásain.

A század első évtizedében a szervezett munkások száma felülmúlta a százezret, s a párt tömegbefolyása még szélesebb körre terjedt ki. A mozgalmi szervezkedés már nemcsak a szakmunkásokat és a gépmunkásokat ölelte fel; sikerült bekapcsolni a segédmunkások nagy tömegeit is. Az újonnan csatlakozók azonban politikailag képzetlenek voltak, tehát körükben nevelő és felvilágosító munkát kellett végezni. Folyt is ilyen munka, bár inkább spontán formában; a Szociálde-

mokrata Pártban a rendszeres politikai oktatást anyagi és egyéb okok akadályozták. Létrehoztak ugyan „munkásképző egyleteket”, de ezek kis létszámmal és kevés sikerrel működtek.

Nagy problémát jelentett, hogy a pártban kevés volt az elméletileg felkészült ember. Ritkaságszámba ment az olyan művelt, képzett vezető, mint Szabó Ervin vagy Kunfi Zsigmond. Az SZDP kádereinek többsége alacsony iskolázottságú volt.

A Szociáldemokrata Párt felismerte, hogy „a munkásosztály szellemi nivójának emelése... égető és elsőrendű feladat”. Ennek az elvnek a gyakorlati megvalósítását célul tűzte ki. Részt vett a Társadalomtudományi Társaság által indított munkásképző tanfolyamok szervezésében, melyeken természettudományos, történelmi, közgazdasági és irodalmi előadások hangzottak el. 1905 táján évente több ezren látogatták ezeket. Néhány évvel később pedig haladó gondolkodású egyetemisták ingyenes közművelődési tanfolyamokat tartottak a szakszervezetekben; ezek iránt is nagy érdeklődés nyilvánult meg.

Az SZDP más téren is igyekezett a munkásművelődést segíteni. Faluról felkerült analfabéta munkásokat írni-olvasni tanítottak. A munkásmozgalomban széles körű amatőr művészi tevékenység bontakozott ki; dalárdák, szavaló és színjátszó együttesek működtek sok helyen, és tették még színeesebbé a munkások ünnepeit. Az SZDP igyekezett rendszeres olvasásra buzdítani a mozgalom résztvevőit, és sajtója ajánlott is ehhez megfelelő irodalmat. Külön ki kell emelnünk Szabó Ervin kezdeményezését és áldozatos tevékenységét, amellyel segítette a hatalmas közkönyvtár, a Fővárosi Könyvtár megszervezését.

A munkásművelődés tízezrek kulturális fejlődését biztosította. Igaz, ez a szám – Magyarország akkoriban húszmillió lakosságához képest – kevésnek tűnik. Eredményei azonban így is jelentősek. Ne felejtsük el: a munkásmozgalom kulturális tevékenységét olyan időben folytatta, amikor senki sem

törődött a dolgozók művelődésével. Amit a SZDP és a vele kapcsolatban álló Társadalomtudományi Társaság tett ezen a téren, a felnőttoktatás csíráit jelentette.

Ekkoriban már a nagyobb városokban munkásotthonok nyíltak meg. Földszintes épületben, kevés helyiséggel és szegényes berendezéssel működtek, mégis kedvesek voltak a szervezett dolgozók számára. Valóban otthonuknak tekintették, hiszen itt jöttek össze szabad idejükben, itt művelődtek, itt beszélgettek gondjaikról és feladataikról. A munkásotthonok a mozgalmi élet központjaivá váltak. Az itt folyó beszélgetések, a közös tanulás, szórakozás erősítették a munkásokban az összetartozás érzését, tágították látókörüket és felkeltették a reményt egy új, szebb világ eljövetelében. „Ki itt belépsz, jövőbe lépsz be” – írta a munkásotthonról Juhász Gyula.

A mozgalom ekkor már jelentékeny befolyással rendelkezett az ország politikai életében. Le tudta küzdeni azokat a nehézségeket, amelyeket a koalíciós kormányzat állított útjába. A Szociáldemokrata Párt jelentős tevékenységet fejtett ki, amelyben azonban az érdemek mellett hibák is mutatkoztak.

A párt megmozdulásain időnként forradalommal fenyegették a hatalmon levőket. E jelszó mögött azonban nem állott komoly szándék; az SZDP vezetősége a politikai átalakulást békés módszerekkel képzelte el.

Az általános választójog követelése megfelelt a tömegek érdekeinek, de a pártvezetőség a demokráciáért folyó harcot kizárólag erre szűkítette le. Ez – mint ismeretes – már 1905-ben is helytelen taktikához vezetett, de a tapasztalatból az SZDP nem tanult.

A mozgalom vezetői a magyar önállóság kérdésében sem láttak tisztán. Úgy vélték, hogy a fejlettebb Ausztriával való közösség egyértelműen jó, mivel Magyarországot urai elmaradottságra kárhoztatják. Tény, hogy a birodalom másik fele a haladás magasabb fokán állt, mint Magyarország, és az sem vitás, hogy a gazdasági integrációnak is megvoltak a maga előnyei. Azt azonban az SZDP vezetői nem ismerték fel,

hogy a magyar haladás ellenségei éppen Bécs segítségével tudnak hatalmon maradni.

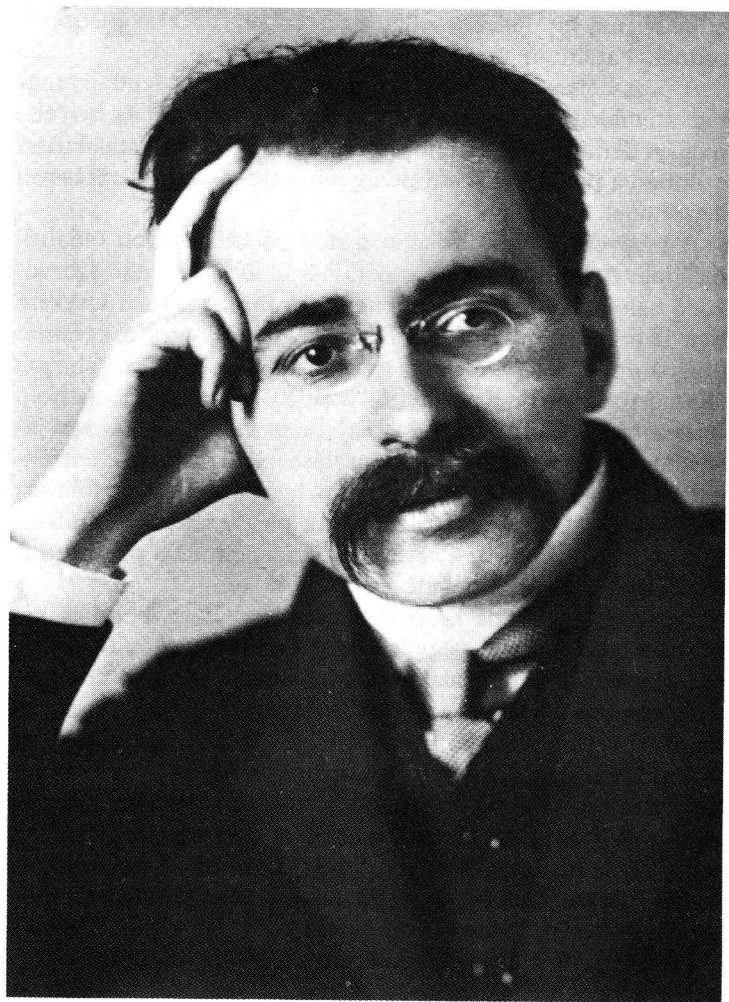
A párt helyesen ismerte fel, hogy a fennálló, feudális maradványokkal teli viszonyokat meg kell szüntetni, és helyébe polgári demokrácia létrehozására van szükség. Az átalakulást azonban a polgárság, nem pedig a munkásosztály vezetésével képzelte el.

A pártvezetőség politikáját a mozgalomban több oldalról bírálták. A legélesebben az SZDP-n belül 1905 után szerveződő baloldali ellenzék, mely nemcsak bírált, hanem kivezető utat is próbált mutatni. 1907-ben például új agrárprogramot dolgozott ki, mely eltért a pártvezetőségnek a nagybirtok államosítását hirdető nézeteitől. Szabó Ervin és Dániel Arnold tervezete a latifundiumok kisbérletként való parcellázását javasolta, ami lényegében a földosztást jelentette. Az ellenzéknek ez a programja figyelembe vette, hogy a parasztság földhöz kíván jutni. A tervezetet azonban a pártvezetőség csendben levette a napirendről, s az SZDP agrárpolitikája továbbra is az addigi hibás úton haladt.

A pártellenzék kis csoportot képezett. Ezen belül is két irányzat alakult ki. Az egyik Alpári Gyula nevéhez fűződött, aki új szocialista párt alakításával kívánt a mozgalomba lendületet vinni. Kísérlete azonban kudarccal végződött. A másik irányzat vezetője Szabó Ervin volt. Elvetette a választójogért indított politikai küzdelmet, s csupán a szakszervezetek gazdasági harcát tekintette a forradalom útjának. Miután véleményét nem fogadták el, eltávolodott a párttól, de írásaiban továbbra is hirdette elveit. (A világháború majd ismét közel hozza őt a mozgalomhoz: a forradalmi szocialisták antimilitarista harcának szellemi vezére lesz.)

Az ellenzék a Szociáldemokrata Párton belül eléggé elszigetelt csoportot alkotott. A szervezett munkásság kitartott az SZDP vezetősége mellett. (Sokszor még a pártvezetőséget bírálók is úgy látták, hogy „nehéz volna a jelenleginél jobb politikát folytatni...”)

1914 előtt Magyarországon nem volt haladóbb párt a szo-

26. Szabó Ervin

ciáldemokratákénál. Programja széles tömegek érdekeit és kívánságait fejezte ki, gyakorlati tevékenységében őszintén küzdött az ország haladásáért.

A demokratikus ellenzék sorait gyarapította az Áchim András vezetésével 1906 márciusában megalakuló önálló parasztpárt. Programjában – a többi között – követelte az általános választójogot és a latifundiumok kötelező parcellázását (azaz a földosztást). A párt arra törekedett, hogy egyesítse a kisgazdákat, a törpebirtokosokat és az agrárproletárokat, tehát egységes paraszti mozgalmat alakítson ki, mely a feudális maradványok felszámolásáért küzdene.

Áchimot Békéscsaba parlamenti képviselőjévé választották. Az Országházban mondott beszédei a koalíció népellenességét leplezték le. „Mi a haza igazi fiai akarunk lenni, nem a haza ... rabszolgái” – e szavakkal tiltakozott a széles néptömegek jogfosztottsága ellen.

Áchim ellen a földesúri és dzsentri képviselők hajsztát indítottak, majd mondvacsínált ürügyekkel megfosztották mandátumától. A harcot azonban nem adta fel. 1908 júniusában pártja „parasztkongresszust” rendezett, melyen Áchim a földosztást még határozottabban követelte.

A mozgalom bátran küzdött a kormányzat ellen. Áchim azonban kevés politikai realitásérzéssel rendelkezett. Szövetségét rosszul választotta meg; Ferenc Ferdinándot támogatta, kinek „reform”-terveit jónak tartotta. Nem ismerte fel, hogy a trónörökös csak ki akarja használni őt és mozgalmát a magyar vezető körök ellen, az összmonarchia érdekében.

S nem ismerte fel, hogy a földművelők egyetlen igazi szövetségese a munkásosztály. A Szociáldemokrata Párttal igen rossz viszonyban volt. (Ebben az SZDP is hibás, mivel ellenetzte a földosztást. A *Népszava* 1907-ben elítélte a parasztot, amiért „görcsösen ragaszkodik birtokához még akkor is, midőn már nem is az övé, hanem valójában hitelezőjéé”. Ilyen nézetekkel nem lehetett a kisgazdák bizalmát megnyerni!) Pártjának ugyanakkor nem sikerült a vagyonos parasztok és a földnélküliek egységét megteremtenie.

27. *Áchim András*

Az említett hibák miatt a parasztpárt zsákutcába jutott. Komolyabb tevékenységet 1909 után már nem fejtett ki, s 1911-ben, amikor Áchimot meggyilkolták, a Magyarországi Független Szocialista Parasztpárt is széthullott.

A századforduló után más paraszti mozgalmak is kibontakoztak, de ezek általában megmaradtak a helyi keretek között. Egyedül Nagyatádi Szabó István Országos Függetlenségi és 48-as Gazdapártja (röviden, korabeli elnevezéssel: kisczabapárt) vált országos méretűvé. Ez a párt Áchiméktól eltérő, mérsékelt programot hirdetett, s kezdettől fogva a birtokos parasztságra támaszkodott. Kívánt ugyan bizonyos változtatásokat, de nem harc, nem radikális eszközök alkalmazása útján, hanem reformokkal, s készen állt a fennálló kormánnyal való megegyezésre.

A birtokos parasztságot ezekben az években meglegéddéssal töltötte el a konjunktúra (amelyet – mint említettük – a Szerbia elleni vámháború is fokozott). Ezért nem lehet csodálkozni, hogy a gazdag parasztságs és a kisczabák közül sokan a koalíciós kormányzat hívei lettek.

Ezekben az években Magyarországon sajnos még nem alakult ki a parasztságs önálló, demokratikus tömegmozgalma. Ennek fő okát abban látjuk, hogy a parasztságs erősen differenciálódott. A földmunkások nem ugyanazt akarták, mint a kisbirtokosok. A birtokos parasztságsban – főként a gazdag- és középparasztságsban – már erős volt a tulajdonosi „öntudat”, és semmi közösséget sem kívántak vállalni a „koldusokkal”, azaz a föld nélküli agrárproletárokkal. Bármennyi sérelem is érte a nagy- és kisczabákat a földesurak és a dzsentrik részéről, ellenük nem akartak harcba bocsátkozni. A kisbirtokos parasztságsot már ekkor a fennálló rend iránti megalkuvás jellemezte.

A kisczabárságsot a fináncstőke gazdasági nyomása és a sok feudális maradvány elégedetlenné tette. Egy részük, főként a soraikból származó értelmiségiek, valóban kívánta az átalakulást, a radikális változást; mozgalmukat ezért polgári radi-

kalizmusnak nevezték. Vezetőjük Jászi Oszkár, a neves társadalomtudós volt.

A radikálisok élesen támadták a nagybirtokos-finánciókésszentri uralmat, s a fejlettebb nyugati államok példájára Magyarországon is polgári demokráciát kívántak. Követelték az általános, titkos választójogot. Tanulmányozták a nagybirtokrendszert és az ennek meglétéből származó torzulásokat; a latifundiumok megszüntetését akarták. Helyesen ismerték fel, hogy a demokratikus átalakulás nem képzelhető el a munkásosztály közreműködése nélkül. (A nemzetiségi kérdésben vallott álláspontjukra külön visszatérünk.)

A radikálisok programja haladó célkitűzéseket tartalmazott. A forradalmat azonban tagadták, és a tömegekkel való kapcsolataik is gyengék voltak. A kispolgárság és a parasztság széles rétegeihez alig jutott el szavuk; mindössze egy szűk értelmiségi csoportra támaszkodtak. Elméleti téren pedig hibát követtek el, amikor Magyarországot feudális államnak tekintették, pedig már több mint fél évszázada a kapitalizmus útján haladt; ezen a tényen a sok hűbéri maradvány sem változtatott. Nem vették például figyelembe, hogy az általuk feudálisnak minősített nagybirtok milyen szoros kapcsolatba került az ipari és a banktőkével.

Jásziék inkább az elmélet, mint a gyakorlat emberei voltak. Legfőbb érdemüknek a bátor kritikát tekinthetjük. A dualista Magyarország társadalmi és politikai ellentmondásait többnyire helyesen ismerték fel, és leleplező bírálatuk sokszor igen hatásos volt. Az égető problémákra irányították a figyelmet, és időszerű gondolatokat ébresztettek. Írásaikkal elősegítették, hogy Magyarországon 1910 táján komoly demokratikus közvélemény alakult ki, amely fogékonyan reagált a szellemi életben meginduló forrongásra.

Valóban kevés olyan korszaka van a magyar történelemnek, amely ilyen nagymérvű kulturális pezsgéssel dicsekedhet. Eredménye a művészetek és az irodalom megújulása volt.

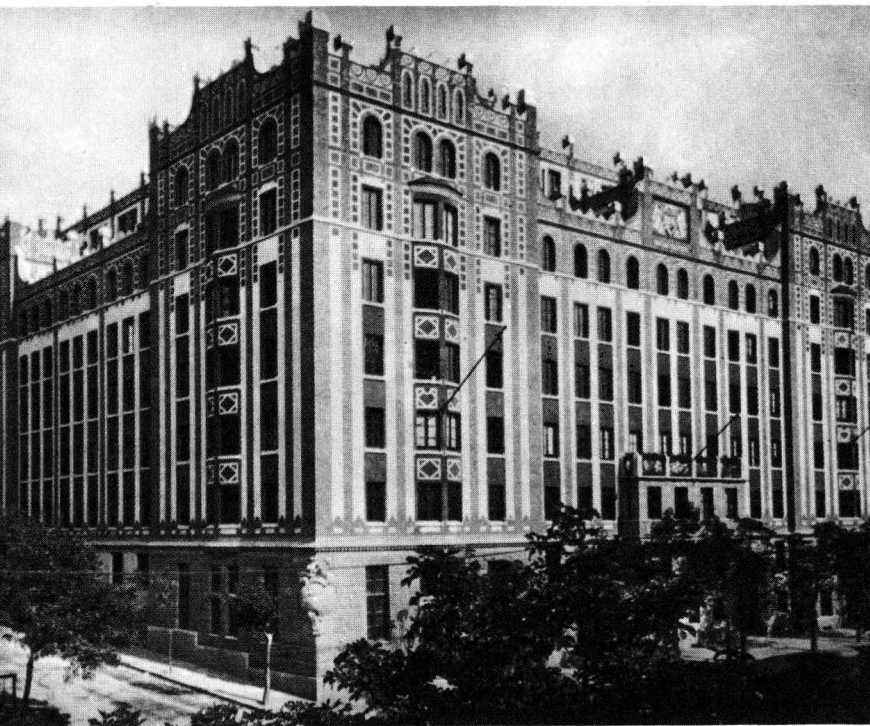
Az építészetben az eklekticizmussal, az elmúlt korok stílu-

28. Az Iparművészeti Múzeum

sainak másolgatásával szemben új irányzat bontakozott ki: a szecesszió.

Az épületekben a megszokott harmóniát felbontotta (néha

29. A Postatakarékpénztár

egészen szeszélyes formában), s gyakran alkalmazott keleties díszítőelemeket. A szecesszió mestereinek érdeme, hogy ráirányították a figyelmet az egyes országok nemzeti és népi építészetének sajátosságaira. Fő képviselője Magyarországon Lechner Ödön volt. Eleinte keverte a keleti díszítőelemeket a magyar népművészeti formákkal (Iparművészeti Múzeum), később főleg a hazai paraszti ornamentikával díszítette épületeit (ilyen például a pesti Postatakarékpénztár).

A festészetben a múlt század végén bontakozott ki az impresszionizmus irányzata. Feloldotta a képen az éles körvonalakat; a festő benyomásait, különösen a színeknek a művészre gyakorolt hatását igyekezett visszaadni. Az impresszionisták többnyire a szabad ég alatt festettek, témáikat nem gondolták ki előre: a vászonra az került, ami a természetben megihlette őket. Magyarországon két jelentős vidéki művésztelep kapcsolódott ehhez az irányzathoz; mindkettő a századforduló táján jött létre. Az egyik a nagybányai volt, élén Hollósy Simonnal. Az itteni festők közül Ferenczy Károly, Thorma János és Csók István emelkedett ki. A másik a szolnoki volt, amelyet Fényes Adolf vezetett.

A két művésztelep festőinek képei levegősek, színekben gazdagok, de a formabontásban mérsékeltek. Az impresszionizmuson is túlmutató formabontás Magyarországon elsősorban Rippl-Rónai József képeit jellemezte. A modern felfogású ábrázolás leginkább csendéletein és tájképein nyilvánul meg. Rippl-Rónai tehetségét idővel a hivatalos kritika is elismerte, a magányos Csontváry Kosztka Tivadar zsenijéről viszont saját korában szinte senki sem akart tudni.

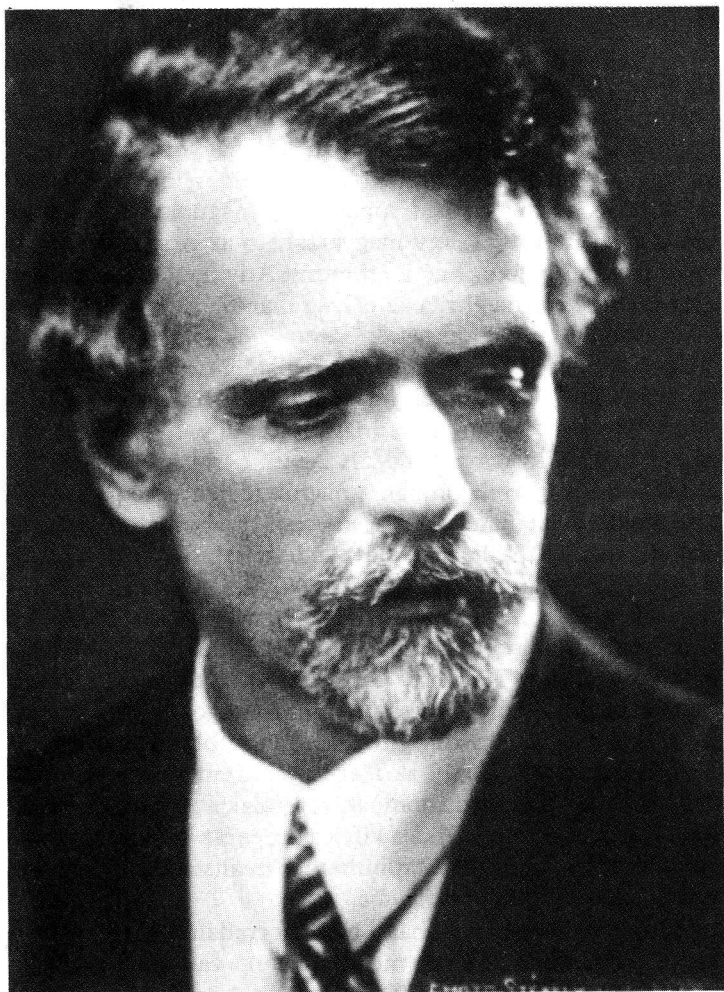
Idővel nemcsak Rippl-Rónai, hanem a magyar modernnek tehetségét is elismerték. Hamarosan azonban kiváltak közülük a baloldali táborhoz közel álló festők, a Nyolcak. A csoporthoz tartozott Pór Bertalan, Márfy Ödön, Tihanyi Lajos, Berény Róbert, Czigány Dezső, Czóbel Béla és Orbán Dezső; élükön Kernstok Károly állott. (1919-ben a Nyolcak művészetüket a Tanácsköztársaság szolgálatába állították.)

A századfordulót követő évtized zenei életében hatalmas változást hoztak Bartók Béla és Kodály Zoltán népdalfeldolgozásai. A modern formák keresését egyesítették a népdal újbóli megbecsülésével. Az elismerő kritikák szerint a népi hagyományok „újszerű művészi átköltésével” alkottak. Külön ki kell emelnünk nagyarányú népdalgyűjtő tevékenységüket, melynek során megfigyelték a magyarok és a szomszéd népek zenéjének kölcsönhatását.

Irodalmunkban a megújulást 1906-tól számíthatjuk, Ady

30. Bartók Béla

31. Kodály Zoltán

Új versek című kötetének megjelenésétől. Ady tábora alkotta az 1908-ban meginduló *Nyugat* törzsgárdáját. Hatvany Lajos 1909-ben így magyarázta a folyóirat indulását: Ady Endrének „három kis verskötete jelent meg, s velük nemcsak azt érte el, hogy az előtte írt magyar mondat színehagyottnak, fakónak látszik... hanem átalakítólag belenyúlt érzéseink és gondolataink közé. Hazugságokat söpört el – magunkra eszméltető igazságokat hozott... Így magyarázható az Ady nyomán támadt írói mozgalom. Egész raj indult Ady mellett, Ady után, Ady ellen, és tartja ébren az ország már-már végképp lankadozó irodalmi érdeklődését.”

A *Nyugat* összefogta a kor szinte valamennyi tehetséges íróját és költőjét. Őszinteség, igazmondás jellemezte őket; bárhonnét vették tárgyukat – a magánélet vagy a közösségi élet szférájából –, az igazat írták. A *Nyugat* írói ebben egyedül álltak a magyar irodalomban a maguk idején. Ezen a köteléken kívül összefűzte őket a művészi szabadság tisztelete. A nyugatos költők közül kiemelkedett Babits Mihály, Tóth Árpád, Kosztolányi Dezső és Juhász Gyula. A prózaírók hosszú felsorolása helyett elég, ha három nevet emelünk ki: Móricz Zsigmondot, aki a paraszti életet illúziók, elfogultság nélkül ábrázolta; Karinthy Frigyes, az irodalmi karikatúra megteremtőjét, a modorosság és a hazugságok bölcs humorú leleplezőjét és Kaffka Margitot, a legnagyobb magyar írónőt.

A *Nyugat*nak – ahogy az Hatvany idézett szavaiból is kiderül – és a haladó irodalomnak vezéralakja Ady Endre volt. Költészete és publicisztikája kifejezi az egész korabeli magyar valóságot, írásaiból jól kitapintható a dualista Magyarország válságának minden összetevője.

Ady látta a legtisztábban, hogy forradalmi átalakulással kell a mély, minden téren megnyilvánuló válságból kibontakozni. Nagyszerűen fejezi ki ezt a gondolatot a *Fölszállott a páva* című versének ellentétében:

„Vagy láng csap az ódon, vad vármegyeházra,
Vagy itt ül a lelkünk tovább leigázva.”

Horváth Zoltán Adyt „politikai polarizátornak” nevezte. „Aki a magyar viszonyokat konzerválni akaró, a társadalom minden változásától irtózó, a koalíció demokratikus látszatszándékaival kibékülő, közvetve vagy közvetlenül a sovén úri-Magyarországhívó úri vagy polgári világhoz tartozott: nem viselhette el Adyt” – írta. A demokratikus tábornak, a haladó erőknek – így a szervezett munkásságnak viszont az írók közül Ady volt a legnagyobb hatással bíró szövetségese.

Adyt sok támadás érte újszerű művészi kifejezőmódja miatt. Ellenfeleinek arra a vádjára, hogy írásai „érthetetlenek”, egyik cikkében így válaszolt: „verseimnek szimbolizmus és állítólag érthetlensége azt a szocializmust szimbolizálja, amelyet egyesek nem tudnak vagy inkább nem akarnak megérteni...”

Meg kell persze jegyeznünk, hogy a művészetben és az irodalomban az új ekkor még nem győzött. Adyt is elsősorban a haladó értelmiségiek olvasták. Az új közönséget azonban nem szabad lebecsülni; kis száma ellenére ez a baloldali intelligencia biztosított visszhangot az új irodalomnak és művészetnek.

A legkiválóbb alkotók szellemi erejüket, tehetségüket a haladás szolgálatába állították, a demokrácia táborát erősítették. A maguk módján, a maguk eszközeivel szintén rombolták a régit. Ily módon kapcsolódott a haladó magyar szellemi élet az átalakulásért folyó politikai harchoz.

„Rohanunk a forradalomba”

A magyar haladás erői kialakultak, de egyelőre még kis, egymással párhuzamosan futó patakokhoz hasonlítottak. Nagy folyóvá kellett egyesülniük.

1910 táján szükségszerűvé vált, hogy a demokrácia egységes tábora létrejöjjön. Már nemcsak a szocialisták, a radikálisok és a baloldali művészek tartoztak ide; újabb erők is csatlakoztak.

A Justh Gyula vezette Függetlenségi és 48-as Párt közeledett a demokratikus táborhoz, elfogadva az általános, egyenlő és titkos választójog programját. Igaz, a kölcsönös bizalmatlanság miatt ez a párt az 1910-es választásokon még nem tudott a szociáldemokratákkal közösen fellépni. (Nehéz volt elfelejteni, hogy 1905–1906-ban a barikád ellentétes oldalán küzdöttek.)

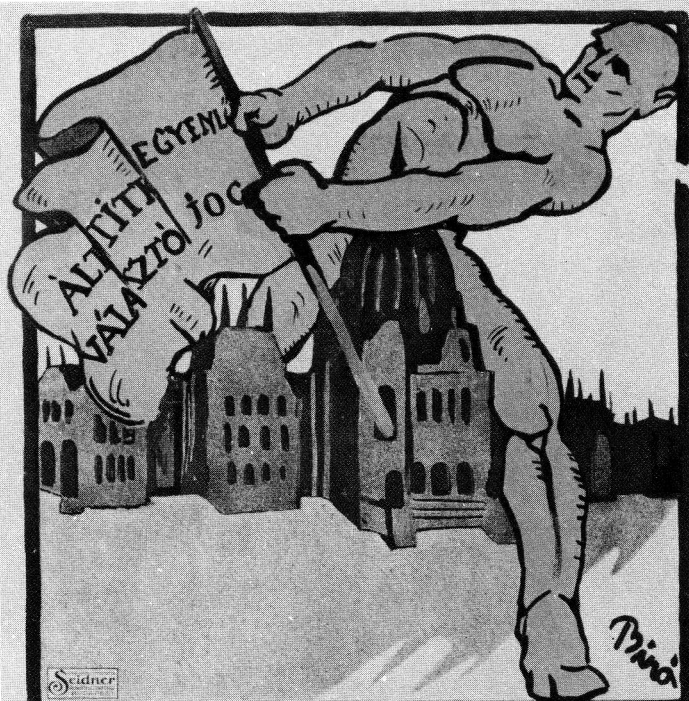
Később azonban kialakult az SZDP és a baloldali függetlenségek együttműködése. A szociáldemokrata vezetők helyesen ismerték fel, hogy valamennyi haladó erőt tömöríteni kell a reakció ellen. A párt ekkor már az eddiginél jobb, célra-vezetőbb taktikát alkalmazott, s ez eredményekkel is járt.

1911 elején megérkeztek az első hírek a tervezett létszámemelésről. A szociáldemokrata párt kongresszusa áprilisban elítélte „a katonai kisarcolás politikáját”. A Justh-párt szintén népellenesnek minősítette a létszámemelés terveit. A hasonló állásfoglalás megteremtette az alapot az együttműködésre.

Az új ellenzék nem közjogi követeléseket, nem a „nemzeti jelvénnyek” és „vezényszó” komolytalan jelszavait hangoztatta – a demokratikus választójog követelését állította szembe a véderőfejlesztéssel. Ez most már a baloldal egységes állásfoglalását fejezte ki. (A választójog jelszavát hatásosan terjesztették Bíró Mihály mozgósító erejű plakátjai.)

Májusban és júniusban a szociáldemokraták gyűléseken ítélték el „a világbékét veszélyeztető titkos törekvéseket”. E megmozdulásokon több esetben függetlenségi szónokok is felszólaltak. Az SZDP röpiratot is adott ki „a militarizmus örülete” ellen. Justhék ugyanekkor a parlamentben obstrukciót kezdtek a hadvezetőség követeléseivel szemben. A képviselőházi balszárny és az utca között kitűnő összjáték bontakozott ki. Ez a taktika sikerrel járt, mert a katonai javaslatok vitája rendkívül elhúzódott.

„Elszánt harcot” hirdettek a létszámemelési tervek ellen a június 30-i közös megmozduláson, melyen több tízezren jelentek meg. „Örömtől repeső szívvel látom ezt a nagy ember-

**VASÁRNAP FEBR. 11 én D. U. 3. KOR.
AZ ÉPÍTŐMUNKÁS OTTHONBAN AZ
ÁLT. TITK. VÁLASZTÓJOG ÉRDEKÉBEN
NÉPGYÜLÉST TARTUNK
A FÜGGETLENSÉGI 48AS PÁRT.
A SOCIALDEMOKRATA PÁRT.
A VÁLASZTÓJOGI LIGA.**

32. Közös szocialista és baloldali függetlenségi gyűlésre hívó plakát
1911-ből

33. Közös szocialista és polgári baloldali tüntetés 1912. március 4-én

áradatot, amely el van szánva velünk együtt híven és becsületesen küzdeni az emberi jogokért” – mondta ekkor Justh Gyula. A sikeres nagygyűlés után a tömeg tüntető felvonulásba kezdett „Pusztuljanak a nép ellenségei!”, „Le a katonai javaslatokkal!” jelszavakat hangoztatva. (A Rákóczi úton összetűzésre is sor került, melynek során a rendőrség kardlapozta a tüntetőket.)

A szocialisták és a baloldali függetlenségiek ezután még szo-

rosabb egységben küzdöttek a létszámemelés ellen; 1911 őszén több közös tiltakozó akciót szerveztek.

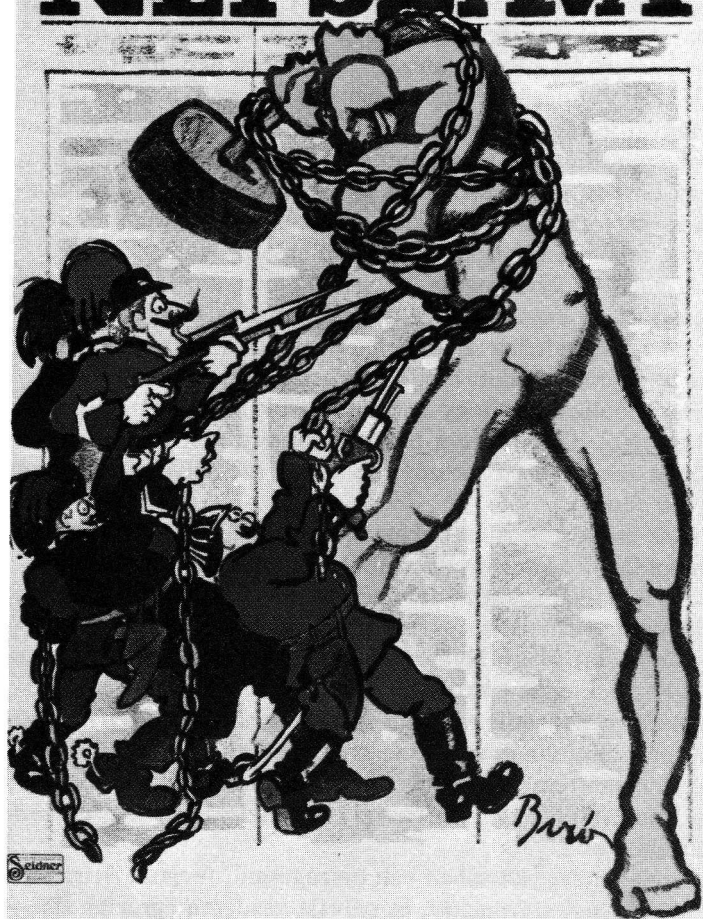
1912 elején a küzdelem nagyobb lendületet vett. A tüntetések közül kiemelkedett a március 4-i. Ezen a napon mintegy százezres sokaság árasztotta el a főváros utcáit. Fenyegető élel harsant fel a Petőfi-idézet: „Még kér a nép, most adjatok neki!” Egy másik jelszó is népszerűvé vált a tüntetésen: „Magyarország koldus ország. Katonai célokra nem költöhet napi egymilliót!” A tömeggyűlésen határozatban mondták ki, hogy támogatják a Justh-párt parlamenti harcát, és ha a kormány terrorrendszabályokkal próbálkozna, „szembe fogja magát találni a tömegek forradalmi erőszakával”.

A baloldal összefogása 1911–1912-ben nagy reményekre jogosított. A szocialisták, a függetlenségiek és a radikálisok közösen követelték a társadalmi és a politikai haladást. Gyűléseiken egymás mellett lobogó nemzetiszínű és vörös zászlókkal szimbolizálták, hogy hazaszeretetük internacionalizmussal párosul. Üdvözölte a baloldal tömörülését Ady is, aki a haladó tábor vezetői közül többekkel személyes barátságot tartott fenn.

Más csoportok is csatlakoztak az egyesült baloldalhoz. Az egyik a Galilei-kör ifjúsága volt. A haladó egyetemisták e mozgalma a radikálisokhoz állt közel. (A galileisták közül azonban sokan már a szocializmus eszméivel rokonszenveztek.) A másik csoportot Nagy György vezette. Mozgalma kezdetben a régi közjogi jelszavakat hangoztatta, később, 1911-ben azonban már demokratikus követelésekkel egészült ki. Igen merész volt programjuknak az a része, amelyben a köztársasági államforma megteremtését tűzték ki célul. A harmadik csoport pedig pártonkívüli függetlenségi képviselőkből állt, élükön Károlyi Mihállyal.

Károlyi neve ekkoriban vált országosan ismertté. Arisztokrata családból származott, és pályája kezdetén agrárius álláspontot foglalt el. 1911-ben csatlakozott a baloldalhoz, tiltakozva a véderőjavaslatok ellen. Műveltsége, széles látóköre, becsületes magatartása miatt már ekkor sok tisztelője volt.

NÉPSZAVA

34. A leláncolt kalapácsos ember. Bíró Mihály plakátja

Hamarosan az egyik legtekintélyesebb ellenzéki politikussá vált.

Sajnos 1911–1912 politikai harcai idején a falvak népe mozdulatlan maradt. A demokrácia táborát csak a kevés számú szervezett földmunkás és a Justh-párt kisbirtokos hívei támogatták. Ezek pedig a parasztságnak meglehetősen kisebbségét képezték. A falusi lakosság többsége nem segítette a haladó erők harcát. Miért?

Figyelembe kell venni egyrészt azt, hogy a mezőgazdaságban a konjunktúra ekkor még javában tartott. A nagygazdák és a középparasztnak nem élték rosszul, így nem is elégedetlenkedtek a kormányzattal szemben. A napi politikával alig törődtek. (Kevesen vették közülük észre például azt, hogy a napirenden levő katonai javaslatok a háború előkészületeit szolgálják, mely őket éppúgy létükben fenyegeti, mint a munkásokat.)

Másrészt tény, hogy a baloldal is hibát követett el. Az agrárproletárok, a kis- és törpebirtokos parasztnak elsősorban a földéhség miatt voltak elégedetlenek. Éppen ebben a döntő kérdésben azonban nem adott a demokratikus tábor megfelelő programot. A földosztás követelése nem hangzott el az egyesült baloldal gyűlésein, s ez a falusi szegénységben csalódást keltett.

A Szociáldemokrata Párt a tízes években sem próbálta a parasztságot szövetségesének megnyerni. A mozgalmon belül véleménykülönbségek merültek fel ebben a kérdésben: Garami Ernő a kisbirtokos földművelőket „konzervatívoknak” tekintette, Dániel Arnold viszont azt vallotta, hogy a kisparaszt „a demokrácia támasza”. A párt hivatalos politikája azonban Garami álláspontját fejezte ki, nem pedig Dániel Arnoldét és az őt támogató Varga Jenőét.

Hiányzott tehát a paraszti tömegek segítsége, s ez gyengítette a demokratikus tábor harcát. A magyar baloldálnak nem sikerült megnyernie a hazai nemzetiségeket sem. Ugyancsak hibát követett el a szocialista-függetlenségi-radikális tábor, amikor kétes és megbízhatatlan szövetségesekre tett szert.

35. Felvonulók és csendőrök 1912. május 23-án

A parlament jobboldali ellenzéke (Apponyi és Kossuth Ferenc vezetésével) megpróbált magának népszerűséget szerezni azzal, hogy szintén tiltakozott a véderőreform ellen. Ezek a volt koalíciós vezérek felajánlották az együttműködést a kormány ellen, s ebbe Justhék jóhiszeműen belementek. A Tisza-ellenes nagygyűléseken időnként felszóltak a konzervatív ellenzék vezetői is. A velük való együttműködés hiba volt. Apponyiék a Munkapárttal nem elvi okokból, csupán hatalmi vetélkedésből álltak szemben, s valójában nem elleneztek a

36. Barikád felfordított villamoskocsiból. 1912. május 23.

hadseregfejlesztést, csak bizonyos közjogi ellenszolgáltatásokat kértek érte (például a magyar vezényszót). A demokratikus tábornak nem lett volna szabad elfelejtenie, hogyan viselkedtek ezek az urak a koalíciós kormányzat idején, amikor ők gyakorolták a hatalmat.

Az említett hibák ellenére a baloldali szövetségnek komoly érdemei voltak. Őszintén és határozottan küzdött a reakció kormányzata ellen, s helyesen foglalt állást a demokratikus átalakulás több kérdésében. Nagy érdeme volt az is, hogy fel-

lépett a háborús célokat szolgáló véderőreform ellen, s mintegy másfél évig meg tudta akadályozni ennek érvénybelépését.

A hosszú huzavonát azonban az osztrák–magyar vezető körök megelégtették. A munkapárti kormány – mint már szó esett róla – kész volt erőszakkal letörni a baloldal ellenállását. A parlament elnöke az a Tisza István lett, akit gyűlölt a baloldal közvéleménye. (Ady „gyujtogató, csóvás ember”-nek nevezte, s írásaiban mindig ő volt a reakció szimbóluma.)

Május 22-én lett Tisza a Ház elnöke. „Az élethalálharc órája következett az erőszak ellen” – hirdette a Szociáldemokrata Párt aznapi kiáltványa. Általános sztrájkra és tüntetésre hívta fel a munkásokat másnapra.

A felhívás híre órák alatt elterjedt a fővárosban. Minden szakma rendkívüli gyűlést tartott, melyen a felvonulás és tüntetés pontos menetrendjét készítették elő. A parlamentben pedig május 22-én a karzatról röpiratot szórtak szét a képviselők között: „Az olyan véderőtörvény alapján, amelyet erőszakos úton hajszoltak keresztül, senki sem sorozható be és senki sem tartozik katonai szolgálatot teljesíteni...”

1912. május 23-án, csütörtökön reggel már seregestől indultak el a munkások a „város pereméről” Budapest központi területei felé. Fenyegető hangon kiáltották Tiszára az „abcug” (le vele) jelszót. A fegyelmezett sorokban vonuló sokaság létszáma felülmúlta a százezret. Mintha megelevenedett volna Ady *A Hadak Útja* című versének látomása: „Rongyos hadak, roppant hadak / Seregelnék vígan, vitézül”.

A hatóságok is felkészültek azonban a tömeg fogadására. Sok ezer rendőr, valamint vidékről felvezényelt csendőr és katona várta a tüntetőket. Kordonnal próbálták a felvonulók útját állni, de a tömeg félresodorta őket. „Le az osztályuralommal!”, „Le a grófi bandával!” kiáltásokkal közeledett a parlament felé.

A karhatalom most már támadott – a tömeg azonban szembeszállt a lovasrendőrökkel és a szuronyok rohamával. A Szabadság tér környékén igen heves összecsapásokra került sor. Itt már barikádokat emeltek; felborított villamoskocsik,

felszedett utcakövezet, kidöntött padok szolgáltak torlasz céljául. Az Alkotmány utcán a már menekülő tömeget egy munkás „Éljen a forradalom!” kiáltással megállította. Csak órák múlva tudta a karhatalom megtisztítani a parlament környékét.

A délutáni órákban folytatódtak az összecsapások a Petőfi téren, a Nyugati pályaudvar és a Váci út környékén. Az esti órákban ledöntötték a gázlámpákat. Fényük (akárcsak a felgyújtott villamoskocsiké és bódéké) kísértetiesen hatott. A küzdelem csak a késő éjszakai órákban ért véget. Az „úri” államhatalom „győzött”, hat halálos áldozat és sok száz sebesülés árán.

Május 23-án a délutáni órákban a Szociáldemokrata Párt vezetősége megriadt az utcán folyó harcoktól. Az esti órákban kiáltványt intézett a tüntetőkhez. Megállapította, hogy a főváros munkássága ezzel „a nagyszerű forradalmi cselekedettel egyelőre megtett mindent, amit... a demokrácia nagy ügye” tőle követelt. „Ezért... e nagy és diadalmas csütörtök után fejezzük be harcunknak ezt a fejezetét.” A pártvezetőség felhívította a dolgozókat, hogy másnap álljanak munkába.

A kiáltványt a harcoló munkásság meglepődve fogadta. Sokan helytelenítették a pártvezetőség felhívását, annál is inkább, mert sehol sem lehetett észrevenni azt a „diadalt”, amiről a kiáltvány beszélt. A mozgalmi fegyelem azonban hatott, s ezért a dolgozók másnap rendben felvették a munkát.

Május 23-án szépen ívelt felfelé a mozgalom. Lett volna ennek folytatása is, mert a vidék munkássága – későn értesülve a pesti eseményekről – másnap kezdte meg a sztrájkok és tüntetések sorozatát. A fővárosban is készen álltak a küzdelem folytatására. Kár volt tehát félúton megállni. A pártvezetőség említett május 23-i esti kiáltványa a mozgalom lendületét törte ketté, ami súlyos taktikai hibának tekinthető.

Igaz, a „vérvörös csütörtök” nagy megmozdulását nem lehetett forradalmi felkeléssé változtatni. Erre a helyzet még nem érett meg. Országos méretű, hatalmas és egységes tömeg-

KIS UJSÁG.

Képes politikai napilap.

Kiosztási és szerkesztési hely: Budapest, Markovits-utca 6. szám.

Előfizetési árak:
 Egy év ... 18 kor. 40 fill.
 3 év ... 7 kor. 20 fill.

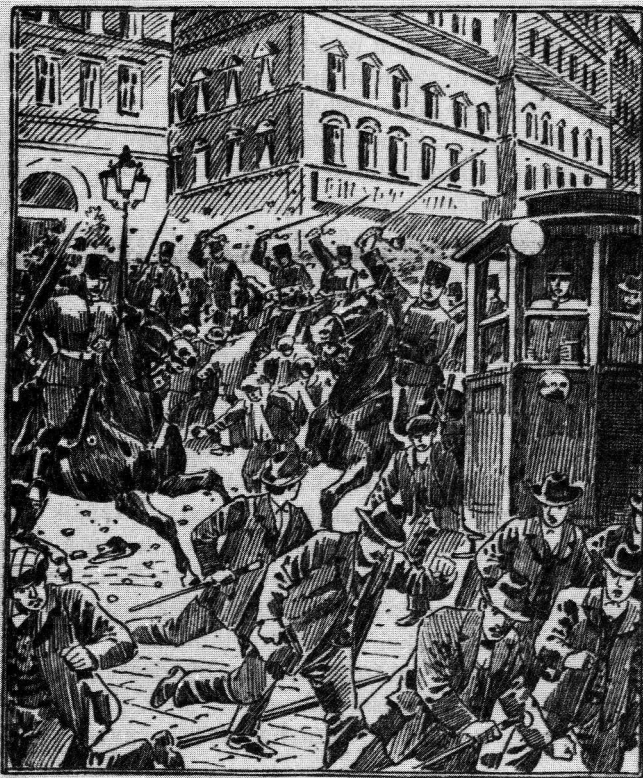
Reklámok:
 A német hirdetésben
 Egy sor ... 20 kor. — fill.
 Hígyes sor ... 4 kor. 50 fill.

A német hirdetésben:
 Egy sor ... 20 kor. — fill.
 Hígyes sor ... 4 kor. 50 fill.

A német hirdetésben:
 Egy sor ... 20 kor. — fill.
 Hígyes sor ... 4 kor. 50 fill.

Munkástüntetés a fővárosban.

— Rendőrroham a választói jog hívei ellen. —

sztrájkká azonban fejlődhetett volna a mozgalom, s ez meg-ingathatta volna a munkapárti kormány helyzetét.

Az említett taktikai hibától eltekintve hatalmas tömegakció volt a május 23-i tüntetés. Rokonszenvet keltett a polgári baloldalon is. Haladó íróink és költőink mellette foglaltak állást. Május 23. hatására írta Ady *Rohanunk a forradalomba* című versét. A munkások harca iránti szolidaritását fejezte ki Kaffka Margit, Móra Ferenc, Gábor Andor és mások. Babits így írt e napról: „Magyarország nagy betegágyán vér és kínok közt megszületett a jövő.”

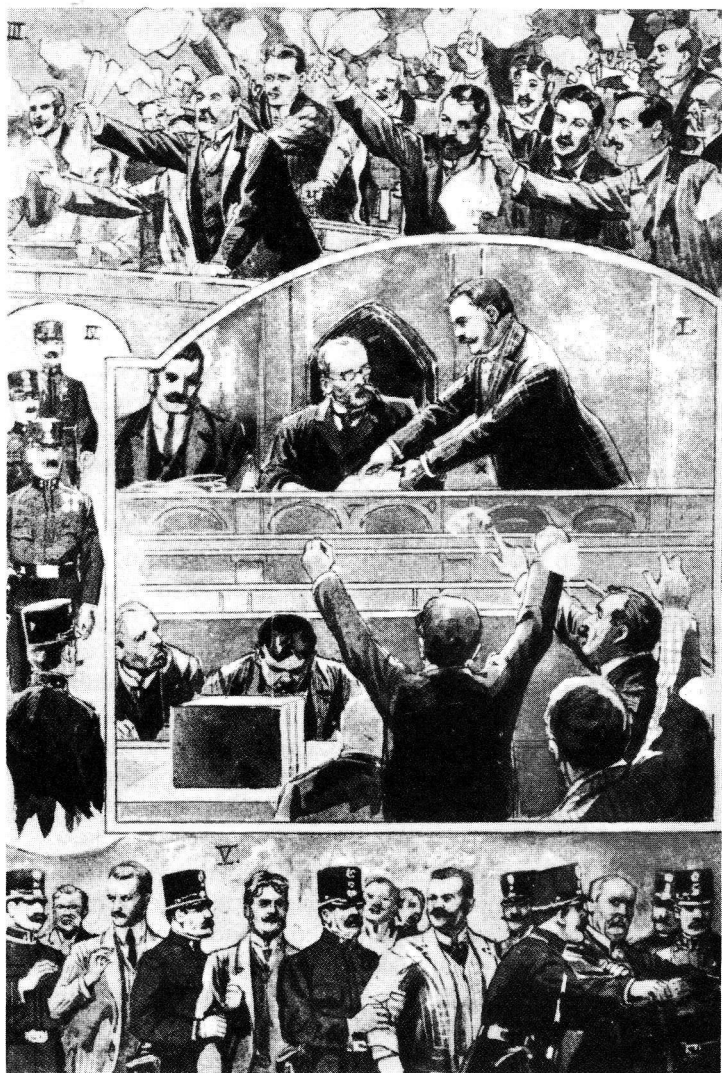
1912. május 23. a korszak legjelentősebb forradalmi megmozdulása volt. Sajnos olyan befejezetlen maradt, mint amikor a szobrász a készülő remekművet torzóban hagyja. A Tisza vezette reakciót nem tudta megtörni.

A vezető körök örültek annak, hogy az ellenfél tábora menet közben visszavonult. Úgy érezték, hogy ők győztek. Tiszára különösen jellemző ez a magabiztosság. Már a parlament május 23-i ülésén hideg nyugalommal vette tudomásul, hogy vér folyik az utcákon. „Mi nem vagyunk jóléti bizottság” – ez a cinikus mondása hírhedtté vált. Kijelentette azt is, hogy az ülést akkor sem függeszti fel, ha „ötven halott lesz az utcán”. S május 23-a után erőszakkal megszavaztatta a véderőreformot.

A „vérvörös csütörtök” rokonszenvet keltett a Monarchia más részein is. Az osztrák, a cseh, a horvát szocialisták szolidaritásukat nyilvánították a magyar munkásság e nagy megmozdulása iránt.

1911–1912-ben a birodalom másik felében is megerősödött a munkásmozgalom. A tömegek elégedetlenségét a növekvő drágaság okozta. Nagyarányú tiltakozás indult ellene. Ennek a látszólag gazdasági harcnak azonban politikai háttere volt. Ausztria szociáldemokratái joggal mutattak rá: a megélhetés drágulása összefügg a katonai kiadások növekedésével.

1911. szeptember 17-én a tömegek elégedetlensége véres eseményekhez vezetett Bécsben. A főváros mintegy százezer munkása vonult a városháza elé. A békés megmozdulás zavar-

38. Az ellenzéki képviselők eltávolítása a parlamentből. 1912. június 4.

gássá alakult. A tüntetők és a karhatalom összecsapásának számos áldozata volt.

A következő időszakban az eddig liberális magatartású bécsi rendőrség megtorló intézkedéseket tett a szervezett munkás-ság ellen. Hosszú hónapokig tartott a gyűléstilalom. Az el-nyomás céljait szolgálta az is, hogy fizetett besúgókkal árasztották el a munkások találkozóhelyeit. (A bécsi rendőrség egyik ilyen „informátorát” Adolf Hitlernek hívták...)

1912 tavaszán a cseh iparvidéken sorozatos sztrájkok rob-bantak ki. A mozgalom Ausztria más vidékeire is kiterjedt. A munkásság gyűlésein nemcsak a drágaság, hanem a milita-rizmus ellen is szót emeltek: Ausztria szocialistái tiltakoztak a hadsereg tervezett létszámemelése ellen.

A tömegek elégedetlensége megmutatkozott az 1911. má-jusi parlamenti választásokon is. Ausztriában ekkor sok helyen a szociáldemokraták még több szavazatot kaptak, mint 1907-ben. (A mandátumokban azonban ez a siker nem tükröződött, a választókerületek igazságtalan beosztása miatt. Az ipari vá-rosekben ugyanis jóval több szavazat kellett a képviselőség-hez, mint az agrárvidékeken.)

1911–1912-ben a bécsi Reichsrat szociáldemokrata kép-viselői élesen támadták a létszámemelési javaslatot. Számos alkalommal mutattak rá: a Monarchia hadseregének fejlesztése nem védelmi, hanem a Balkán elleni támadó célokat szol-gál. A szociáldemokrata képviselők e leleplezéseit nemegyszer hozták a kormányt kellemetlen helyzetbe. A szót azonban nem lehetett beléjük fojtani. Ausztria viszonylag fejlett parla-mentáris légkörében a vezető körök nem folyamodhattak olyan erőszakos eszközökhöz, mint Tisza Budapesten.

Stürgkh osztrák miniszterelnök jobb taktikusnak bizonyult Tiszánál. Törvénysértő eszközök alkalmazása helyett az ellen-zéki erők megosztására törekedett. Különböző engedménye-ket helyezett kilátásba a szláv polgári pártoknak. Ez utóbbiak – bár kezdetben maguk is helytelenítették a hadsereg növelé-sét – most már ingadozni kezdtek. A kormány ígéretési tak-tikája sikerrel járt: 1912. június 25-én a Reichsrat kétharma-

dos többséggel elfogadta a létszámemelést. (Ellene csak a szociáldemokraták és egyes szláv ellenzéki képviselők szavaztak; a szláv polgári pártok többsége azonban ebben a fontos kérdésben a kormány mellé állt.)

Az osztrák szociáldemokraták tevékenységét őszinte internacionalizmus jellemezte. Ez nemcsak abban mutatkozott meg, hogy a különböző nemzetiségű munkások közösen harcoltak a létszámemelés és a drágaság ellen – megnyilvánult az orosz forradalmárok iránti szolidaritásban is. 1905 után Oroszországból sok munkásmozgalmi harcos menekült a Monarchia területére. Az osztrák szociáldemokrata parlamenti képviselők közbenjárására a hatóságok tartózkodási engedélyt adtak nekik. A menekült orosz forradalmárok többsége Bécsben és a galíciai városokban telepedett le, s élénk kapcsolatba került az itteni munkásmozgalommal.

A cári rendszer ellen a legkövetkezetesebben a bolsevikok küzdöttek, Lenin vezetésével. Emigrációban élő vezetőik részben a Monarchián keresztül tartották az összeköttetést az ott-honiakkal. A forradalmi agitációs iratok és az illegális futárok is főként Galícián át (az ottani szocialisták segítségével) jutottak haza. A bolsevik párt 1912 februárjában Prágában rendezte meg illegális kongresszusát; megszervezéséhez a cseh szociáldemokraták komoly támogatást nyújtottak. (Ez alkalommal néhány napig Lenin is a Monarchia területén tartózkodott.) Ausztria munkásmozgalmának nagy érdeme, hogy a nehéz időkben segítséget nyújtott az orosz forradalmároknak.

Ausztria–Magyarország demokratikus közvéleménye mindig figyelemmel kísérte a külpolitikai élet alakulását, s reagált a külföldön történetekre is. 1911–1912-ben, a második marokkói válság és a tripoliszi olasz–török háború idején a Monarchia szociáldemokrata pártjai egységesen és egyértelműen a béke mellett foglaltak állást. Elítélték a Monarchia hivatalos külpolitikáját, de ugyanakkor más nagyhatalmakét is. Helyesen látták, hogy a nemzetközi feszültségért az egész imperialista világ felelős. Erről tanúskodik az 1911. november 11-i gyűléssorozat. Ezen a napon a Monarchia minden nagyobb

városában tiltakoztak Olaszország tripoliszi agressziója ellen, amelyet „a többi hatalmak bűnrészességével” hajtott végre.

A polgári ellenzéki pártok is foglalkoztak külügyi kérdésekkel. A Justh vezette függetlenségiek és a radikálisok álláspontja az volt, hogy a Monarchia folytasson békés külpolitikát. Hasonló véleményt hangoztatott a Masaryk vezette cseh ellenzék is. A béke mellett foglaltak állást (többé-kevésbé következetesen) a lengyel és a délszláv pártok is.

A Monarchia ezekben az években egyre jobban függött Berlintől. Ez a közvéleményben ellenszenvet keltett. Ausztria–Magyarország lakosságának fel kellett ismernie, hogy az állam szerbellenes balkáni politikáját a német birodalom támogatja. Azt is észre lehetett venni, hogy az ausztriai német nacionalisták Berlinből kapnak bátorítást.

1910 után az osztrák–német és a magyar baloldalon is egyre több bíráló hang hallatszott Berlinnel szemben, a haladó sajtó időről időre feltárta a német birodalom agresszív külpolitikai terveit. A Németországgal fennálló szövetség tényét azonban – mint realitást – egyelőre tudomásul vették.

Egészen más álláspontra helyezkedtek a csehek. Náluk mutatkozott a legerősebben a németellenes hangulat. A cseh polgári politikusok már ekkor azt kívánták, hogy a Monarchia lazítsa kapcsolatait Berlinnel. Karel Kramář képviselő 1910-től kezdve nyíltan követelte, hogy a bécsi külpolitika orosz orientációra térjen át. Ez az irányzat népszerű volt Cseh- és Morvaország közvéleményében. Ebben nemcsak az oroszok iránti hagyományos szimpátia játszott szerepet; gazdasági téren is szoros szálak fűzték a cseh burzsoáziát a cári birodalomhoz.

A Monarchia más szláv nemzetei még nem kívánták annyira a külpolitikai irányvonal megváltoztatását, mint a csehek. Félték ugyanis más nagyhatalmaktól is. A lengyelek és az ukránok a cári Oroszországot, a horvátok és a szlovének pedig Olaszországot tartották számukra igen veszélyesnek. A német birodalom iránti ellenszenv azonban megvolt ezekben a szláv népekben is.

A vezető körök az erősödő németellenes hangulatot úgy akarták ellensúlyozni, hogy a pánszláv veszélyre hivatkoztak. Ezzel ijesztgették az osztrák és a magyar közvéleményt, s a létszámemelés egyik indokaként is felhozták. Az Oroszország és Szerbia közötti szövetséget, valamint az ausztriai szlávok irántuk tanúsított szimpátiáját minősítették pánszlávizmusnak.

Az orosz–szerb összefogás tényleg létezett. Való igaz az is, hogy a szláv népek körében megvolt a szolidaritás egymás iránt. Ennek azonban semmi köze sincs a pánszlávizmushoz. Ez a múlt századi politikai irányzat azt hirdette, hogy valamennyi szláv nép egyetlen államban egyesüljön (más szóval: a kis szláv országok olvadjanak be az orosz birodalomba). A pánszlávizmus eszméje azonban a 20. század elején már sehol sem talált visszhangra: a kis szláv népek nemzeti öntudata annál sokkal fejlettebb fokon állt, semhogy lemondtak volna önállóságukról. Sem a csehek, sem a délszlávok nem akartak beolvadni Oroszországba, s ezt aényt a hivatalos pétervári politika is figyelembe vette. Az oroszok és más szláv népek között kialakult együttműködés tehát nem tekinthető azonosnak a régi pánszlávizmussal.

A magyar baloldal is felismerte ezt a tény: a szocialisták, a radikálisok és a Justh-párt is tagadta az állítólagos pánszláv veszedelem létezését. A kormánykörök emiatt sokat támadták a baloldaliakat, szlávbarátsággal vádolva őket. Ezt azonban a magyar haladó erők nem szégyellték, inkább büszkéek voltak rá; véleményük szerint Magyarországnak a szláv országokkal (például Szerbiával) jó kapcsolatokra van szüksége.

Mindezekből kitűnik, hogy 1911–1912-ben a Monarchia baloldali pártjai már komolyan foglalkoztak a külügyi kérdésekkel is. A belpolitikai problémák azonban továbbra is első helyen álltak. A kialakult válságra és a nagyarányú megmozdulásokra irányult elsődlegesen mind a közvélemény, mind a pártok érdeklődése, s csak másodszorban a külpolitikára.

Az igazság az, hogy az emberek még nem hittek abban, hogy a közeljövőben háború lesz. A baloldal vezetői ugyan

már látták, hogy fennáll egy nagy nemzetközi összezsapás veszélye. Úgy vélték azonban, hogy a világháborúra csak majd a távoli jövőben kell számítani...

„Magyar, oláh, szláv bánat”

Magyarországon Ady az elsők között sürgette az „elnyomottak, összetörtek, magyarok és nem-magyarok” összefogását, amely sorsuk közösségére alapulna: „magyar, oláh, szláv bánat / Mindigre egy bánat marad.”

A demokratikus erők haladó táborában azonban nem mindenki látott ilyen tisztán. Tény, hogy az akkori Magyarország egyik legnehezebb problémája a nemzetiségi kérdés. Súlyos előítéletekkel kellett ezen a téren megküzdeni. Évtizedek óta a sovinizmus szellemét terjesztették a templomban, a közigazgatásban, az iskolában, a sajtóban, valamint a különböző pártok propagandájában. Ennek hatását igen nehéz volt ellen-súlyozni. A jó szándékú magyar baloldaliakat néha az is megriasztotta, hogy időről időre a szomszédos népek körében magyarelles megnyilvánulásokra került sor.

A nemzetiségi kérdésben a magyar baloldal véleménye nem volt egységes. A szocialisták és a radikálisok részéről több, más csoportok részéről kevesebb megértést lehetett tapasztalni a szomszédos népek iránt. A Szociáldemokrata Párt a nemzetköziség elvi alapjáról indult ki. Hirdette, hogy a nagybirtokos-tőkés-dzsenti uralom egyformán ellensége a magyar és a nem magyar dolgozóknak. Demokratikus Magyarországért küzdött, amely nemzetiségi különbség nélkül biztosítja minden ember egyenjogúságát. A Szociáldemokrata Pártnak külön szlovák, szerb, román és német szekciója működött, és a nemzetiségek nyelvén lapokat adott ki. Gyakorlati tevékenységében igyekezett elérni, hogy a különböző nyelven beszélő munkások közösen vegyenek részt a megmozdulásokon.

Az SZDP azonban túlságosan leegyszerűsítette a nemzetiségi problémát. Úgy vélte, hogy a demokratikus átalakulás

győzelmével ez a kérdés automatikusan megoldódik. Nem értette, miért van szükség külön nemzetiségi pártokra, külön követelésekkel. Nem vette észre, hogy az elnyomás mértéke nagyobb, súlyosabb a nem magyarokkal, mint a magyar dolgozókkal szemben. A Szociáldemokrata Párt ragaszkodott a történelmi Nagy-Magyarország kereteihez, s ezen belül önkormányzatot legfeljebb megyei szinten kívánt biztosítani a nemzetiségeknek.

A pártnak az lett volna a feladata, hogy következetesen kiálljon a nemzetiségek önrendelkezési jogáért, támogassa az alárendelt népek harcát a magyar és az osztrák uralkodó körök ellen, s a nemzetiségi proletárokat a magyar munkássággal való szoros összefogásra nevelje. A szociáldemokrata pártvezetőség azonban elhanyagolta e három, egymással szorosan összefüggő feladat teljesítését, s emiatt a nemzetiségi kérdés megoldására nem tudott kivezető utat mutatni.

A polgári radikálisok elismerték, hogy van külön nemzetiiségi kérdés, és foglalkoztak vele. (Vezetőjük, Jászi Oszkár nemzetközi viszonylatban is e probléma egyik legjobb szakértőjének számított.) A radikálisok elítélték a nagybirtok és a dzsentri magyarosító politikáját.

A svájci kanton-rendszerhez kissé hasonló megoldást javasoltak a radikálisok a nemzetiségi kérdésben. Jásziék elgondolása szerint minden megyében a lakosság nyelve lenne a hivatalos nyelv. Ez a megoldás az adott viszonyokhoz képest kétségtelenül jobb lett volna, de ez már nem elégítette ki a nemzetiségek igényeit, mert a románok, a szlovákok és a délszlávok már legalábbis a területi autonómiához ragaszkodtak.

A demokrácia táborához tartozó Justh-féle függetlenségi párt és Nagy György köztársasági csoportja magyar nacionalista álláspontot vallottak. A hazai nemzetiségek nyelvét sem kívánták a magyarral egyenjogúsítani; általában kevés engedményre hajlottak. A határainkon túli, szomszédos népekkel való kapcsolatot fontosnak tartották ugyan, de az egyes nemzetek között megkülönböztetést alkalmaztak. (Így egészen másként viszonyultak a lengyelekhez, mint a románokhoz.)

39. Jászi Oszkár

A továbbiakban áttekintjük, milyen kapcsolatban volt a magyar baloldal az egyes szomszédos népekkel.

A lengyelekhez fűződő viszonyuk volt a legharmonikusabb. A sok évszázados barátság élt a 20. század elején is. Lengyel kulturális és egyéb küldöttségek gyakran jártak Magyarországon; időnként magyar delegációk is felkeresték Krakkót és Lemberget.

A lengyel nemzet ekkoriban három részre szakítva élt. A lengyel–magyar találkozóknak az adott helyzetben szükség-szerűen politikai tartalmuk is volt: magyar részről támogat-ták Galícia minél szélesebb körű önkormányzatát a Monar-chián belül, s elítélték az orosz és a német hatóságok lengyel-ellenes politikáját.

A hagyományos barátság jelszavát a kormánykörök sem elleneztek. Lengyelbarátságukat azonban oroszellenes élel hangoztatták. A magyar baloldal viszont sok esetben német-ellenes célzattal hirdette a lengyel nép iránti szimpátiáját.

Horvátországgal már nem voltak ilyen jók a kapcsolatok; a századforduló előtt a magyar kormányok politikája elmérge-sítette a két nép viszonyát. Az új század első éveitől kezdve azonban bizonyos közeledési kísérletek is történtek.

1903-ban a horvát politikai életben új, a lakosság széles tö-megei által támogatott mozgalom indult, amely az ország ön-állóságát, a délszláv egységet (a szerbekkel való egyenlőség alapján) és a Dalmáciával való egyesülést hirdette. A Trumbić és Šupilo vezette mozgalom a magyarokkal való jó viszonyt is kívánta.

Az 1905–1906. évi válság idején ez az új irányzat igyekezett kihasználni az osztrák–magyar ellentéteket. El akarta érni, hogy Bécs kénytelen legyen a délszláv kívánságokat teljesíteni, ezért a magyar koalíciós ellenzékét támogatta.

A mozgalom „szerb–horvát koalíció” néven politikai párttá szerveződött. 1905. október 3-án Fiume (mai nevén Rijeka) városban fontos határozatot hozott: kimondta, hogy Béccsel szemben támogatja a magyar ellenzékét, követeli „Magyar-

ország önállóságát” és egyúttal a Dalmáciával egyesült Horvátország jogait.

A fiumei határozat erkölcsi segítséget jelentett a darabontok elleni magyar „nemzeti ellenállás” számára. Propagandaszempontról üdvözölte is a horvátok baráti gesztusát, s tárgyalásokba bocsátkozott a szerb–horvát koalícióval. A tárgyalások azonban eredménytelenül végződtek, mivel a magyar ellenzéki politikusok most sem engedtek sovinizmusukból.

1906-ban Magyarországon a Wekerle-féle koalíciós kormány jutott hatalomra, amely rögtön megfélemedezett a nemrég még hangoztatott barátságról. Elnyomó intézkedéseket hozott a horvátok ellen. A függetlenségek közül csak kevesen ítélték el ezt a pálfordulást. Közéjük tartozott Justh Gyula is, aki házelnökként megvédte a horvát képviselőknek azt a jogát, hogy a magyar parlamentben anyanyelvükön szólalhassanak fel.

1909 után a Justh-féle baloldali függetlenségek a horvátokkal való megértést hirdették, elítélve az egymást követő magyar kormányok jogsértéseit. Sajtóban és a parlamentben többször tiltakoztak „horvát testvéreink elnyomása” ellen.

A szerb–horvát koalíció ebben az időben már Horvátország legtekintélyesebb pártja volt. Justhék azonban hiába próbálták vele az 1905-ös barátságot felújítani; a két párt álláspontja erősen különbözött. Horvátország népe már a Magyarországtól való különválást kívánta. Justhék viszont nem akartak túlmenni az 1868-as magyar–horvát kiegyezés keretein.

1910 táján csak a magyar és a horvát szociáldemokrata pártok tartottak fenn jó kapcsolatot egymással. Nem egy esetben közösen tiltakoztak a magyar kormányok politikája és a hadseregfejlesztés ellen. A két nép barátságát erősítette Ady hatása is: verseiért lelkesedett a horvát diákság jelentős része és több kiváló író (köztük a később világhíróvá vált Miroslav Krleža).

A szerbekkel való viszony is fontos problémát jelentett. Ennek két oldala volt: a független szerb állammal, illetve a hazai szerb nemzetiséggel való kapcsolat.

Már a század elején megfigyelhető, hogy a különböző ellenzéki csoportok a Belgráddal való jó viszonyt hirdették. Ekkoriban gyakran jártak magyar kulturális delegációk a szerb fővárosban. Ilyen alkalmakkor politikai tüntetésekre is sor került, amelyeken a magyar–szerb barátságot éltették.

A független szerb állam 1903-tól szemben állt a Monarchiával. Az 1905–1906. évi kormányzati válság idején ezért a szerb politikai pártok és a sajtó Béccsel szemben a magyar ellenzék támogatása mellett. Válaszul a koalíció vezetői megígérték, hogy hatalomra jutásuk után mindent megtesznek a két nép barátságának erősítésére.

Am alighogy hatalomra jutott a koalíció – ahogy a horvátokkal is –, azonnal megtagadta a nemrég még fennmaradt barátságot. 1906-ban megkezdődött a vámháború Szerbia ellen. A magyar haladó közvélemény tiltakozott; Budapest és több vidéki város törvényhatósága elítélte a vámháborút, a fővárosi egyetemisták fáklyás tüntetést rendeztek a szerbek mellett.

A következő években a vámháború és a boszniai annexió miatt Magyarország és Szerbia viszonya erősen megromlott. Ekkoriban már nem indítottak kulturális küldöttségeket Szerbiába.

A két ország között csak a hivatalos kapcsolatok romlottak meg; a Justh-féle függetlenségek és a Szociáldemokrata Párt a Szerbiával való jó viszonyt hirdette. Az ilyen kiállások erkölcsi bátorságról tanúskodtak, hiszen az uralkodó körök ezekben az években már erős szerbellenes hangulatkeltésre törekedtek. A magyar baloldal szerbbarát megnyilvánulásait Belgrádban örömmel fogadták. Igyekeztek is vigyázni a magyar ellenzék érzékenységre: sajtójukban nem folytattak nyílt propagandát a dél-magyarországi (mai nevén vajdasági) szerb lakta területek elcsatolására.

A hazai szerb közvélemény a század elején támogatta a magyar ellenzék, noha nem lelkesedett a 48-as programért. Álláspontjuk azonban ugyanaz volt, mint Belgrádé: Bécset

tekintették fő ellenségüknek, tehát vele szemben az osztrák-ellenes jelszavakat hirdető magyar politikusokat segítették.

Az 1905–1906. évi válság idején a hazai szerbek erősen hangsúlyozták magyar hazafiságukat, és a koalíciós urakat támogatták. Hatalomra jutása után azonban a koalíció a hazai szerbekkel szemben is elnyomó intézkedéseket hozott, ami jogos elkeseredést váltott ki körükben. Megalázó volt a magyar kormányok szerbellenes hangulatkeltése is (különösen az annexiós válság idején).

A Justh-párt viszont 1909 után méltányos bánásmódot hirdetett a szerb nemzetiség iránt, s ennek kedvező visszhangja támadt. Az 1907-ben alakult Szerb Demokrata Párt kereste a kapcsolatot a magyar haladó erőkkal. A Bácskában és a Bánátban tartós kapcsolat jött létre a magyar baloldal és a szerb demokraták között. Ez az együttműködés egyrészt a munkapárti kormányzat ellen irányult, másrészt a pángermán agitáció ellen, amely már ekkor komoly méreteket öltött a délmagyarországi német lakosság körében. A magyar baloldal és a szerbek összefogása nem egy helyen sikerrel szorította vissza a „nagynémeteket”.

1911-ben és 1912-ben a katonai javaslatok ellen és a választójogért folyó baloldali megmozdulásokba Dél-Magyarországon a szerb demokraták is bekapcsolódtak. Igyekeztek alkalmazkodni a magyar haladó erőkhöz, ezért csak mérsékelt (főként nyelvi és kulturális) kívánságokat hangoztattak, s nem hirdették a Vajdaság Szerbiához csatolását. (Ez egyébként megfelelt Belgrád irányvonalának is ekkoriban.)

A magyarok és a szerbek között irodalmi téren is élénk kapcsolatok alakultak ki. Ady költészete figyelemreméltó hatást gyakorolt e szomszédos nép szellemi életére. Ady személyes jó barátja volt a nagy szerb költő, Todor Manojlović (akit egyébként a magyar baloldal segítségével választottak meg Zenta képviselőjévé). Veljko Petrović író pedig – aki az 1910-es években Magyarországról Szerbiába költözött – belgrádi lapokban hirdette a két nép barátságát.

A szlovákokkal való kapcsolatok nem fejlődtek kedvezően.

Egyrészt Justhék és Nagy Györgyék nacionalizmusa akadályozta a közeledést, másrészt a szlovák politikusok magatartása. A választójogi kérdésben ugyan egyetértettek a magyar haladó táborral, ezért néha részt vettek a baloldal gyűlésein, de ugyanakkor a kormánnyal is egyezkedtek. (Az 1910-es választásokon például támogatták a Munkapártot, mivel az ígéretet tett az iskolatörvény módosítására.) A szlovák nemzetiségi politikusok magatartása tehát ellentmondásos volt; a kormány és a baloldal között ingadoztak.

A szlovákok körében csak a szervezett munkásság támogatta egyértelműen a magyar demokrácia táborát. Irodalmi téren is létrejöttek kapcsolatok; különösen sokat fáradozott a szlovák–magyar közeledés érdekében Pavel Hviezdoslav költő. (Ady „magyar, oláh, szláv bánat” soraira üdvözlő hangú versben válaszolt.)

Egészében véve kedvezőtlenül alakultak a csehekkel való kapcsolatok. Igaz, hogy az 1905–1906. évi válság idején voltak szórványos közeledési kísérletek, de ezek kudarcba fulladtak. A továbbiakban a két nép viszonya megromlott, főként a szlovák kérdés miatt. Cseh–Morvaországban ekkor már agítottak annak érdekében, hogy a szlováklakta vidékeket elcsatolják Magyarországtól. Ezt az egész magyar közvélemény – a baloldal is – elítélte. A cseh és magyar szociáldemokrácia azonban mozgalmi téren tartotta a kapcsolatot. (Ezt mutatta például a cseh munkások szolidaritási akciója a „vérvörös csüttörök” után.)

Az osztrákokkal való kapcsolat ellentmondásos volt. A magyar baloldal elítélte a bécsi vezető körök magyarelleness megnyilvánulásait, valamint a Ferenc Ferdinánd-i összmonarchia terveket és az alpesi tartományokban folyó nagynémet agitációt. Ugyanakkor azonban a magyar haladó erők mindig is hangoztatták, hogy ezeket a köröket nem tévesztik össze az osztrák néppel, mellyel szemben egyáltalában nem tápláltak ellenséges érzelmeket. Fontosnak tartották az Ausztriával – a Monarchia keretében – fennálló kapcsolatokat.

A magyar baloldal jó együttműködést alakított ki az osztrák-német szociáldemokrata párttal, s vele együtt küzdött a militarizmus ellen és a demokráciáért. Az ausztriai szociáldemokraták támogatták a magyar munkásság harcát mind a koalíció, mind a Munkapárt ellen. 1912-ben gyakran fejezték ki szolidaritásukat a magyar baloldal iránt. Ennek szép példája volt a Justh-párti képviselők szeptemberi bécsi útja, melynek során az osztrák főváros munkásai rokonszenvtüntetést rendeztek.

Igen erősek voltak az osztrák–magyar kulturális kapcsolatok is. Bécs és Budapest szellemi életét ezernyi szál fűzte egymáshoz; a művészek kölcsönös vendégszereplése mindennapos, megszokott jelenségnek számított.

A szlovénekkel való viszony ekkoriban semlegesnek mondható. Ellentét nem mutatkozott a két nép között, de baráti kapcsolat sem épült ki a magyar baloldal és Ljubljana között. (Ebben közrejátszott az is, hogy Szlovéniában erősen pártolták a Magyarországtól való elszakadásra irányuló horvát mozgalmakat.)

A románokkal való kapcsolatban egyrészt az Erdélyben élő románokkal, másrészt a Kárpátokon túli Regáttal való viszonyt kell megvizsgálunk.

Magyarországon az erdélyi románok számítottak a legerősebb nemzetiségnek. Létszámuk nagyobb volt, mint a szlovákoké és a szerbeké együttvéve. Ráadásul törekvéseikhez erős háttérrel, támogatót találtak a szomszédos román államban. Ezért a magyar vezető körök ennek a nemzetiségnek a mozgalmát igen veszélyesnek tartották.

A románoktól való félelem jellemezte a baloldalon a Justh-pártot, valamint Károlyiékát és Nagy Györgyékét. Ellenséges érzülettel viseltettek irántuk; politikai, kulturális és nyelvi kívánságaikat nem méltányolták.

A polgári radikálisok viszont megértést tanúsítottak az erdélyi románok kívánságai iránt. Véleményük szerint a román lakosság nem akar elszakadni Magyarországtól, ha az bizto-

sítja jogait. Jásziék igyekeztek kapcsolatot teremteni az erdélyi román nemzetiségi politikusokkal.

Ez utóbbiak magatartása azonban nem volt egyértelmű. Néha úgy látszott, hogy a baloldalt támogatják, máskor azonban a kormány mellé álltak. Az általános választójog kérdésében például egyetértettek a magyar haladó erőkkal; így 1911-ben részt vettek a demokratikus tábor gyűlesein. Ugyanakkor azonban hajlottak a kormánnyal való megegyezésre is. Az 1910-es választásokon például a Munkapárttal kötöttek paktumot, és a későbbiekben is többször tárgyaltak Tiszával.

A román nemzetiségi párt egyszerre több vasat tartott a tűzben. Nemcsak a magyar baloldallal és kormánnyal voltak egyidejű kapcsolatai, hanem Bukaresttel és Ferenc Ferdinánd bécsi kamarillájával is. (Ez utóbbitól azt remélték, hogy a román nemzeti törekvéseket engedi majd a Monarchián belül is érvényesülni.)

A szociáldemokraták és más baloldali erők nem tudtak az erdélyi románokkal szövetkezni. Az SZDP kisszámú hazai román szervezett munkásságra számíthatott, s a radikálisok is csak kevés értelmiségit tudtak megnyerni. A Justh-párt nacionalizmusa pedig elriasztotta a román nemzetiségű lakosságot.

Még leginkább a nem hivatalos kulturális kapcsolatok kedvező alakulása hozott némi javulást a két nép viszonyában. A román intelligencia körében is megfigyelhető Ady hatása. Az ő személyes barátja volt egy ideig Octavian Goga költő is (aki azonban később nacionalista alapon szembefordult a magyar demokrácia táborával). Aradi Viktor román író is sokat tett a két nép barátsága érdekében.

A független román királyság (Regát) iránt nagy volt az ellenszenv a magyar baloldalon. Romániában tekintélyes vezető politikusok hirdették az erdélyi területek bekebelezését, s ennek érdekében széles körű propagandát folytattak. Az ilyen törekvéseket az egész magyar baloldal elítélte.

A Regát iránti ellenszenv azonban más okra is visszavezethető. Összefüggött az ottani elmaradott állapotokkal; a királyi-földesúri Romániában még nagyobb reakció uralkodott, mint

a Tisza-féle Magyarországon. Különösen nagy visszatetszést keltett a magyar baloldalon az a kegyetlenség, amellyel Bukarest urai az 1907-es parasztlázadást elfojtották.

Az erdélyi román politikusok is látták, hogy a Regát megnyire elmaradott. Bár a magyar uralomtól meg akartak szabadulni, egyelőre nem túlságosan lelkesedtek azért a gondolatért, hogy Erdély a bukaresti kormány fennhatósága alá kerüljön. Több román nemzetiségi vezető (így Iuliu Maniu is) azt kívánta, hogy a Regáttól függetlenül, a Monarchián belül alakuljon autonóm román terület, amely Erdélyből és Bukovinából állna.

Az előbbieik alapján érthető, hogy a magyar baloldalnak ekkor romániai parlamenti pártokkal nem volt kapcsolata. Károlyi Mihály és más haladó politikusok élesen bírálták a Regátot. Hangsúlyozni kell azonban, hogy – ellentétben a Conrad-féle katonai vezetőkkel – a magyar baloldal sohasem kívánta Románia megtámadását, és ezzel a szomszéddal szemben sem hangoztatott területi követeléseket.

Közvetlen kapcsolat csak a két ország munkásmozgalma között alakult ki. Szolidaritást tanúsítottak egymás iránt; mind a magyarországi, mind a romániai szociáldemokraták elítélték saját kormányuk politikáját.

A század első évtizedében tehát a magyar baloldal és az egyes szomszéd népek kapcsolata elég különbözőképpen alakult. Egyes nemzetekkel sikerült a barátság útját kiépíteni, másokkal viszont nem.

A magyar baloldalon és a szomszéd népek haladó politikaiban is megvolt a jó szándék egészséges kapcsolatok kiépítésére. Összefogásukat a kedvezőtlen múltbeli örökség s a mindkét részről elkövetett hibák nehezítették.

A magyar baloldal – a szocialistákat is beleértve – még nem kívánta, hogy a nemzetiségeknek autonómiát adjanak. Nem vette figyelembe, hogy a nemzetiségek többsége már igényli az önkormányzatot a magyar állam határain belül.

A kapcsolatok kiépítését hátráltatta a nemzetiségi politikusok magyarellenes nacionalizmusa is. A nemzetiségi kispolgár-

ságot és parasztságot általában „a magyarok” ellen lázították. (A nemzetiségeken belül a tőkés társadalom osztályellentétei kevésbé érvényesültek. A nem magyar népek parasztságának és kispolgárságának fő ellenfele nem saját burzsoáziája, hanem a magyar nagybirtok, nagytőke és dzsentri volt.)

Magyarellenességüknek érthető indoka volt: az államhatárolom részéről sok megaláztatás érte a nemzetiségeket. Ők azonban egy kalap alá vették a magyar munkásokat és parasztokat a grófokkal és a dzsentrikkel. Minden magyart felelőssé tettek a nemzetiségeket ért sérelmekért, nemcsak az uralkodó- és középosztályokat.

A nemzetiségek magyarelles megnyilvánulásai riasztó hatást gyakoroltak. A magyar demokratikus tábor elkedvetlenítette az a bizalmatlanság is, amellyel programját a nem magyar lakosság körében fogadták. Még kellemetlenebb volt az, hogy 1911–1912 belpolitikai harcai idején a nemzeti ségi vezetők (a szerbek egy részét kivéve) egyáltalán nem támogatták a magyar baloldal harcát.

A sérelmek, az uszítás, a tévedések és a félreértések egyaránt akadályozták a közeledést. Mindezek mély szakadékot támasztottak a népek között, s nem várt hálás feladat azokra, akik a hídverésre vállalkoztak...

A nemzeti kérdés nemcsak Magyarországon jelentett nehéz problémát, hanem a Monarchia másik felében is. Ausztria alárendelt nemzeteinek harca is fokozódott 1905 után. Küzdelmüket segítette az általános választójog bevezetése, melynek eredményeképpen 1907-től kezdve sok szláv képviselő ült a Reichsrat padjaiban.

Az alárendelt nemzetek a dualizmus megszüntetését követelték. De kérdés, hogy mit állítsanak helyébe? Két elgondolás merült fel.

Az egyik a trializmust hirdette, ami mögött a szláv egyenjogúsítási törekvések húzódtak meg. Ez az irányzat egy ideig a délszlávok körében jelentkezett. Elgondolásuk szerint a Monarchia három részből: Ausztriából, Magyarországból és egy délszláv államból állana, ez azonban még a csehek, a len-

gyeiek, az ukránok, a szlovákok, a románok és az olaszok problémáját nem oldotta volna meg.

A másik elgondolás a Monarchia szövetségi (föderatív) átalakítását hirdette. Ennek megvalósulása nemcsak azt jelentette volna, hogy a Monarchia sok autonóm részből állna, és mindegyik területen az ottani lakosság nyelve lenne a hivatalos nyelv. A föderáció megvalósulása azzal is járt volna, hogy az eddig alárendelt helyzetben élő nemzetek ugyanúgy részesülnek a politikai hatalomban, mint a dualizmusban az osztrák-németek és a magyarok.

A föderatív átalakulás jelszava népszerű lett a csehek és más alárendelt népek körében (köztük a magyarországi nemzetiségek soraiban is). Az államszövetségi tervek közül a legérdekesebb az erdélyi román Popovici javaslata volt. A Monarchiát tizenöt részből álló föderatív állammá kívánta átalakítani. (Ezen belül az addigi Nagy-Magyarország hét részre tagolódott volna: magyar, horvát, szlovák, erdélyi román, székely, vajdasági szerb és Kelet-Galíciával egyesült kárpátukrán tartományra.)

A föderációs tervek azonban az osztrák–magyar vezető körök merev ellenállásába ütköztek, s így e javaslatok nem valósulhattak meg. Ráadásul a föderáció hívei sem voltak egységesek, az egyes nemzetek ellentétei miatt.

Abban a szövetségi átalakulás hívei mindnyájan egyetértettek, hogy a nemzeti önrendelkezés elvét kell megvalósítani. Ennek a jelszónak azonban minden nemzetnél más tartalma volt. Területi érdekek ütköztek; egy-egy nemzetiség burzsoáziája terjeszkedni kívánt mások rovására. Erre két példát említünk.

A lengyelek körében a föderációt úgy képzelték, hogy azon belül Galícia egységes tartományként szerepelne, tehát keleti, ukránlakta része is lengyel terület lett volna. Ez természetesen ütközött az ukránok törekvéseivel, akik a birodalmon belül külön Kelet-Galíciát kívántak.

A csehek a föderatív átalakulás keretében nem elégedtek meg a történelmi Cseh–Morvaországgal, hanem az akkor

Magyarországhoz tartozó szlováklakta vidékeket is be akarták kebelezni. Így a szövetségi Monarchián belül külön cseh-szlovák terület jött volna létre. Ez viszont teljes elutasításra talált a magyar közvéleményben, s 1910 táján a szlovákok körében is sokan ellenezték ezt a megoldást.

A föderatív átalakulás hívei tehát – ilyen és hasonló ellentétek miatt – nem képezhettek egységes tábor, s ezért nem is tudtak egységesen fellépni. Ez is sikertelenségre kárhoztatta törekvéseiket.

A föderáció híve volt az ausztriai szociáldemokrácia is. Viktor Adler egyik parlamenti beszédében kifejtette: a föderatív átalakítással „akarjuk kiharcolni a hazát valamennyi itt élő nép számára”. Karl Renner szociáldemokrata képviselő pedig 1907-ben konkrét tervet dolgozott ki a birodalom átalakítására. Eszerint a föderatív Monarchia hat részből állna: az alpesi területekből (azaz a mai értelemben vett Ausztriából), Magyarországból, Erdélyből, Csehországból, a „Kárpátvidékből” (azaz Galíciából és Bukovinából), valamint a „Karsztvidékből” (vagyis a délszlávlakta területekből). Renner tervezete sokáig az osztrák szociáldemokrácia hivatalos álláspontját fejezte ki. Az ausztriai szociáldemokrácia a föderalizmus elvét nemcsak hirdette, hanem a hazai munkásmozgalomban meg is valósította. A múlt század végén a Monarchia Lajtán túli felében nyelvi-nemzetiségi alapon hat munkáspártot hozott létre: az osztrák-német, a cseh, a lengyel, az ukrán, a délszláv és az ausztriai olasz szociáldemokrata pártokat. (Megjegyzendő, hogy a Lajtán innen is két szocialista mozgalom létezett: a magyarországi és a horvátországi. A boszniai munkáspárttal együtt a Monarchia területén tehát összesen kilenc szociáldemokrata párt működött.)

A föderáció elvének ilyen megvalósítása jelképezte azt a törekvést, hogy az államon belül a nemzetek egyenlő jogokhoz jussanak. Ennek a megoldásnak azonban hátránya is volt: a nyelvi-nemzeti alapon való szervezkedés lehetővé tette, hogy nacionalista eszmék, elgondolások is helyet kapjanak a munkásmozgalomban.

A Monarchia szociáldemokrata pártjai kapcsolatot tartottak fenn egymással, és időnként közös akciókat is szerveztek. Így 1908 őszén birodalmi szocialista értekezletre került sor, amelyen támogatásukról biztosították a koalíciós kormány ellen küzdő magyar munkásságot. Az annexiók válság idején is egységes fellépésre került sor a háborús veszély ellen. Az ilyen közös akciók azonban csak alkalmilag jöttek létre; szervezetesebb, állandóbb összefogásra nem került sor a Monarchia szocialista pártjai között.

A szociáldemokraták szerették volna a haladó erőket összemonarchiai szinten egyesíteni. Ez azonban nehezen ment, ugyanis egyszerre két feladatot kellett megoldaniuk: egyrészt valamennyi nemzet munkásainak egyesítését az internacionalizmus alapján, másrészt saját népük nem proletár rétegeinek megnyerését. Ez utóbbi téren érték is el eredményeket. 1910 után mind a cseh és a délszláv területeken, mind Magyarországon együttműködés jött létre a szocialisták és a polgári ellenzék között. Ez azonban azzal járt, hogy a szövetségben meglehetősen nagy mértékben érvényesült a burzsoá pártok nacionalizmusa.

Az említett két feladat között ily módon ellentmondás keletkezett. Például a horvát szociáldemokratákat az internacionalizmus arra kötelezte, hogy a magyar munkásmozgalommal szorosan együttműködjenek. Belpolitikai taktikájuk viszont az olyan polgári pártokkal való kapcsolatokra épült, amelyeket magyarellenes hangulat jellemzett. Ilyen és hasonló dilemma a Monarchia mindegyik szociáldemokrata pártjában jelentkezett.

A haladás erőit nem lehetett összemonarchiai szinten egyesíteni. A demokratikus tábor összefogására csak egy-egy nemzeten belül került sor. Az erősödő nacionalista ellentétek megakadályozták, hogy a birodalom valamennyi nemzetének munkásait és baloldali polgári pártjait egyesítsék a vezető körök hatalmának megdöntésére.

A nemzeti kérdés egyre súlyosabb problémát jelentett a Monarchia számára, s a balkáni kérdéssel való kölcsönhatása

még jobban nehezítette azt. A délszláv nemzeti egységmozgalmak erősödését az osztrák–magyar vezető körök veszélyesnek tartották, és a Balkán feletti uralom megszerzésével kívánták ellensúlyozni. Így a szerbellenes külpolitika és a belpolitikai életben a nemzetiségi kérdés megoldatlansága összefüggött egymással.

1912 tavaszán és nyarán erősen nyugtalanította a Monarchia vezetőit, hogy a balkáni államok szöveterkeztek egymással. Pattanásig feszültté vált a helyzet a félszigeten, s egyes osztrák–magyar vezető körök már a beavatkozást vették fontolóra.

Vihar a láthatáron (1912–1914)

„Kintről : felénk-tátott föld-szakadékok,

Bent : a régi sötétség, förtelem . . .”

(Ady: Véres panorámák tavaszán)

MAGYAR HISTÓRIA

Balkán-háborúk és nemzetközi feszültség

Az előző évek sötét felhői után a láthatáron megjelent a vihar. A fülledt nyári nap csendjét mennydörgés törte meg. Egyelőre még csak a távolban hallatszott, de félni lehetett, hogy hamarosan a közelbe ér.

Ehhez hasonlítottak a Balkán-háborúk 1912–1913-ban. Bár viszonylag rövid ideig tartottak, mégis a nemzetközi figyelem középpontjába kerültek.

Az első Balkán-háború 1912 októberében tört ki. Négy független állam: Bulgária, Szerbia, Görögország és Montenegro lépett hadba a török birodalom ellen. A kis balkáni népek igazságos, felszabadító harcot vívtak, s egymás után aratták győzelmeiket.

Már az első hetekben eldőlt a háború sorsa. A bolgár seregek elérték az Égei-tengert, a szerbek kijutottak az Adriához, a görögök pedig elfoglalták Szalonikit (azt a várost, amely eddig a Monarchia balkáni terjeszkedésének legfőbb célja volt).

1912-ben még a törökök uralma alatt állt a Balkán-félszigetnek mintegy fele része. A háború során ez a terület majdnem teljesen felszabadult, s megszűntek itt is a feudális viszonyok. (Macedónia számára 1912 azt jelentette, amit 1848 a magyaroknak.)

A vesztes Törökország 1912 decemberében fegyverszünetet kötött a balkáni államokkal. A háború befejezésének már nem lett volna semmi akadálya. Törökország vezető körei azonban (Berlin és Bécs biztatására) 1913 februárjában felmondták a fegyverszünetet. A harcok kiújultak.

1913 február–május között azonban nem következett be

olyan kedvező fordulat Törökország számára, mint amelyet a szultáni udvarban vártak. A harctereken továbbra is a balkáni népek arattak győzelmeket. Végül Törökország belátta, hogy nincs értelme a további harcnak. Az első Balkán-háború 1913 májusában békekötéssel ért véget, mely jogilag rögzítette a kis országok sikereit.

Az eddigi szövetségesek azonban – területi kérdések miatt – most egymás ellen fordultak. Ezért hamarosan megkezdődött a második Balkán-háború.

Június végén robbantak ki az ellenségeskedések: Bulgária hadat indított Szerbia és Görögország ellen. Ez utóbbiak oldalán lépett háborúba Románia is. A harc mindkét részről igazságtalan, hódító jellegű volt. Öt hétig tartott a háború, melyben Bulgária három ellenségével szemben vereséget szenvedett.

A második Balkán-háborút 1913 augusztusában békekötés zárta le. Az ehhez kapcsolódó nemzetközi válság azonban egészen októberig tartott.

A félszigeten folyó konfliktus Európa-szerte nyugtalan-ságot keltett. A Balkánnal való szomszédság miatt a magyarországi közvéleményt különösen izgatta az események alakulása. Íróink, költőink sokat foglalkoztak a nemzetközi helyzettel. Ady egyik versében „gigász-ördögök”-höz hasonlította az imperialista nagyhatalmakat. Gábor Andor gúnyosan írt a diplomaták tanácskozásáról, ahol „az én bőrömről is tárgyalnak”. Kosztolányi megjegyezte: „A külpolitikáról pedig csak egy a nézetünk. Az, hogy szeretnénk már egyszer mélyen és nyugodtan aludni...”

1912–1913-ban a balkáni országok mögött a szemben álló nagyhatalmak állottak. Törökországot Németország és a Monarchia, a balkáni államokat (főként Szerbiát) pedig az antant pártfogolta. Olaszország ingadozó magatartást tanúsított. Balkáni érdekei ütköztek ugyan a Monarchiáéval, de nem kívánta a szlávok megerősödését sem. Ezért végül a szerbekkel szemben a Monarchiát támogatta.

1912–1913-ban bizalmas diplomáciai tárgyalásokon és hiva-

urópa néni (a kötéláncosokhoz.) Ejnye, diplomata urak, úgy látom, mintha az a mentőháló ott lent
it csiklandós volna...

40. Diplomata-kötélátjárás. Karikatúra a Borsszem Jankó című lapból

talos nyilatkozatokban egyaránt a szemben álló felek fenyegetőzésekkel igyekeztek nyomást gyakorolni egymásra. Az éles ellentétek felszínre kerültek a hat európai nagyhatalom diplomatáinak londoni konferenciáján is, amely hosszú hónapokig ülésezett. Célja a balkáni konfliktus diplomáciai rendezése volt, ami elég nehezen ment, mivel mindegyik nagyhatalom a maga befolyásának növelését akarta elérni. Ellenfeleiket fenyegetőzésekkel próbálták zsarolni, miközben – minden ösztönzés nélkül – békekészségüket hangoztatták. (Tóth

Árpád ezt a „béketanácskozást” „békakonferenciának” csúfolta...)

A szemben álló nagyhatalmak ekkor még nem kívántak hadat indítani, mert nem fejezték be teljesen háborús előkészületeiket. Magatartásukkal azonban fokozták a feszültséget, s ez veszélyes politika volt. Nem lehetett ugyanis tudni: vajon ebben a kiélezett helyzetben nem fog-e valamilyen incidens végzetes következményekkel járni? Nem volt vitás: bármelyik nagyhatalom fegyveres beavatkozása a balkáni ügyekbe a többiek hasonló fellépését vonja maga után. Ez pedig a világháború kirobbanását jelentette volna.

A balkáni kérdés távolról sem oldódott meg. A „Balkán a balkáni népeké” elvet az imperialista nagyhatalmak továbbra is megsértették. 1912–1913 konfliktusai alatt is, majd utána még fokozottabban beleszóltak a félsziget ügyeibe. A Balkánon bekövetkezett változások is részben magukon viselik az imperialista beavatkozás jegyeit.

A félszigeten fontos változást jelentett, hogy Törökország majdnem teljesen kiszorult onnan. Nemzetközi tekintélye alaposan megrendült. A vereség nyomán még erősebb lett Törökországban a német befolyás.

Az első Balkán-háború eredményeként jött létre az önálló Albánia. 1912–1913-ban Bécs támogatta a „sasok országát”, ugyanis csatlósává akarta tenni; számított rá a Szerbia ellen tervezett háborúban. Politikája azonban nem járt sikerrel: az önálló albán államban nemcsak a Monarchia befolyása érvényesült, hanem a versenytárs Olaszországé is.

A Balkán-háborúk – mindkettőben győzött – megerősítették Szerbia pozícióit; Macedónia és a Rigómező megszerzésével területe majdnem kétszeresére nőtt. (A sikerekben nagy szerepe volt Nikola Pašić miniszterelnöknek, aki 1906 óta állt a belgrádi kormány élén; kitűnő diplomáciai érzékkel rendelkező reálpolitikusnak számított.) Szerbia kapcsolata a Monarchiával még feszültebbé vált, mivel Ausztria–Magyarország ellenséges magatartást tanúsított iránta a Balkán-háborúk idején.

Ugyancsak fontos eseményt jelentett Románia távolodása a Hármasszövetségtől. Igaz, a bukaresti kormánykörök 1912 őszén még a Monarchiát támogatták a balkáni szláv országok ellen. A román közvéleményben azonban már ekkor ellenséges hangulat uralkodott Ausztria–Magyarországgal szemben. Erdély megszerzése általános követeléssé vált. 1913 nyarán Románia a szerbek oldalán lépett hadba az ellen a Bulgária ellen, amelyet ekkor Bécs pártfogolt. Bukarest most már nyíltan Monarchia-ellenes magatartást tanúsított. 1913–1914-ben aztán Románia – bár formailag még Berlin és Bécs szövetségese volt – erősen közeledett az antanthoz.

1912–1913 folyamán alaposan átrajzolódott a Balkán térképe. A bekövetkezett változások azonban egyáltalán nem rendezték a félsziget nyugtalanító kérdéseit. Most még fokozottabban érvényes volt az a régi mondás, hogy „a Balkán Európa puska poros hordója”.

1913 novembere és 1914 júliusa között nem került sor újabb összeütközésre a Balkánon. A nemzetközi politikai élet látszólag szélcsendes időszakában azonban a szemben álló nagyhatalmak fokozott gyorsasággal fegyverkeztek. 1914 nyarán a német militarizmus befejezte háborús felkészülését; az antanthatalmaknak viszont ehhez még néhány évre szükségük lett volna.

A nemzetközi munkásosztály 1912 őszén reálisan ismerte fel a háborús veszélyt. Európa sok országában rendeztek gyűléseket és tüntetéseket a militarizmus ellen. „Háborút a háború ellen! Mindenféle beavatkozás ellen! A békéért! Ezek a munkások jelszavai” – állapította meg Lenin.

A II. Internacionálé 1912. november 27–29. között rendkívüli kongresszust rendezett a svájci Bázisban. „Jusson eszükbe a kormányoknak, valahányszor felidézik a háború veszedelmét, milyen könnyű, milyen egyszerű volna a népeknek kiszámítani, hogy tulajdon forradalmuk sokkal kevesebb áldozatba kerül, mint a többiek háborúja” – mondták a kongresszuson. Fontos határozatokat hoztak a béke érdekében. Kijelentették: ha a hatalmon levők háborút robbantaná-

nak ki, minden ország munkásai kötelesek ellene fellépni sztrájkokkal és politikai megmozdulásokkal.

A bázeli határozatokat helyeselte a nemzetközi munkásosztály. Sajnos annak végrehajtására kevés gyakorlati előkészület történt. Következétesen csak a forradalmi szocialisták küzdöttek a közelgő háború ellen. Közülük is kiemelkedett Lenin tevékenysége: 1912–1914 között számos írásában figyelmeztetett arra, hogy az imperialista hatalmak fegyveres összecsapásra készülnek.

Lenin ezekben az években a Monarchia területén tartózkodott. (Előbb Krakkóban élt, később a lengyel Tátrában levő Poronin faluban.) 1914 márciusában nyilatkozott egy krakkói lapnak. Megállapította, hogy a majdani hadüzenet és mozgósítás ellen „mindent meg kell tennünk”, s a hadüzenetre, azaz a világháborúra hamarosan sor fog kerülni. (Hat hónap sem telt el, s Lenint az események igazolták...)

„S mi is hódítottunk...”

A Balkán-háborúk idején mindegyik nagyhatalom igazságtalan célokat követett. Fokozott figyelmet keltett azonban a Monarchia magatartása. Ennek az államnak a részéről volt ugyanis a legvalószínűbb az, hogy háborút kezdeményezzen.

Az első Balkán-háború kitörésekor, 1912 októberében a Monarchia vezető körei válaszút elé kerültek. Abban mindnyájan egyetértettek, hogy a háború végső soron elkerülhetetlen. A kérdés azonban az volt: most indítson-e hadat a Monarchia, vagy később? Az osztrák–magyar uralkodó körök ezért 1912–1914 között két táborra oszlottak.

Az egyik csoportot a korabeli sajtó katonai pártnak nevezte. Ez a tábor – élén Conraddal – nyílt háborús uszítást folytatott. Követelte, hogy a Monarchia azonnal lépjen hadba Szerbia és Montenegro ellen. A háború hívei ekkor már nem szorítkoztak Conrad közvetlen környezetére; katonatisztek, fegyveres löszergyárosok, hadiszállításban érdekelt nagybirtokosok és

iparmágnások, gyors karrierre vágyó kalandorok is tartoztak hozzájuk. Az ausztriai keresztényszocialisták és a német-nacionalista csoportok, valamint egyes megvásárolt lapok is támogatták az uszító propagandát.

A katonai párt volt ekkor a legreakciósabb erő az egész Monarchiában. Felelőtlen kalandorpolitikája súlyos veszéllyel fenyegette Ausztria–Magyarország népeit. Ha a katonai párt eléri célját, ez a világháború azonnali kitöréséhez vezetett volna. Conradék tudták ugyan, hogy a Monarchia még nem készült fel teljesen a hadviselésre, de vakon bíztak a szövetséges német birodalom erejében.

A másik táborat akkoriban mérsékelteknek nevezték. Ez a csoport Berchtold külügyminiszterrel az élen az adott pillanatot nem tartotta alkalmasnak a háború kirobbantására. Olyan tőkés-földbirtokos rétegek tartoztak ide, amelyek inkább a hadsereg további fejlesztésében voltak érdekeltek, mint az azonnali hadviselésben. Berchtoldék úgy látták, hogy a Monarchia számára egy világháború most igen kockázatos lenne. Még néhány évi felkészülést szükségesnek tartottak.

A mérsékeltekben kétségtelenül több körültekintés volt, mint a katonai pártban. Berchtold táborát támogatta az osztrák–magyar vezető körök többsége, s Ferenc József sem kívánta az adott pillanatban a háborút.

Ferenc Ferdinánd magatartása ingadozó volt. A katonai párt nem egy vezetője régebben a trónörökös környezetéhez tartozott. 1912 őszén úgy látszott, hogy Ferenc Ferdinánd a katonai párthoz húz (sőt a sajtó egy része e csoport vezetőjének vélte). A trónörökös azonban – kezdeti kacérkodás után – szembefordult Conradékkal. Ezért Ferenc Ferdinánd 1913-ban már a mérsékelt párt egyik oszlopának számított.

Nem állíthatjuk, hogy ebben az időben a magyar vezető körök többsége kívánta volna a háború kirobbanását. Tisza például – bármilyen konok ellensége is volt a haladásnak – tudott józanul mérlegelni; szembeszállt a bécsi katonai párttal. A munkapárti kormány nem tartotta alkalmasnak az idő-

pontot a háború kirobbantására. 1912 ősze és 1914 nyara között ezért a bécsi mérsékelt tábor támogatta. Lényegében hasonló volt az Apponyi vezette konzervatív ellenzék álláspontja is. Magyarország földbirtokosainak és tőkéseinek úgyszólván száz százaléka abban volt érdekelt, hogy még néhány évig erősítsék a hadsereget, és addig ne legyen háború. (Egyedül Andrássy Gyula és kisszámú követője kívánta Magyarországon az azonnali háborút.)

A Monarchia lakosságának csak töredéke támogatta a katonai pártot. Erejét azonban nem szabad lebecsülni. Conradék széles körű összeköttetésekkel rendelkeztek a hadsereg tisztikarában és egyes minisztériumokban. Igen erélyesen és határozottan törtek céljuk felé.

A mérsékelteteket viszont nem jellemezte hasonló céltudatosság. Eszük ágában sem volt erélyesen fellépni az ellen a katonai párt ellen, amellyel azonos volt a végcéljuk: a Balkán feletti uralom megszerzése. Ezért a mérsékelték nemcsak megtűrték Conradék uszítását, hanem néha még engedményeket is tettek nekik.

A mérsékelt vezető politikusok – bár nem akartak az adott időpontban háborút – hajlamosak voltak a fenyegetőzésekre a balkáni országokkal szemben. Ezzel viszont növelték a nemzetközi feszültséget. Végül is mindenki attól tartott, hogy Conradék valamilyen provokációval háborút robbantanak ki.

A fenyegetőzés politikája a balkáni népekkel szemben már 1912 őszén megkezdődött. „Minden eszközzel megvédjük érdekeinket a Balkánon” – jelentette ki Berchtold október 15-én, s ez akkoriban igen baljóslatúan hangzott. Ezekben a napokban terjesztették be Auffenberg hadügyminiszter javaslatát, melyben félmilliárd korona póthitelt követelt. A Balkánháború idején ez az indítvány felért egy nyílt provokációval.

Még jobban növelte a feszültséget a Monarchia hadseregének részleges mozgósítása. 1912 őszén nagyarányú behívások történtek. A déli határokon állomásozó hadtesteket hadi létszámra egészítették ki, és a hátszói egységeket is megerősítették. A tartalékosokat egy éven át tartották fegyverben

Boszniában és az Al-Dunánál. Ausztria–Magyarország hadseregének létszáma 1913-ban egymillió fő volt (ami békeidőben igen magasnak számított).

A Monarchia közvetve beavatkozott az első Balkán-háborúba. A szerbek ellen harcoló albán felkelőket fegyverrel és kiképzőtisztekkel támogatta. Hadiflottája pedig nemegyszer megjelent Montenegro partjai előtt, azzal a céllal, hogy a kis államot megfélemlítse.

Az osztrák–magyar diplomácia a balkáni népek egymás ellen fordítására is törekedett. 1912 őszén és 1913 tavaszán Romániát próbálta felhasználni a szláv államok ellen. A második Balkán-háború kirobbantásáért pedig a Monarchiát közvetlen felelősség terhelte. Bécs biztatta Bulgáriát, hogy támadja meg szomszédait, s ez meg is történt. A bolgárok Ausztria–Magyarország pártfogoltjaként küzdöttek – és vesztettek.

A Monarchia mozgósítására Oroszország hasonló katonai intézkedésekkel válaszolt. 1912–1913 telén a galíciai határon a két nagyhatalom tekintélyes létszámú seregei néztek farkasszemet egymással. Csak 1913 márciusában jött létre meg egyezés a Monarchia és Oroszország között, melynek értelmében mindketten létszámcsökkentést hajtottak végre a határok mentén. E reálpolitikai megegyezés nyomán enyhülés következett be.

Ausztria–Magyarország fellépése Európa-szerte kedvezőtlen benyomást keltett. 1912–1913-ban sokan úgy vélték, hogy a Monarchia támadó háborúra készül. A katonai párt mesterkedései nyomán három esetben fenyegetett a közvetlen veszély, hogy Ausztria–Magyarország hadat üzen: három ízben alakult ki olyan helyzet, amikor nem sok hiányzott a világháború kitöréséhez.

Az első alkalom 1912. november végén következett be. A katonai párt ürügyként a mitrovicai és a prizreni osztrák konzulok esetét használta fel, akiket – nyíltan ellenséges magatartásuk miatt – a szerb hatóságok mozgásukban korlátoztak.

Az izgalmas játszma

Bér rajza

Ferdinánd király (a kibé Berchtoldhoz.) Ugyan kérem, menjen el, gróf úr. Ahova ön ül, ott mindenki a fűbe harap.

41. A Monarchia háborút szít a Balkánon. Karikatúra a Borsszem Jankó című lapból

Az „elégítétel” mellett Bécs azt is követelte, hogy az albániai tengerpartra érkezett szerb csapatokat vonják vissza.

November végén az ügy kapcsán a Monarchia igen fenyegetően lépett fel. Nap mint nap lehetett várni a hadüzenetet. „Mi lesz holnap? – írta Tóth Árpád. – Reszketünk, hogy ha sokáig tart ez a vakhíres, bizonytalan helyzet, mindannyiunkat szépen be kell sorozni egy hatalmas hadseregbe, melynek az egyenruhája a kényszerről elnevezett szűk zubbony lesz...”

A Monarchia november végén és december elején több jegyzéket intézett Szerbiához. A válságot végül is csak nagy diplomáciai erőfeszítésekkel sikerült elsimítani.

A második alkalom az 1913. április–májusi szkutari válság volt. Április 22-én Montenegro csapatai elfoglalták a törököktől Szkutari (mai nevén: Shkodra) albán várost. A hely stratégiai fontossága miatt erre a Monarchia igen érzékenyen reagált. A külügyminiszter bizalmas körben kijelentette, hogy Szkutari problémája „a Monarchia presztízskérdésévé vált”.

„Véres panorámák tavaszán” – így jellemezte a helyzetet Ady ezekben a napokban. A légkör igen vészjóslóvá vált. Május 1-én Bécs ultimátumot intézett Montenegróhoz: ha 48 órán belül nem nyilvánítja készségét Szkutari kiürítésére, fegyveresen fogja erre kényszeríteni. A Monarchia vezetői ezekben a napokban igen harcias kijelentéseket tettek. Hasonló hangulat uralkodott a munkapárti magyar kormányban is. (Egy karikatúra Tiszát és Pavlik rendőrfőkapitányt mutatta be, amint zordon arccal sietnek, hogy „rendet csináljanak” Szkutariban...)

Az orosz diplomácia tanácsára Montenegro engedett. Ezért a május 4-i közös minisztertanácscon a Monarchia vezetői úgy döntöttek, hogy nem indítanak hadat. Május közepén a „fekete hegyek országa” ki is ürítette a várost, mely az új albán államhoz került. A válság ily módon rendeződött.

A harmadik alkalom az 1913. szeptember–októberi albán válság volt. A nemrég önállóvá vált országban belső zavarok támadtak. Bonyolította a helyzetet, hogy albán földön 1912

42. Tisza és Pavlik rendőrkapitány Szkutariba indulnak rendet csinálni.
Egykorú karikatúra

ősze óta szerb csapatok tartózkodtak. A katonai párt ezt használta fel újabb háborús ürügynek.

A Monarchia ismét fenyegetően lépett fel. Október 17-én pedig ultimátumot is intézett Szerbiához. Ezekben a hetekben újból igen aggasztó helyzet alakult ki. („A háborút ne vedd félvállról” – figyelmeztetett a veszélyre Gábor Andor.)

Szerbia azonban teljesítette az ultimátum követeléseit; csapatait kivonta Albániából. A Monarchia kormánya így nem üzent hadat. (Ekkoriban jegyezte meg Conrad: „az utolsó alkalmat szalasztottuk el a szlávokkal való leszámolásra...”)

Az 1912–1913. évi válságos időszakban a katonai párt még nem érte el célját; a Monarchiát nem sikerült háborúba kevernie. Ebben több tényező játszott közre. (Az egyikre: a lakosság nagyarányú háborúellenes mozgalmára még külön visszatérünk.)

A hadbalépés elmaradásának legdöntőbb oka a német birodalom állásfoglalása volt. A bécsi katonai párt Berlin támogatására építette fel kalandor terveit. A német kormánykörök azonban nem tartották még megfelelőnek az időpontot a világháború kirobbantására, ezért a Monarchia mérsékelt politikusait támogatták.

Németország 1912–1913-ban még nem fejezte be teljesen háborús felkészülését. Emellett Berlin a Monarchiát még nem tartotta katonailag teljes értékű szövetségesnek. Tájékozva volt ugyanis Ausztria–Magyarország belső válságáról és erős háborúellenes hangulatáról. (Különösen elriasztó képet festett a Monarchia helyzetéről Tschirschky bécsi német nagykövet. 1912. november 18-i bizalmas jelentésében azt a meggyőződését fejezte ki, hogy az osztrák–magyar állam jelen helyzetében nem lenne képes háborút viselni.)

A Monarchia 1912–1913-as fenyegető fellépésével azt akarta elérni, hogy befolyása és tekintélye növekedjék a Balkánon. Egyúttal arra is törekedett, hogy a vele szemben ellenséges erőket (főként Szerbiát) megtörje, vagy legalábbis kor-

látok közé szorítsa. Szerette volna, ha megismétlődik az 1909-es diplomáciai győzelem.

Mi történt ezzel szemben? A két Balkán-háború során nem teljesültek Bécs számításai. Ellenkezőleg: a Monarchia súlyos kudarcot szenvedett. Tekintélye és befolyása a Balkánon nem növekedett, hanem erősen csökkent. Pártfoglaltjai (az első háborúban Törökország, a másodikban Bulgária) vereséget szenvedtek. Az ellenséges Szerbiát nem sikerült korlátok közé szorítania, ellenkezőleg, a déli szomszéd megerősödve került ki a válságból. Albániából sikerült ugyan kiszorítania a szerbeket, de itt Olaszország befolyásával kellett osztoznia.

A részleges mozgósítással járó anyagi áldozatok kárba veszttek. Balkáni politikájával a birodalom kevés barátot szerzett, ellenséget annál többet. „Szereplésünk a Balkán-válságban balsikerrel kezdődött és balsikerrel végződött” – így összegezte Károlyi Mihály tömören az eredményt...

Valamilyen „sikert” mégis el tudott könyvelni a Monarchia. Ha már a Balkán fölé nem terjeszthette ki uralmát, legalább egy parányi földet szerzett. Az Al-Dunán fekvő romantikus Ada-Kaleh (Jókai *Aranyemberének* „Senki szigete”) volt ez, amely hosszú ideig török felségterületnek számított. Ezt a szigetecskét kebelezte be a Monarchia 1913 májusában.

„S mi is hódítottunk, ugye kérem?” – tette fel a gúnyos kérdést Tóth Árpád. A Monarchia e „hódítása” általános nevetségbe fulladt; hónapokig kabarétréfák témáját képezte. A nemzetközi válság tragédiájába így módon egy kis komédia is vegült.

„Semmi szükségünk sincs a háborúra”

Háború vagy béke? – 1912–1913-ban a Monarchiában ez volt a politikai élet központi kérdése. A balkáni válság és az ezzel kapcsolatos háborús veszély megváltoztatta a közvélemény

eddig, túlnyomóan belpolitikai érdeklődését. Háttérbe szorultak olyan régebbi kérdések, mint a törvénysértések ügye vagy a választójog. 1912 őszén a figyelem középpontjába a külpolitika és a háború problémája került. Különböző okokra vezethető vissza, hogy Magyarországon most növekvő érdeklődés kísérte a külpolitikai helyzet alakulását.

Az egyik ok az volt, hogy a háború mindinkább személyes problémává vált, mert egyre több embert érintett közvetlenül. 1912–1913-ban ugyanis részleges mozgósítást rendeltek el: százezreket hívtak be. A tartalékos és póttartalékos katonák a déli határra kerültek, mely háború esetén első vonalnak számított volna. Érthető, hogy a behívottakon kívül a hozzátartozók is növekvő aggodalommal figyelték az események alakulására.

A mozgósítás a hadbavonultak hozzátartozóit más szempontból is sújtotta. Sokgyermekes munkás- és parasztcsaládokból hiányzott a legfőbb kenyérkereső – a bevonultak hozzátartozóiról a hatóságok nem gondoskodtak. Természetes, hogy a katonák családjai a háborús veszély megszűntét kívánták.

A feszült helyzet azonban nemcsak azokat sújtotta, akikre katonai szolgálat várt. 1912 őszén súlyos gazdasági válság kezdődött. A bizonytalan helyzetben a tőke tartózkodott a befektetésektől. Pénz hiányában az építkezések leálltak, számos üzem bezárt, vagy csökkentette termelését. Az előző évek konjunktúrája tehát hirtelen véget ért, a munkanélküliség rendkívül megnövekedett.

A háborús hisztéria 1912–1913-ban sok kisember egzisztenciáját tette tönkre. Az országos viszonyokat jól tükrözi egy napilap tudósítása: „Ha a kereskedőknél érdeklődünk az üzlet menete iránt, csupa szomorú, levert választ kapunk. A forgalom teljesen megszűnt. Alig látni vevőt... Az iparosok nem kapnak munkát. Minden pang... Ha ennek a kétségbeesítő helyzetnek az okait keressük, természetesen elsősorban a háborús veszélyre bukkanunk, mint legfőbb okára a bénulásnak.” Hasonló következtetésre jutott a szakszervezetek jelen-

tése is: „A helyzet javulása csakis a háborús veszély megszűnésével várható.”

A baloldalon többen felmérték, hogy a háborús feszültségnek milyen politikai következményei lehetnek. Attól tartottak, hogy egy háború akadályozná Magyarország politikai haladását, és megsemmisítené a még meglevő szabadságjogokat is.

Aggodalmuk nem volt alaptalan. Az 1912. október 7-i minisztertanács elfogadott egy törvénytervezetet, mely „háború vagy annak veszélye esetén teendő kivételes intézkedésekről” szólt. Ez a tervezet (melyet decemberben a parlament elfogadott) hadüzenet esetén valósággal diktatórikus hatalommal ruházta fel a kormányt. Ekkoriban már erősödő hatósági nyomás nehezedett a baloldali megmozdulásokra. Ezek a jelek arról árulkodtak, hogy háború esetén a tömegeket még a jelenlegi csekély jogaiktól is megfosztanák.

A fent említett okokhoz járult az egyszerű emberek ösztönös félelme a háborútól. Azok, akik eddig sohasem törődtek a politikával, most felfigyeltek a veszélyre.

1912 őszétől Magyarországra a félelem légköre nehezedett. Ez nem bénította meg a közhangulatot, ellenkezőleg: erős háborúellenes mozgalmat váltott ki.

A szervezett munkásság lépett fel kezdeményezőként: október 6-án országszerte szociáldemokrata népgyűlések zajlottak le. Ezeken határozatilag felszólították „az ország minden jóérzésű, a kultúra kincseit féltő, a haladás követeléseit magáévá tevő néprétegét, hogy mindenütt követelje nyomatékosan a béke fenntartását, tiltakozzék hangosan és minden rendelkezésre álló módon minden olyan kísérlet ellen, amely akár más népeket, akár saját országunk népét a háború gyilkos pusztításainak akar kitenni...”

A felhívás élénk visszhangra talált. A szocialisták most nem álltak olyan elszigetelten, mint az annexiós válság idején; az előző években már létrejött a magyarországi baloldal egységes tábora. Közös harcuk most új tartalommal: a béke követelésével bővült.

43. Bíró Mihály háborúellenes plakátja 1912-ből

Az egyesült baloldal hetenként rendezett közös tömeggyűléseket a béke érdekében. A résztvevők száma általában tízezer körül mozgott. „Semmi szükségünk sincs a háborúra – mondta Károlyi Mihály október 13-án Pécsen –, és vád alá

kellene helyezni a kormányt, ha egy oktan háborúba engednék sodortatni az országot.”

A szocialisták és a polgári baloldal közös harca a magyar történelem első komoly békemozgalma volt. A korábbi időszak háborúellenes megmozdulásai elszigetelten és szűk körben zajlottak. 1912 őszén viszont széles tömegeket, különböző társadalmi rétegeket, eltérő pártállású és világnézetű embereket tudtak mozgósítani. (Egyébként a „békemozgalom” szót 1912-ben – bár szórványosan – a sajtó már használta.)

A magyar békemozgalom nemcsak a katonai pártot támadta. Elítélte a mérsékelt politikusok kardcsörtető magatartását is. Egyértelműen békés külpolitikát követelt.

A háborúellenes mozgalom résztvevői nagyarányú sajtóagitációt kezdtek. Röpirataik több százszáz példányszámban láttak napvilágot. A legfontosabb harci formát azonban a tömeggyűlések és a tüntetések jelentették. Ezek közül három megmozdulás emelkedett ki.

Október 30-án „a titokban készülődő rablóhadjárat” terveit ítélték el a fővárosban és kilenc vidéki városban. (A tüntetéseken Bíró Mihály híressé vált háborúellenes plakátját emelték magasra. Ezen ijesztő csontváz jelképezi a halált, amit a militarizmus készít elő az embereknek.) Határozatban követelték, hogy „az osztrák–magyar monarchia az egész Balkán-kérdéssel szemben a legszigorúbb semlegesség, a teljes be nem avatkozás álláspontjára helyezkedjék...”

November 4-én Ferenc József látogatást tett Budapesten. Őfelsége azonban nem számított arra, hogy a díszes hivatalos fogadtatás mellett másfajta „üdvözlésben” is lesz része. „Le a háborúval!” jelszóval ugyanis több tízezres tömeg várta a királyt azon az útvonalon, amerre fogata elhaladt. Az uralkodó és környezete ijedten vonult el a rendőrkordon védelme alatt.

November 17-én egész Európa munkássága „Nemzetközi Békenapot” rendezett. Ebből a magyar proletariátus kiemelkedően vette ki részét. Budapesten 50 ezer munkás kilométeres menete haladt a Kerepesi úti Tattersall (Lovarda) felé. Itt tartották az ünnepi nagygyűlést, amelynek fő szónoka Karl

Liebknecht német szocialista képviselő volt. Nagy tetszéssel fogadott beszédét az „Éljen a népek békéje! Le a háborús uszítókkal!” felkiáltással fejezte be.

Vidéken mintegy negyven városban tartottak aznap szocialista megmozdulásokat. A résztvevők összlétszáma országosan majdnem negyedmillió volt. A gyűlések egységes határozata kimondta: „minden körülmények között és mindenáron követeli a békét és annak biztosítását. Az egybegyűlt munkás-ság óva inti Ausztria–Magyarország kormányát annak a bűnnek az elkövetésétől, hogy az országot a háborúskodás szerencsétlenségébe döntsék. Az Osztrák–Magyar Monarchia valamelyes nagyhatalmi hóbortjáért nem szabad a békét veszélyeztetni.” A november 17-i országos megmozdulás jelentette a magyar békemozgalom csúcspontját.

A baloldal helyesen foglalt állást a külpolitikai kérdésekben. Hirdette, hogy a balkáni népekkel való jó viszony érdeke Magyarországnak és az egész Monarchiának egyaránt. Novemberben bátran kiállt a fenyegetett Szerbia mellett, nem törődve azzal, hogy emiatt a vezető körök a hazaárulás vádjával illették.

A Szociáldemokrata Párt és a polgári baloldal a haladó belpolitikai követelésekkel összekapcsolta a béke ügyét. Gyűlésein most már Tiszáékat nemcsak elnyomó intézkedéseikért támadta, hanem a háborúval fenyegetőző külpolitika támogatásáért is.

1912 őszétől a Köztársasági Párt (Nagy György mozgalma szeptember óta viselte ezt a nevet) is részt vett a baloldal egységes megmozdulásaiban. A pártvezér agitációjában abból az – akkoriban általános – hiedelemből indult ki, hogy Ferenc Ferdinánd áll a katonai párt élén. Azt hirdette tehát: a trónörökös idézi fel a háborús veszélyt, ezért a béke érdekében szakítani kell a Habsburg-házzal. (Ez téves felfogás volt, hiszen nem a császári udvarban kívánták ekkor az azonnali háborút, hanem Conradék csoportjában.) Nagy György többször hangoztatta, hogy a köztársasági államforma a békét jelenti. Ez persze túlzás volt, hiszen egy nagyhatalom háborús poli-

tikát tud folytatni akkor is, ha nem koronás uralkodó áll az élén.

A békemozgalomhoz csatlakoztak a magyar értelmiség legjobbjai, a pedagógusok és orvosok széles rétegei is. (A budapesti intelligencia október 27-én külön békegyűlést rendezett.) Kiváló tudósok is nyilvánosan állást foglaltak. Vámbéry Ármin, a világhírű Kelet-kutató nyilatkozatban ítélte el a Monarchia balkáni terveit, Jászi Oszkár a munkásság „nagyszerű háborúellenes lendületét” méltatta, Varga Jenő közgazdász pedig kimutatta, milyen súlyos anyagi károkat okozna egy háború egész Ausztria–Magyarország lakosságának. A haladó magyar irodalom (Ady, Móricz, Kosztolányi, Gábor Andor és mások) a maga eszközeivel mozgósította a közvéleményt. (Karinthy *Diplomácia II.* című írásában a Monarchiát éjszakai rablóhoz hasonlította, aki áldozata kifosztása közben finom diplomatanyelven beszél.)

A magyar békemozgalom szép sikereket ért el másfél hónap alatt. Elkövetett azonban hibákat is. Helytelenül tette, hogy kapcsolatot tartott fenn a parlamenti ellenzék konzervatív csoportjával, amely az egykori koalíciós vezetőkből állt.

Az 1911–1912. évi kormányellenes gyűléseken Apponyi és társai is részt vettek, mivel Tiszáékkal – hatalmi vetélkedésből – szemben álltak. A konzervatív ellenzék együttműködése a baloldallal 1912 októberében és novemberében is megmaradt. Apponyiék ugyanis szintén helytelenítették a katonai párt terveit.

Ezeket az ellenzéki csoportokat kár volt beengedni a háborúellenes mozgalomba. Kétszínű és megbízhatatlan szövetségesek voltak, nem erősítették, hanem gyengítették a békeakciókat.

Fontos lett volna, hogy a háború elleni mozgalomba bekapcsolják a hazai nemzetiségeket is. A nemzetiségi munkásokat sikerült megnyerni: a szociáldemokrata gyűléseken magyar, román, szerb, szlovák és német proletárok egyaránt részt vettek. A nemzetiségek kispolgársága és parasztsága azonban bizalmatlan volt a magyar baloldal iránt. A sovíniszta jobb-

oldali ellenzékkel való szövetség pedig riasztóan hatott rájuk. (Apponyi hírhedt iskolatörvényét sem felejtették el.)

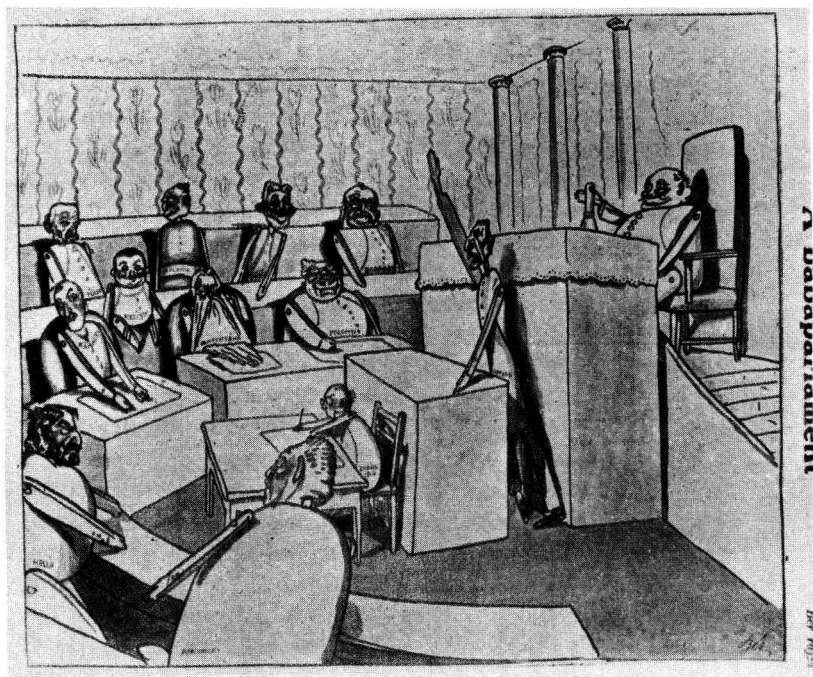
Nem mintha a hazai nemzetiségek nem ítélték volna el a háborús uszítást. A szlovákok, szerbek, és részben a románok is, tiltakoztak a Monarchia balkáni tervei ellen. Különösen fenyegető volt a hangulat a déli határvidék szerb lakossága körében. („Ha háború lesz, szerbjeink fellázadnak” – jelentették riadtan az itteni hatóságok.) A nemzetiségek akciói azonban teljesen elkülönültek a magyar békemozgalomtól.

A konzervatív ellenzékkel való kapcsolat más okból is káros volt. Apponyiék ugyanis mindent meg akartak tenni annak érdekében, hogy a széles tömegeket távol tartsák a mozgalomtól. Igyekeztek a küzdelmet „alkotmányos” keretek közé szorítani. Ezt a célt szolgálta az „ellenparlament” kísérlete.

1912 júniusában Tiszáék eltávolították az ellenzéki képviselőket az Országházból. Ez utóbbiak most – több hónapi tétlenség után – elhatározták, hogy cselekedni fognak. A Tiszaféle „csonka parlamenttel” szemben november 13-án „ellenparlamentet” hívtak össze a pesti Royal-szállóba. Másnap, 14-én az „árnyékországgyűlés” külpolitikai nyilatkozatot fogadott el, mely elítélte a Monarchia szerbellenes magatartását.

A royal-szállóbeli tanácskozás nemcsak Magyarországon, hanem külföldön is szenzációt keltett. Valóban példa nélkül álló eset volt, hogy egy országnak egyszerre két parlamentje legyen. A belső válság bizonyítéka volt ez is. Az „ellenparlament” külügyi nyilatkozatára pedig felfigyelt a szerb és az orosz diplomácia. (Egy-két esetben hivatkozott is rá a Monarchiával szemben.)

Az „ellenparlament” azonban nem rendelkezett reális súllyal. Nem támaszkodhatott a tömegek harcára, már összetételénél fogva sem. A Justh és Károlyi vezette baloldali képviselők itt kisebbségben voltak, a többséget a konzervatív ellenzék alkotta, mely a Tiszáék elleni harcot parlamenti nyilatkozatokra akarta leszűkíteni. A Munkapárt „babaparlamentnek” csúfolta az „árnyékországgyűlést”. Sajnos a gúny nem volt alaptalan, mert hamarosan kiderült, hogy ez a testület cselek-

44. A babaparlament. Karikatúra a Borsszem Jankó című lapból

vés képtelen; tíz nap múlva már fel is oszlott. Amilyen élénk lármával kezdte működését, olyan csendben fejezte be...

A békemozgalom azonban az említett hibák ellenére is jelentős eredményeket tudott felmutatni. Hatalmas tömegeket mozgósított. 1912 őszén Európa más államaiban is voltak háborúellenes megnyilvánulások, de a magyar békemozgalom kiemelkedett valamennyi közül.

A magyar példa nyomán a Monarchia más területein is hasonló kezdeményezések támadtak. A birodalom egész lakossága (nyelvi és világnézeti különbségre való tekintet nélkül)

békét kívánt. Az okok lényegében ugyanazok voltak, mint amelyeket már Magyarország esetében felsoroltunk. Hoszszú ideje nem létezett olyan politikai kérdés, amelyben ennyire egységes lett volna a Monarchia különböző népeinek véleménye. Az egyes társadalmi osztályok, illetve nemzetek azonban nem egyforma aktivitással léptek fel a háborús veszély ellen.

A Lajtán túl is a munkásosztály kezdeményezte a háborúellenes harcot. Október 13-án az osztrák-német szociáldemokraták kiáltványt adtak ki a béke érdekében. Más ausztriai nemzetek munkásvezetői is tiltakozásra hívták fel a dolgozókat az agresszió veszélye ellen.

A szocialisták nem elégedtek meg a sajtóagitációval. Október-november folyamán sztrájkok és tüntetések sorozata követte egymást (különösen Alsó- és Felső-Ausztriában, valamint Cseh- és Morvaországban). A november 17-i Nemzetközi Békenapon különösen Bécsben és Prágában vett részt hatalmas tömeg a megmozdulásokon.

A november 10-i nagyszabású egységes tiltakozás során Krakkótól Triesztig, Innsbrucktól Csernovicig több nagyvárosban – magyarországiakban is – tüntettek a háborús veszély ellen. A Monarchia népeinek jól sikerült közös akciója volt ez.

A munkásság minden háborúellenes megmozdulásban egységesen lépett föl az egész Monarchiában. A kispolgárság és a parasztság körében viszont már megnyilvánultak a nemzetek szerinti különbségek.

A cseh, a szlovén, a horvát, a szerb és az ukrán lakosság széles tömegei ítélték el a Monarchia balkáni terveit, nem annyira általános emberi békevágyból, mint inkább szláv szolidaritásból.

A cseh és a délszláv vidékek polgári pártjai a szociáldemokratákkal közösen tüntettek a háborús veszély ellen. Az indítékok azonban nem voltak azonosak. A szervezett munkásságot az internacionalizmus vezette, míg a polgári pártokat a nemzeti rokonszenv. Ez utóbbiak nem általában a háborúval

áltak szemben, csak konkrét esetben a Szerbia ellen tervezett agresszióval. Az adott pillanatban azonban a kétféle szándék egyesült, s hívei együttesen léptek fel.

A csehek és a délszlávok sok rokonszenvtüntetést rendeztek Szerbia mellett. Dalmáciában különösen erős mozgalom alakult ki, amelynek már „Le Ausztriával!” és „Le Ferenc Józseffel!” voltak a jelszavai. Novemberben a hatóságok ostromállapotot rendeltek el Spalato (mai nevén Split) és Ragusa (ma: Dubrovnik) városokban. (A mozgalomban ezúttal is kiemelkedő szerepet játszott Šupilo és Trumbić. Ez utóbbi éppen Split város polgármestere volt.)

A szerbbarát állásfoglalás belpolitikai követelésekkel is párosult. A cseh és a szlovén politikusok 1912 őszén még erősebben követelték a Monarchia föderatív átalakítását. Masaryk egyik parlamenti beszédében a bomlásnak indult Törökország példájára hivatkozva állapította meg: „A németek és a magyarok dualista uralma tarthatatlanná vált.”

1912 őszén a cseh polgári ellenzék önálló külpolitikai akciót is indított a háborús veszély ellen. Masaryk november második felében Belgrádba utazott azzal a céllal, hogy közvetítsen Ausztria–Magyarország és Szerbia között. Találkozott Pašić miniszterelnökkel is, aki úgy nyilatkozott, hogy kész a Monarchiával felmerülő ellentétek békés rendezésére. Ezt az üzenetet Masaryk néhány nap múlva személyesen adta át Bécsben Berchtoldnak, aki elutasította a szerb javaslatokat. (A kiváló cseh politikus erre az akcióra nem kapott megbízást a Monarchia külügyminisztériumától. Elég szokatlan is volt, hogy egy parlamenti képviselő diplomataként közvetítsen kormányok között. Végül is nem Masarykon múltott, hogy a szerb közeledési kísérlet Bécsben nem talált visszhangra.)

A Monarchia külpolitikája iránti ellenszenv áttért a hadseregben szolgáló szlávokra is. A behívott cseh katonák körében általánossá vált a jelszó: „A szerbekre nem lövünk!” Hasonló hangulat nyilvánult meg a délszláv nemzetiségű besorozottak körében is. Sok szerb és horvát anyanyelvű fiatal

pedig átszökött a határon azért, hogy Szerbia vagy Montenegro hadseregében harcoljon a török ellen.

A szolidaritás Szerbia és Montenegro iránt anyagi segítségben is kifejezésre jutott. A cseh, a délszláv, a szlovák és az ukrán vidékeken nagyarányú gyűjtés indult a balkáni szlávok megsegítésére. Ez az akció széles rétegekre terjedt ki.

Más volt a helyzet a Monarchia lengyel, olasz és román lakossága körében. A polgárok és parasztok többsége békét kívánt ugyan, de a balkáni szlávokkal kevésbé rokonszenvezett. Ebben közrejátszott az Oroszországtól való félelem is. A galíciai lengyel pártok novemberi megmozdulásain elítélték ugyan a Szerbia elleni fenyegetőzést, de kimondták: „Ha akaratunk ellenére háborúra kerülne sor, és Oroszország beavatkozna, megvédjük a Monarchiát!”

Az ausztriai német ajkú vidékeken a parasztság és a kispolgárság nem támogatta a munkásság harcát. Félt ugyan a háborútól, de ellene nyíltan fellépni nem akart. A polgárságban élt a szlávok iránt ellenszenv, egyes helyeken pedig a keresztényszocialisták és a német nacionalista elemek a katonai párt mellett igyekeztek hangulatot kelteni (bár nem sok sikerrel).

A háborúellenességnek még egy sajátos formája alakult ki, mely spontán jellegű volt, és nem ismert nemzetiségi különbséget. A hadkötelesek tömeges szökési mozgalmáról van szó. Magyarországon olyan méreteket öltött ez, hogy december 7-én a minisztertanács külön foglalkozott a kérdéssel. Megállapította, hogy a hadkötelesek „feltűnő nagy számú” szökése a „honvédelmi érdekek lényeges veszélyeztetését” jelenti.

Az 1912. október–novemberi békemozgalmak keresztettk a katonai párt terveit. A hadviselés egyik fontos feltétele ugyanis a szilárd hátszország. Erről – az egész birodalomra kiterjedő nagyarányú háborúellenes mozgalom miatt – szó sem lehetett. Megbízható hátszország hiányában tehát a mérsékeltek, Berchtolddal az élen, joggal hivatkozhattak arra, hogy egy háború megindításához a jelenleginél alkalmasabb pillanatra kell várni.

Berlin is aggodalommal figyelte az eseményeket. A bécsi

német követ már említett november 18-i jelentése ezekről ki-
merítő tájékoztatást nyújtott. A szocialisták és más békebarát
erők mozgalmairól megállapította: az a céljuk, hogy „egy
háborút a Monarchia számára lehetetlenné tegyenek”. A je-
lentés kétségbe vonta, hogy Bécs ilyen körülmények között
eredményesen tudna hadat viselni, és megjegyezte: „A kép,
melyet az Osztrák–Magyar Monarchia belső szerkezete jelen-
leg mutat ... egyáltalán nem öröndetes a német szövetséges
számára sem.” (Vilmos császár a jelentésre a következő szél-
jegyzetet írta: „Vérrel és vassal kell kigyógyítani a fickókat!”
A háborúellenes mozgalmak szervezőire célzott.)

A német vezető köröknek tudomásul kellett venniük a
tényt: szövetségesük nem elég erős ahhoz, hogy a háború koc-
kázatát vállalni tudja. Ezért most még a Monarchia mérsékelt
politikussait támogatták. Az ausztria–magyarországi békemoz-
galmak ily módon egyik tényezőként közreműködtek abban,
hogy a hadüzenet ekkor elmaradt.

Magyarország és az egész Monarchia békemozgalmaira fel-
figyelt a nemzetközi munkásosztály. Erről tanúskodott a II.
Internacionálé már említett bázeli kongresszusa is. Elismerés-
ben részesítette az ausztria–magyarországi szocialisták és ha-
ladó erők „hatásos akcióját” a háborús veszély ellen. A dicsé-
ret vonatkozott a magyar baloldalra is, mely októberben kez-
deményezőként lépett fel.

Próbatétel és kudarc

1912. november végén nehéz helyzetbe került a magyar béke-
mozgalom. Ekkor történt a két osztrák konzullal kapcsolatos
affér. A hadüzenet a levegőben lógott. Az osztrák–magyar ve-
zető körök most már a háborúellenes mozgalmak elnyomására
törekedtek. A munkapárti magyar kormány utasította a ható-
ságokat a „katonaellenes propaganda avagy szervezkedés ...
megakadályozására”.

A szavakat tettek követték. November 24-én véres provo-

káció történt a fővárosban: a Tattersallban összehívott békegyűlést feloszlatták, majd az elvonuló tömegre a rendőrök rátámadtak. Ettől kezdve heteken át a hatóságok minden olyan gyűlést betiltottak, melyet a béke tárgyában hirdettek meg.

Ebben a nehéz helyzetben az eddig szövetséges konzervatív ellenzék megmutatta igazi arcát: gyáván cserbenhagyta a békemozgalmat. „Nem szólok hozzá többé a külpolitikához” – mondta ekkor Apponyi. (A következő hónapokban mégis tett külpolitikai nyilatkozatokat; ezekben már a Monarchia hivatalos álláspontját támogatta...)

A szocialisták és a polgári baloldaliak nehéz helyzetbe kerültek. Hozzászoktak bizonyos törvényes lehetőségekhez, s most ezeket megvonták tőlük. A próbát azonban becsülettel állták; a béke ügye mellett továbbra is kitartottak.

Kialakultak a békemozgalom új harci formái. November végén és december elején a hatóságok kijátszásával antimilitarista megmozdulásokat tartottak. A gyűléseket a baloldal belpolitikai tárgykörben hirdette meg; ezek aztán menet közben háborúellenes jellegűekké váltak. A Pécs környéki bánya-vidékeken szocialista agitátorok titkos gyűléseken hirdették: ha hadüzenetre kerülne sor, rögtön „belháborút kezdenek” (azaz forradalmat indítanak).

A hadüzenet azonban elmaradt; a válságot sikerült elsimítani. A hatóságok néhány hét múlva enyhítették az elnyomást. A baloldal sikerrel vészelte át a háborúellenes mozgalom ellen indított üldözést.

A kormány „újévi ajándéka” igen nagy felzúdulást keltett a demokratikus táborban. Tiszáék választójogi reformtervezettel álltak elő. Ez kiterjesztette ugyan a szavazásra jogosultak körét, de csak kis mértékben. Lényegében tehát nem változtatott a széles néptömegek jogfosztottságán. A baloldal ezt joggal minősítette „csaló rendelkezésnek”.

Január 26-án összeült a Szociáldemokrata Párt rendkívüli kongresszusa. Ezen kimondták, hogy a kormány ellen március elején általános sztrájkot szerveznek. A határozat élénk visszhangot keltett az egész országban.

A következő hetekben a magyar munkásság készült a tömegsztrájkra. Jellemző a nagy aktivitásra, hogy egyetlen napon, február 2-án 38 gyűlést tartottak. Nem egy esetben olyan izgatott légkörben zajlott a megmozdulás, hogy karhatalmi beavatkozásra került sor.

A polgári baloldal szolidaritását nyilvánította a munkásság harca iránt. Több haladó értelmiségi család vállalta, hogy a sztrájk idején gondoskodni fog a proletárok gyermekeiről. Sokan a kisiparosok és a kiskereskedők közül ígéretet tettek: a munkabeszüntetés napjaiban ők is zárva tartják majd műhelyeiket, illetve üzleteiket.

A sztrájkra való készülődés során nemcsak a kormány belpolitikáját támadták, hanem az agresszív külpolitikát, a militarizmust is. Gyakran hangzottak el ilyen megállapítások: „A kormány a szegény embert csak katonának tudja felhasználni, de neki jogot nem ad.” Ezekben a hetekben követelték, hogy az ősszel behívott tartalékosokat és póttartalékosokat engedjék haza.

A magyar munkásság tervezett nagy mozgalmával rokon-szenveztek a Lajtán túl is. Különösen Alsó- és Felső-Ausztriában, valamint Horvátországban hangzottak el szolidaritási nyilatkozatok. December–január folyamán számos gyűlés fejezte ki a tömegek elégedetlenségét a kormány bel- és külpolitikájával. Cseh- és Morvaországban a gyűléseken olyan élesen fogalmaztak, hogy a hatóság többször szükségesnek tartotta a beavatkozást.

A behívott katonák körében 1913 elején tovább folytatódott az antimilitarista propaganda. (Néha olyan hangokat is lehetett hallani, hogy háború esetén „először tisztjeink ellen fordulunk”.) A cseh nemzetiségű katonák ismételten kijelentették, hogy a szerbek ellen nem harcolnak. Az ilyen megnyilvánulások a hatóságokban aggodalmat keltettek.

A Monarchia államhatalma ezért teljes súlyával lépett fel az antimilitarista mozgalom ellen. Ha nehezen is, de sikerült a hadseregben a fegyelmet biztosítani; így ott az antimilitarista propaganda egyre kevesebb eredménnyel járt. A gyűlé-

sekkel szemben hatósági korlátozó intézkedéseket hoztak, Csehország egyes vidékein pedig rendkívüli állapotot rendeltek el. Február folyamán már bizonyos eredményekhez vezettek ezek az intézkedések; a hatóságok több esetben jelentették, hogy „a nyugalom helyreállt”.

A munkásmozgalom harcát nemcsak az erősödő hatósági elnyomás nehezítette, hanem törvénytelen terrorakciók is. 1913 februárjában Bécsben meggyilkolták Franz Schuhmeiert, a népszerű munkásvezért. Ez a felháborító gatzett sokakra megfélemlítő hatást tett.

1913 február–márciusában tehát Ausztriában a tömegek mozgalma visszaesett. Az adott helyzetben a szociáldemokrata vezetők már nem gondolhattak általános sztrájkra vagy újabb nagyszabású tüntetésekre. Így a magyar munkásság nem számíthatott komoly segítségre a Lajtán túlról.

A magyarországi tömegsztrájk nem mindennapi próbatételnek ígérkezett. Nem is kívánták feltétlenül az SZDP vezetői. A szociáldemokrácia és a vele szövetséges polgári baloldal inkább arra számított, hogy a tömegsztrájjal való fenyegetőzés megrettentí a kormányt, és majd meghátrálásra készíti. A munkapárti kormány azonban nem ijedt meg, hanem elszántan készült a nagy összecsapásra.

Február végén a fővárosba és a nagy iparvidékekre katonai, rendőri és csendőri erőket összpontosítottak. Március elején a karhatalom több üzemet megszállt. A kormány falragaszokon hirdette ki, hogy sztrájk esetén tilos minden gyűlés, sőt még csoportosulás is.

Március elején a tömegek már várták a sztrájkra vonatkozó felhívást. Ez azonban késett. A polgári baloldal azt tanácsolta az SZDP vezetőségének, hogy ne vállalja a fegyveres összecsapás kockázatát. A szociáldemokrata pártközpont maga sem látott más megoldást. Ezért március 5-én kiáltványban jelentette be a szervezett munkásságnak, hogy a tervezett nagy tömegsztrájk elmarad.

Leírhatatlan csalódást keltett ez a fordulat. A tömegek heteken át őszinte lelkesedéssel készültek a nagy sztrájkra, s most

kiderült, hogy erőfeszítéseik hiábavalóak voltak. Míg a polgárság megkönnyebbülten lélegzett fel, a munkások becsapva érezték magukat. „A népet csak egyszer érte ilyen végtelen sújtó csapás, amikor Görgey lerakta a fegyvert” – írta egy munkás a *Népszavának*. Olyan vélemények is elhangzottak, hogy „az összes munkásságnak legalábbis 50%-a elvesztette a pártvezetőséggel szemben a bizalmát”. Kunfi maga is elismerte: „Rengeteg levél fekszik itt előttünk, amelyeknek nagy része tele van keserű szidalmakkal, tele az elmaradt harc visszasírásával, tele gyanakvással és panasszal.”

A pártvezetőség a meghátrálást főként azzal indokolta, hogy a karhatalom fegyveres túlerővel rendelkezett. Ez az érvelés azonban nem állta meg a helyét. A szervezett munkásság erejét nem lett volna szabad lebecsülni. A tömegsztrájk váratlan elhalasztása komoly hiba volt. A kapituláció mindig is súlyos csapás a haladó mozgalmak számára. Ha azonban a megadásra még a harc megkezdése előtt kerül sor, az egyenlő a legnagyobb vereséggel.

„Még jobban dühít a mai magyar élet, mint valaha” – írta Ady 1913 márciusában. Sokan kiábrándulva hátat fordítottak mindenfajta politikai tevékenységnek, s ezután a gyűléseken az eddiginél jóval kevesebben vettek részt.

„A hadjáratot megnyertük” – jelentette ki Tisza a tömegsztrájk harc nélküli kapitulációja után. Sajnos igaza volt, mert a kormány helyzete megerősödött. Most már ellentámadásba tudott átmenni a haladó mozgalmak ellen. A hatóság a baloldali gyűlésekre fokozott nyomást gyakorolt. (Így március 16-án a dunapataji antimilitarista megmozdulást fegyveres erőszakkal verte szét.)

Április 14-én ült össze Makón a Köztársasági Párt országos kongresszusa. A kormány felhasználta az alkalmat arra, hogy lesújtson a mozgalomra. Karhatalmi erőszak oszlatta fel a kongresszust. A makói terror nyomán a Köztársasági Párt hamarosan arra kényszerült, hogy kimondja feloszlását. (1913 nyarán ugyan – „Országos Kossuth Lajos Párt” néven – újjá-

alakult, de ereje és tömegbefolyása már távolról sem volt a régi.)

Közben a külpolitikai helyzet is súlyosbodott. Az április-májusi szkutari válság ismét háborúval fenyegetett. A szocialisták és a polgári baloldal tiltakozott a Monarchia beavatkozási tervei ellen. A *Népszava* elítélte a külpolitikai „hazardjátékot”, és rendszeresen közölte egyszerű emberek leveleit erről a kérdésről. „Nem akarom halottnak látni a fiamat” – írta egy munkásasszony.

A Szociáldemokrata Párt együttműködött más országok munkáspártjaival. Ezekben a hetekben közvetlen kapcsolat létesült az orosz szocialistákkal. Április 24-én a pétervári parlament szociáldemokrata képviselői levelet írtak a magyar SZDP vezetőségének. „A békéért való küzdelmünkben és egész tevékenységünkben úgy érezzük, hogy a föladatak és célok széttephetetlen egysége köt bennünket veletek össze” – hangoztatta üzenetük. Néhány nap múlva válaszoltak a magyar szocialisták: „Magyarország népe testvéri szolidaritásban érzi magát Oroszország népével, és minden erejével tiltakozik egy olyan háború ellen, amely . . . csak a dinasztiki, militaristák, tőkések és bürokraták háborúja volna . . .”

A Monarchia munkássága ekkor a hagyományos május 1-i ünnepet háborúellenes megmozdulásokká változtatta. Ezen a napon az egész birodalom területén békegyűléseket tartottak. Bécsben és Prágában különösen nagy tömeg vett részt a megmozdulásokon. Triesztben a tüntetők és a karhatalom véres összecsapására került sor.

Magyarországon is 72 város munkássága emelte fel szavát a békéért május 1-én. „Le a háborúval!” „Nekünk jog kell és nem Szkutari!” jelszavakkal Budapesten több tízezres tömeg vonult végig. „Mennydörgő hangon tiltakozott a háború réme ellen az a májusi hadsereg – írta a *Népszava* –, melynek dolgozó katonáit éppen most akarják kivezényelni, hogy vérét ontsa – Szkutariért!” (Egy olyan városért, melyről a legtöbb magyar azt sem tudta eddig, hol van . . .)

A polgári baloldal sajtója is elítélte, hogy „magyar katonák

46. Háborúellenes tüntetés 1913. május 1-én

vére áztassa a Balkán szikláit”. A haladó irodalom részéről pedig Ady, Móricz, Tóth Árpád, Móra Ferenc és Gábor Andor emelték fel tiltakozó szavukat. Megjegyzendő azonban, hogy a polgári demokratikus erők ezekben a napokban nem rendeztek népgyűléseket, s ez erejük csökkenéséről tanúskodik.

A Monarchia cseh és délszláv területein a polgári közvélemény kiállt a fenyegetett Montenegro mellett. Egymást követték az utcai tüntetések. Prágában és Zágrábban sok házra kitűzték a montenegrói zászlót. Ekkor már a cseh és a délszláv vidékeken élénkebb volt a háborúellenes mozgalom, mint Magyarországon.

Nem sokkal a szkutari válság rendeződése után, május végén az első Balkán-háború békekötéssel fejeződött be. Ezekben a napokban a magyarországi közvéleményt a belpolitikai élet új „szenzációja” foglalkoztatta: lelepleződött Lukács

miniszterelnök panamája az 1910-es választásokon. A bizonyítékokat nem lehetett megcáfolni, a kormányfőnek június elején le kellett mondania. A baloldal ujjongott, de öröme nem tarthatott sokáig. Az új miniszterelnök ugyanis éppen a reakció vezére, Tisza István lett.

Tisza első megnyilatkozásai közé tartozott egy külpolitikai tárgyú beszéd. Június 19-én nyíltan felszólította Bulgáriát, hogy támadja meg szomszédait. Beszéde (melyet a külügy-miniszterrel egyetértésben mondott) nagy felzúdulást keltett. A közvélemény ezt bel- és külföldön egyaránt provokációnak tekintette. A szervezett munkásság tiltakozott egy újabb háború veszélye ellen. Június 22-i megmozdulásain elítélte a Monarchia külpolitikáját, amely „a nemzetközi összeütközések állandó fölidézésével Európa békéjének állandó veszedelmévé vált”.

Nyáron a második Balkán-háború idején a magyar béke-mozgalom követelte, hogy a Monarchia hagyjon fel provokatív magatartásával. A munkásság és a polgári baloldal néhány közös megmozdulást is rendezett. Tiltakoztak az olyan külpolitika ellen, amely „a Balkánból mesterséges ellenségeket támaszt Magyarország számára”.

Ezután a hazai békemozgalom tevékenysége lanyhult. A szeptember-októberi albán válság idején már keveset hallatta hangját. Egyedül az október 19–21. között rendezett szociáldemokrata pártkongresszus határozata érdemel említést, amely tiltakozott „az osztrák–magyar külpolitikának folytonos nemzetközi bonyodalmakat felidéző és az országot gazdaságilag tönkretévő politikája ellen”.

A gyűléseken ekkor csak pár ezren jelentek meg. Hol maradt ez 1912 őszének hatalmas megmozdulásaitól? Az egy év előtti élénk aktivitásnak már csak sápadt visszfénye volt. Az általános sztrájk kudarca megbosszulta magát: már nem lehetett olyan tömegeket mozgósítani, mint azelőtt.

1913 nyarán és kora őszén a Monarchia más területein is meggyengült a háborúellenes mozgalom. A munkásság kitarzott ugyan, de ekkor már kevesebb gyűlést és tüntetést rende-

zett, mint 1912 végén vagy 1913 elején. A polgári pártok tevékenységét már bizonyos fásultság jellemezte. Belefáradtak a hivatalos külpolitika elleni harcba, amelyet eredménytelennek éreztek. Szlovéniában, Dalmáciában és Csehországban a hatósági nyomás több helyen lehetetlenné tette, hogy békegyűlést szervezzenek.

A hadsereg fegyelme megszilárdult, a hadkötelesek 1912-ben még oly élénk szökési mozgalma is visszaesett (miután a határok ellenőrzése szigorúbbá vált).

1913 októberében befejeződött a békemozgalom Ausztria-Magyarországon. 1912 őszén reménykeltően bontakozott ki, de később egyre jobban megmutatkoztak fogyatékoságai. A békemozgalmak hanyatlása 1913-ban a haladó erők gyengeségéről tanúskodott. A háború veszélye viszont továbbra is fennállt. Felvetődött a kérdés: vajon helyt tudnak-e majd állni a béke hívei egy újabb próbatétel esetén?

Úton a háború felé

1912-ben a Monarchia hadvezetősége kikényszerítette a létszámemelést, s ezzel megtette első lépéseit a hadi készülődés útján. A Balkán-háborúkkal kapcsolatban támadt háborús hisztériát is kihasználta: elérte, hogy újabb fontos intézkedések szülessenek a háború előkészítése érdekében.

1912 októberében terjesztette be Auffenberg a félmilliárdos katonai póthitel-követelést, amit a két kormány hamarosan el is fogadott. Ezt a hatalmas összeget a következő másfél év folyamán a hadsereg korszerűsítésére fordították. Komoly eredményeket értek el a haderő technikai fejlesztésében (különösen a szállítás és a hírközlés modernizálásában).

Ugyancsak 1912 őszén történt a hadsereg részleges mozgósítása. Ennek során a Monarchia haderejének létszáma alaposan felduzzadt. Egy évig tartották fegyverben a sok százezer tartalékost és póttartalékost; ezt az időt fel tudták használni a modern háború követelményei szerinti kiképzésre. 1913

nyarán ugyan hazaengedték őket; azonban alig történt meg a leszerelésük, a vezető katonai körök újabb létszámemelési javaslattal álltak elő. Ezt – több hónapi huzavona után – az október 3-i közös minisztertanács fogadta el.

Magyarországon a bécsi hadvezetőség javaslatai kormánykörökben nem arattak osztatlan elismerést. Tiszáék feltékenyen védték a magyar uralkodó osztályok sajátos érdekeit. Mindig ellenvéleményt hangoztattak, valahányszor úgy látták, hogy osztrák részről aránytalanul magas terheket akarnak Magyarországra zúdítani.

1912–1913 időszakában az osztrák és a magyar kormány között két alkalommal volt komoly véleménykülönbség. 1912 októberében a munkapárti kormány élesen ellenezte az aufferbergi hadügyi póthitelt (a Magyarországra eső anyagi terhek miatt) – emiatt néhány napig Lukács miniszterelnök lemondással is fenyegetőzött. 1913 augusztusában és szeptemberében pedig a Tisza-kormány az újabb létszámemelést ellenezte, ugyancsak gazdasági okokból.

A magyar kormányban leginkább Teleszky János pénzügyminiszter tanúsított ellenállást a hadügyi terhek növelésével szemben. (Ez már hivatali állásából is következett.) Többször hangoztatta, hogy a hadvezetőség követelései anyagi tönkremenetellel fenyegetik az országot. Az 1912. december 19-i minisztertanácscon például éles kritikával állapította meg: „A külpolitika vezetése és az ezzel kapcsolatos hadügyi intézkedések megtétele a pénzügyi és gazdasági helyzetre való minden tekintet nélkül történik...”

Teleszky véleménye azonban elszigetelődött a magyar kormányon belül. Tiszáék ugyanis felismerték, hogy a hadsereg fejlesztéséhez nagy érdekek fűződnek. Ezekkel nem célszerű sokáig ellenkezni, még akkor sem, ha anyagi vonatkozásai kedvezőtlenek Magyarország számára. Ezért kezdeti fenntartások után mindkét említett vitás esetben meghátráltak a hadvezetőség követelései előtt. „Terhes kötelesség ugyan, de nem térhetünk ki előle” – ezt a jellemző nyilatkozatot tették Tiszáék, amikor a létszámemeléshez hozzájárultak.

A magyar kormány 1912–1914 között maga is tett intézkedéseket a háború előkészítése érdekében. 1912 őszén teljes erejével támogatta a részleges mozgósítást. 1913. május 5-én elhatározta: az eddigi törvényektől eltérően beleegyezik abba, hogy „a honvédség és a népfölkelés az ország határain kívül alkalmazható legyen”. (Ez támadó háborúra történő felhasználásra is lehetőséget adott!) A magyar kormány 1913 októberétől kezdve maga is támogatta az újabb létszámemelést, s ezt 1914. január 28-án elfogadtatta a parlamenttel is.

A hadügyi előkészületek 1913-ban már előrehaladott stádiumban voltak. A honvédelmi minisztérium bizalmas jelentése megállapította, hogy „a honvédség és a népfölkelés harcra kész”. Megszervezték az együttműködést a katonai és a polgári hatóságok között annak érdekében, hogy előkészítsék egy általános mozgósítás gyors végrehajtását.

A következő esztendőben Ausztriában és Magyarországon egyaránt tovább fokozódtak a háborús előkészületek. 1913–1914-ben különösen a hadiflotta fejlesztése volt figyelemre méltó. Az eredmény: a Monarchia hadserege és flottája jóval felkészültebb volt a háborúra 1914 nyarán, mint két esztendővel előbb.

A hadsereg fejlesztése mellett a vezető körök a hátszország megszilárdítására is törekedtek. A balkáni háborús válságból azt a tanulságot vonták le, hogy hatalmukat erőszakos eszközökkel kell stabilizálniuk. „Kemény politikát kell követnünk” – ezekkel a szavakkal üdvözölte sok vidéki törvényhatóság Tisza kinevezését 1913 nyarán. Az új miniszterelnök személye garancia volt az erős kéz politikájára.

1913 júniusa és 1914 júliusa között Tisza kormányának helyzete bizonyos fokig stabilizálódott. Ebben persze nagy szerepe volt annak a vereségnek, amely a magyar demokráciát érte a tömegsztrájk kudarcával.

A munkapárti kormányzatnak semmiféle nehézsége nem volt az országgyűlésen. A „csonka parlamentben” az ügyek simán bonyolódtak. Az ellenzéki képviselőket gyakorlatilag kizárták a Házból. Ha időnként meg is jelentek, és botrányt

rendeztek, a karhatalom minden alkalommal eltávolította őket. Így, az ellenzék távollétében könnyű volt parlamentáris színjátékot rendezni. A munkapárti kormányzat egyre-másra hozta a törvényeket hatalmas megszilárdítására.

A háborús készülődések elősegítésére több törvény is született. Már szó esett a létszámemelésről és a „kivételes intézkedésekről”. Ehhez járult 1912 végén egy újabb rendelkezés. A háború esetén teljesítendő „személyes és anyagi szolgáltatásokat” határozta meg, jogi alapot adva arra, hogy a gazdasági életet katonai felügyelet alá helyezték.

1913 tavaszán a már említett választójogi reform is törvényerőre emelkedett. Eddig a lakosság 6%-a, most mintegy 10%-a szavazhatott – a törvény tehát lényegesen nem bővítette a szavazásra jogosultak körét. Igaz, a városokban bizonyos munkásrétegekre is vonatkozott. (Az SZDP ezért 1914 tavaszán és nyarán nap mint nap figyelmeztette a munkásokat, jelenjenek meg a szavazásra jogosultak összeírásán.) Az ellenzéknek azonban nem sok reménye lehetett arra, hogy az 1914-ben esedékes új választásokon megingathatja Tiszáék helyzetét. A kormány ugyanis a választókerületek új beosztását is elrendelte. A munkáslakta településeken jóval több szavazat kellett egy képviselő megválasztásához, mint az úri befolyás alatt álló agrárvidékeken. A kormány tehát biztosította hatalmát minden meglepetés ellen.

1913 novemberében a kormány új sajtótörvényt fogadtatott el a „csonka parlamenttel”. Az újságokat az új törvény lényegében kiszolgáltatotta a kormányhivataloknak; lehetőséget adott az előzetes cenzúrára és a lapok betiltására. „Jön a sajtórabság” – így jellemezte a baloldal ezt a törvényt.

A kormányzat azonban nemcsak az erőszak eszközeivel dolgozott, a megfélemlítő demagógiát sem hanyagolta el. Az egyház vezetőinek segítségével „keresztény” jelszavakat is hangoztatott a baloldal ellen. „Nemzeti egységet” hirdetett, még fokozottabban, mint a megelőző kormányok. A haladó táborral szemben ekkor már elhangzottak (noha még csak szórvá-

47. Puskaporos hordón ülnek a munkapárti vezetők. Karikatúra 1913-ból

nyosan) antiszemita megjegyzések, ami hatott is a közvélemény elmaradottabb rétegeire.

A kormány politikája tükrözte a magyar vezető körök gondolkodásában bekövetkezett változást. A múlt század végén még a liberalizmus híveinek vallották magukat (sőt erre büszkék is voltak). Szabadelvűségük erős nacionalizmussal párosult. A századforduló után fokozatos változás következett be. A nacionalizmus még erősebbé vált a magyar vezető körök

gondolkodásában. A liberalizmus azonban egyre inkább háttérbe szorult; helyét a konzervativizmus foglalta el.

Erőszak alkalmazása, „keresztény” és „nemzeti” (időnként antiszemita) jelszavak hangoztatása – mindebben előfutárai voltak az 1919-es ellenforradalomnak. A Tisza-féle „kemény” politikát és megtévesztő demagógiát később Horthyék folytatták – csak sokkal gátlástalanabbul...

A munkapárti kormánynak hatalma megszilárdítása érdekében arra is törekednie kellett, hogy a nemzetiségi kérdést legalább átmenetileg rendezze. Ennek érdekében 1913–1914-ben tárgyalásokba bocsátkozott a románokkal és a horvátokkal.

A horvátok esetében sikerült eredményt elérnie. Tiszáék a többségben levő horvát koalícióval tárgyaltak, és jutottak megállapodásra. Megszűnt Zágrábban a nyílt önkényuralom, és a tartománygyűlés ismét tevékenykedhetett. Nyelvi és közigazgatási téren a munkapárti kormány komoly engedményeket tett (gyakorlatilag elismerve a magyarosítási politika csődjét Horvátországban). Itt átmenetileg nyugalom következett be. (A helyzet rendezése, a kapcsolat normalizálása elősegítette, hogy a horvát közvélemény 1914 nyarán hűnek bizonyult, ha nem is Magyarországhoz, de a Monarchiához...)

A románokkal nem sikerült megegyezni. Tisza 1914. január-februárban folytatott tárgyalásokat a hazai román vezetőkkel. A miniszterelnök rá akarta bírni a másik felet, hogy adja fel követelései java részét. Azt kívánta, hogy az erdélyi románok – néhány kisebb engedmény fejében – a meglevő állapotokat ismerjék el. A megegyezésről így szó sem lehetett. Tisza persze nem is helyezkedhetett más álláspontra. Az uralkodó körök fő képviselőjeként, a „magyar nemzetállam” makacs híveként nem tehetett lényeges engedményeket egyetlen magyarországi nemzetiségnek sem.

1913–1914-ben Magyarországon Tisza politikája – a román kérdésben történt kudarctól eltekintve – sikeres volt. Nehezebben ment a háttérország megszilárdítása a Monarchia osztrák felében. A Stürgkh-kormánynak sok gondot okozott a

nemzeti kérdés további éleződése – 1913-ban különösen a cseh–morva vidékeken. A cseh polgári pártok követelték, hogy népük nyelve saját földjén egyenrangú legyen a némettel. Velük szemben a szudétanémet nacionalisták támadásba mentek át. Az éles nemzeti ellentétek kirobbanását a hatóságok úgy próbálták megakadályozni, hogy feloszlatták a cseh tartománygyűlést. Ezzel persze a kérdést egyáltalán nem oldották meg.

A Stürgkh-kormánynak a parlamenttel is sok baja volt. A Reichsrat szociáldemokrata képviselői elítélték a létszám-emelést és az erősödő fegyverkezést. (A kormány az 1914-es évre a békeidők legnagyobb katonai költségvetését terjesztette be.) A szláv képviselők pedig nemzeti követeléseikkel hozták zavarba a bécsi vezető köröket. A kellemetlen parlamenti megnyilvánulásoknak erőszakos úton vetettek véget: az alkotmány 14. §-a alapján 1914 márciusában elnapolták a Reichsratot. Nem is ült össze 1917-ig...

A Stürgkh-kormány módszerei egyre jobban hasonlítottak Tiszáék módszereihez. Az erőszak alkalmazása Ausztriában azonban kevesebb eredménnyel járt. Az osztrák kormány intézkedései inkább a korábbinál erősebb ellenhatást váltottak ki, különösen a nemzetiségekben.

1913–1914-ben a Monarchia mindkét felében növekedett a német birodalom befolyása a politikai élet alakulására. Ez összefüggött az osztrák–magyar vezető körök kudarcával a két balkáni válság idején.

Őszintén szólva Berlin nem nagyon bánkódott szövetségsének balsikere miatt. Ellenkezőleg: kárörömmel nézte azt. 1912-ben és 1913-ban ugyanis Ausztria–Magyarország még nem viselkedett engedelmes csatlósként: önálló, Berlintől független külpolitikai lépéseket is tett. A német vezető körök most ezzel magyarázták a Monarchia kudarcát. Szerintük Bécs számára a balsikerből az a tanulság, hogy a jövőben szorosabban együtt kell működnie Berlinnel. Ne járjon külön utakon, hanem mindenben kövesse a német birodalom útmutatásait.

A Monarchia vezetői is úgy látták, hogy mást nem tehetnek – balkáni terjeszkedő terveiket német segítség nélkül nem tudják megvalósítani. Ezért a Balkán-háborúk után egyre jobban alkalmazkodtak a berlini irányvonalhoz, ami pedig fokozta a Németországtól való függést.

1914-re a német birodalom befejezte háborús előkészületeit – a Monarchia viszont még nem. Berlin állandóan sürgette Bécsset, hogy gyorsítsa hadi készülődéseit.

A Monarchia erőltetett ütemű fegyverkezése elsősorban német érdekeket szolgált. Szemléltetően mutatta ezt a hadiflotta fejlesztése. Az osztrák–magyar hajóhadat 1913–1914-ben számos új, nagy méretű páncélos csatahajóval erősítették meg. Az indokolás a Monarchia „tengerpartjának védelme” volt. Ez azonban nem felelt meg a tényeknek, hiszen ilyen óriási hadihajók meg sem tudtak volna mozdulni a kis adriai szigetek között. Nem védelmi, hanem támadó célokra kellettek az új osztrák–magyar csatahajók, a német flotta kisegítői lettek volna az angolok és a franciák elleni tengeri háborúban.

Beavatkozott a német diplomácia Ausztria–Magyarország belügyeibe is, mégpedig a román kérdésben. Berlin aggodalommal vette észre, hogy Románia szakítani akar a Hármasszövetséggel. Ez keresztezte a német hadvezetőség tervét, mely az oroszok elleni háborúban a román hadsereg támogatására számított.

Bukarestben a király és sok vezető politikus németbarát irányvonalat követett. Berlinnek azonban jelezték, hogy helyzetük nehéz, mert Romániában nagy az ellenszenv a Monarchia, illetve Magyarország iránt. A Hármasszövetség hatalmai csak akkor számíthatnak Románia barátságára, ha az erdélyi kérdést rendezik.

Németország ezért diplomáciai nyomást gyakorolt a Monarchiára annak érdekében, hogy Bécs hasson a magyar kormányra az erdélyi románok ügyében. Ez is közrejátszott abban, hogy Tisza 1914-ben tárgyalni kezdett a hazai román vezetőkkel. Berlin arra számított, hogy magyar részről széles körű engedményeket tesznek, s ezek időlegesen megnyugtató-

ják Bukarestet. (Németországban persze tudták, hogy a román uralkodó körök végcélja Erdély megszerzése. Berlin számára azonban teljesen mindegy volt, hogy Erdély Magyarországé-e vagy Romániáé.)

A magyar kormány és a román politikusok tárgyalásai kudarcra végződtek. Ez kellemetlen volt Berlin számára, de nem rontotta meg a német birodalom és a Monarchia kapcsolatait. Az osztrák–magyar vezető körök ugyanis – mintegy kárpótlásul – felhívták Berlin figyelmét Bulgáriára. Javasolták, hogy a Hármasszövetség a Balkánon ne a megbízhatatlan Romániára támaszkodjék, hanem a bolgár államra.

Németország közvetve is beavatkozott a Monarchia belügyeibe. 1913–1914-ben a német nacionalista elemek Ausztriában támadásba mentek át a szlávokkal szemben. Egyre több fontos pozícióhoz jutva, különösen az alpesi tartományokban és a Szudéta-vidéken növekedett meg súlyuk. A szomszédos német birodalom jelentette támaszukat és háttérüket. Berlinben kétségtelenül örültek annak, hogy a Monarchián belül a németek a szlávokat háttérbe szorítják.

A német nacionalisták előretörése elkeserítő volt a szláv népek számára. Kétségessé vált, hogy nemzeti kívánságaik a Monarchián belül teljesülhessenek. Eddig az alárendelt népek e hagyományos államalakulat keretei között próbálták megvalósítani céljaikat. 1913–1914-ben azonban kezdtek már másfajta elgondolások is kialakulni.

Ez leginkább a délszlávok körében figyelhető meg. Igaz, a horvátországi és a szlovén politikusok még ragaszkodtak a Monarchiához. Dalmáciában azonban megerősödött a Trumbić és Šupilo vezette irányzat, amely már ekkor a Monarchiától független szerb–horvát–szlovén államot kívánt. Boszniában is jelentkezett a törekvés a Szerbiával való egyesülésre. (A tartomány kormányzója jelentette, hogy – az erősen Bécs-ellenes közhangulat miatt – „nem lehet tovább kormányozni, ha sürgősen nem tesznek valamit a Monarchia tekintélyének emelésére”.)

Más területeken is voltak hívei a birodalomtól való elsza-

kadásnak. Egyes cseh polgári politikusok foglalkozni kezdtek azzal a gondolattal, hogy Béctől független nemzeti államot lehetne létrehozni. A határvidéken lakó olasz nemzetiség már ekkor az anyaországhoz kívánt csatlakozni. Az erdélyi és a bukovinai románok közül többen a Regáttal való egyesülést akarták.

Igaz, a Monarchiától való elszakadási törekvések ekkor még szórványosak. Az ilyen irányzatok azonban már a jövő felé mutattak. Alig néhány évvel később, 1918-ban az elszakadás általános követeléssé vált az alárendelt nemzetek körében.

1913–1914-ben az osztrák és a magyar uralkodó osztályok még elég erősnek érezték magukat ahhoz, hogy változatlan formájában őrizhessék meg a birodalmat az alárendelt nemzetek egységtörekvéseivel szemben, és biztosítsák hegemoniájukat az elnyomott társadalmi osztályok fölött. Belpolitikai helyzetüket stabilnak gondolván fokozták hadikészületeiket. De a háborút nem a közeli jövőre tervezték.

Ezekben az években a Monarchiát a mérsékelt vezetők irányították, míg a hatonai párt háttérbe szorult. Ez megfelelt a német birodalom szándékainak. Szó sincs azonban arról, hogy Conradék kegyvesztettekké váltak volna Berlin szemében. A német vezérkar titokban biztatta a bécsi katonai pártot: a háborúra már nem kell sokáig várnia.

„A nagy merészség”

„Mondjuk, hogy pillanatnyilag a csüggedés ólomsúlya üli meg lelkeinket” – írta egy fővárosi baloldali lap 1913 őszén, kifejezve a demokratikus tábor akkori hangulatát. A magyar baloldal egyelőre nem tudta kiheverni azt a súlyos csapást, mely 1913 márciusában érte az általános sztrájk leszerelésével.

1913 végén és 1914 elején a baloldal aktivitása igen gyenge volt. Egyedül a Szociáldemokrata Párt tudott néhány tömeggyűlést összehívni a munkanélküliség ügyében. (Az ilyen meg-

mozdulásokon joggal hivatkozott arra, hogy „hadi készülődésekre van pénz, de közmunkákra nincsen!”)

A baloldali függetlenségek komoly taktikai hibát követtek el, amikor ismét szorosabb kapcsolatba léptek a jobboldali ellenzékkel. Ennek indoka a Tisza elleni küzdelem volt. Most megfeledkeztek arról, hogyan hagyták cserben Apponyiék 1912 végén a háborúellenes mozgalmat. És ami fontosabb: figyelembe kellett volna venniük, hogy a jobboldali ellenzék sok kérdésben (így a külpolitika és a hadsereg fejlesztése terén) a kormányéval azonos álláspontot foglal el.

1913 nyarán az 1909-ben kettészakadt függetlenségi párt újból egyesült. Az Apponyi és Kossuth Ferenc vezette jobboldal, valamint a Justh és Károlyi vezette baloldal azonos pártkeretek közé került. Az Egyesült Függetlenségi Pártban persze hamarosan megmutatkoztak a véleménykülönbségek. Így Justh és Károlyi határozottan elítélte a Monarchia erőltetett ütemű fegyverkezését, míg Apponyiék azt hangoztatták, hogy ebben a kérdésben a dualista állam érdekeit figyelembe kell venni. A jobbszárny vezetői mindig tüntetőleg távol maradtak az olyan megmozdulásoktól, amelyeken a hadsereg kérdése volt a fő téma. Az Apponyiékkel való közös pártkeret nagyon megkötötte a függetlenségi balszárny kezét. (Károlyi későbbi, kiadatlan jegyzeteiben így ír: „mindig nagy ellentét lappangott Apponyi konzervatív felfogása és Justh meg az én radikalizmusunk között”. És néhány év múlva tarthatatlanná vált számára a társadalmi haladás és a nemzeti kérdés szempontjából egyaránt konzervatívabb Apponyiékkel való együttműködés.)

1914 tavaszán kissé megélénkült a baloldal tevékenysége. Közös függetlenségi–szociáldemokrata gyűlésekre került sor, s ezeken néhány esetben részt vett a köztársasági Országos Kossuth Lajos Párt is. Az április–június közötti megmozdulásokon elítélték a létszámemelést, és kimondták, hogy „katonai kiadások helyett produktív befektetésekre van szükségünk”. Hangsúlyozták, hogy a hadügyi költségek súlyos terhet jelentenek az ország számára. Ez nem volt túlzás: bizal-

masan még a május 20-i minisztertanács is beismerte, hogy a honvédelmi tárcánál „túlkiadás” jelentkezett, s ez komoly pénzügyi gondokat idézett elő.

A fegyverkezés elleni harc megfelelt a néptömegek érdekeinek. A baloldal szavára azonban 1914 tavaszán már nem figyeltek fel annyian, mint egy-két évvel azelőtt. A megmozdulásokon jóval kisebb tömegek vettek részt, mint 1911–1912-ben.

Néhány évvel később Kunfi Zsigmond meglehetősen keserű hangon mondta el a következő esetet. 1914 egyik tavaszi napján a hadi készülődések elleni népgyűlésen mindössze kétezren vettek részt, míg ugyanaznap harmincezren jelentek meg egy futballmérkőzésen. A szembeállítás kétségtelenül frappáns volt, de Kunfi nem mondta meg, hogy hogyan alakulhatott ki ilyen helyzet. Nem beszélt az 1913-ban leszerelt általános sztrájkokról, mely mérhetetlen csalódást keltett a tömegekben. Az egyszerű emberek látták, hogy a hadi készülődések komoly veszélyt jelentenek, de úgy vélték, hogy nincs értelme gyűléseken tiltakozni ellenük.

1914 tavaszán a demokratikus tábornak nem sikerült visszanyernie a tömegek bizalmát, amit előző év tavaszán elveszített. Pedig a baloldal nemcsak hibákat követett el ekkoriban. Helyes kezdeményezések is születtek, egy-két esetben pedig igyekeztek régebbi tévedéseiket kijavítani.

A baloldal 1913–1914-ben nagyobb figyelmet fordított a parasztkérdésre, mint korábban. „A magyar demokratikus mozgalom gyenge és szárnyaszegett... amíg pusztán városi képződmény – írta a radikális sajtó. – Csak a széles paraszti és földmunkás néprétegek öntudatra ébredéséből és szervezéséből nőhet ki a magyar szabadság fája.”

Most már nemcsak a radikálisok foglalkoztak a nagybirtok megszüntetésének kérdésével, hanem más baloldali erők is. A Szociáldemokrata Párt 1914-ben – noha még bátortalanul – már támogatta a földosztás jelszavát. Ez év tavaszán jutott el Károlyi Mihály is idáig: ceglédi beszédében földet követelt a nincstelen parasztok számára.

A földosztás követelése alkalmas lehetett arra, hogy a baloldal népszerűvé váljon a parasztság körében. Ezt a jelszót azonban az 1911–1912. évi forradalmi fellendülés idején kellett volna kiadni. 1914-ben – sajnos – már elkéstek vele: a tömegek érdeklődése és bizalma megcsappant a baloldal akciói iránt.

1914 nyarán a radikálisok önálló párt alapításával kísérletet tettek a kis- és középpolgárság megnyerésére, mely – mint Jászi írja – „szervezetlenül, érdekeit félreismerve, komoly politikai célok nélkül teng-leng az országban...” Az Országos Polgári Radikális Párt szervezői – Jászi Oszkár, Bíró Lajos, Szende Pál, Kernstok Károly – a demokratikus átalakulást továbbra is a munkásosztállyal szövetségben képzelték el. Sajnos kevés volt már az idő arra, hogy a radikálisok most megindult agitációja szélesebb polgári rétegeket nyerhessen meg a pártnak.

A baloldali közvélemény változatlanul nagy érdeklődéssel kísérte a külpolitikai eseményeket. A radikális párt programjában hangoztatta: „a külpolitikában kalandos, imperialista és militarista vállalkozások helyett békepolitikát akarunk folytatni”. A béke mellett emeltek szót a szocialisták, a baloldali függetlenségek és a köztársasági Kossuth Párt is.

Ezekben az években a baloldal legnagyobb feltűnést keltő kezdeményezése éppen külpolitikai téren történt. Az akció Károlyi Mihály nevéhez fűződött, aki a demokratikus tábor vezetői között a legszélesebb nemzetközi látókörrrel rendelkezett. 1912 őszétől magyar és külföldi lapokban javasolta, hogy a Monarchia változtassa meg külpolitikai orientációját.

A 20. század elején a hazai közvéleményben általánosan elfogadottá vált a németbarátság. 1912 előtt a magyar baloldal is tudomásul vette a Hármasszövetséghez tartozást. 1912–1913 azonban fordulatot hozott ezen a téren is. A magyar békemozgalomnak fel kellett ismernie, hogy a bécsi katonai párt a német támogatásra építi kalandor terveit. Bár a hivatalos berlini politika ekkor nem Conradékat támogatta, de a katonai pártot igen szoros szálak fűzték a német vezérkarhoz.

48. Károlyi Mihály

A két balkáni válság nyomán a magyar baloldal egy része változást kívánt a külpolitikában. Károlyi kifejtette, hogy az egyoldalú német tájékozódás (orientáció) nem szolgálja a béke ügyét. Németellenes fellépését támogatta a függetlenségi bal-szárny, valamint a radikálisok egy része és a Kossuth Párt. Károlyiék Berlin-ellenes fellépésének három fontos oka volt.

Mindenekelőtt a német militarizmusban látták a háborús veszély fő forrását. „A fegyverkezés örületes versenyének élén a mi drága szövetségesünk, Németország halad” – ezt a gúnyos hangú megállapítást később még élesebb megfogalmazások követték. A baloldali sajtó hangoztatta: „Berlin minket rákényszerít az eszeveszett fegyverkezésre.”

Károlyiéknek ebben feltétlenül igazuk volt. Tény, hogy ekkoriban Németország tanúsította a leginkább provokatív magatartást a nemzetközi politikában. Tette ezt azért, mert a legjobban volt felkészülve a háborúra.

A másik fontos indok az volt, hogy Károlyiék a Monarchia (és ezen belül Magyarország) szuverenitását féltették Németországtól. „Miért rohanunk mi vakon Berlin parancsai után?” – tették fel nemegyszer a kérdést a magyar baloldalon. Károlyi több ízben követelte, hogy a dualista állam határolja el magát a háborúra készülő német birodalomtól, és törekedjék egy „érdekeinek megfelelőbb” orientációra.

A baloldalon helyesen látták, hogy a német viláგuralmi tervek végső soron Ausztria–Magyarországra is veszélyesek. „Ausztria, helyesebben a Hármasszövetség győzelmes háborúja – írta Károlyi – katasztrofális lenne Magyarország számára... Ausztria–Magyarország még inkább Németország függvényévé válna, s gazdasági alárendeltsége még inkább megerősödne.” Eltúlozták azonban Bécs és Berlin érdekellentéteit. Nem vették figyelembe, hogy a két nagyhatalom között érdekazonosság is van, s ez az adott helyzetben fontosabb a különbségeknél.

A németellenesség harmadik indoka az volt, hogy Berlin szembefordítja Magyarországot Angliával, Franciaországgal és Oroszországgal. „A béke útját keressük az antant államai-

val” – hirdették Károlyiék. Sajtójuk baráti hangon írt Franciaországról és Angliáról; hangsúlyozta, hogy velük a Monarchiának nincs érdekellentéte. Pétervárral pedig reálpolitikai alapon kívánták a kapcsolatok javítását. Úgy gondolták, ha Oroszországgal sikerül jó kapcsolatokat kialakítani, könnyebb lesz a balkáni államokkal és a hazai nemzetiségekkel is meg egyezni.

„Egyedül az Oroszországgal való . . . megértés garantálhatja a kettős Monarchia békéjét” – állapították meg. Károlyiéknek ebben csak részben volt igazuk. Hibáztak, amikor illúziókat tápláltak a brit–francia–oroszl „békés politika” iránt. Nem vették figyelembe, hogy az antant – ha nem is most, de későbbi időpontban – maga is a háború kirobbantására törekedett.

A Károlyi vezette tábor 1913–1914-ben nagyarányú agitációt indított az új külpolitika érdekében. 1914 tavaszán népgyűléseken támadta a német birodalmat. Új életre kelt a régi kuruc jelszó: „Ne higgy magyar a németnek!”

Károlyiék új külpolitikai koncepciójára külföldön is felfigyeltek, különösen a francia sajtóban támadt nagy visszhangja. Berlinben viszont kínos feltűnést keltettek azok a hírek, amelyek a magyarországi németellenes hangulatról szóltak.

A magyar kormányköröket is nyugtalanították Károlyiék állásfoglalásai. Több esetben figyelmeztették a baloldalt: „hagyják ki a játékból a külügyeket”. A kormány ebben a kérdésben segítséget kapott a konzervatív ellenzéktől. Apponyi például „politikai tévedésnek” minősítette a Berlin-ellenes felfogást.

Egy új külpolitikai koncepció sikeréhez persze nem elegendő a sajtóban és a gyűléseken folytatott agitáció. Megvalósítása érdekében meg kell nyerni befolyásos körök támogatását bel- és külföldön egyaránt.

Károlyi szerette volna, ha Ausztria–Magyarország külügyi vezetése elfogadja az ő elgondolásait. A Monarchia reális állami érdekeit kívánta szolgálni azzal, hogy fellépett az egyoldalú német orientáció ellen. A Hármasszövetség nyílt fel-

mondására persze nem volt jogi lehetőség. Károlyi realitás-érzékére vall, hogy ezt nem is követelte. Azt kívánta, hogy Bécs – formailag fenntartva a Berlinnel való szövetséget – a gyakorlatban békés külpolitikát folytasson. Szerette volna, ha a Monarchia jó kapcsolatokat épít ki az antanthatalmakkal, s ennek hatására Berlin kénytelen mérsékelni agresszív magatartását.

1913 végén Károlyi kifejtette elgondolásait Berchtold előtt. Meglehetősen hideg, lényegében elutasító fogadtatásra talált. Látnia kellett, hogy Ausztria–Magyarország külügyi vezetését nehezebb megnyernie, mint hitte volna.

Károlyi a Monarchia határain túl is keresett támogatókat külügyi programjához; kapcsolatokat próbált teremteni az antant táborral.

Természetes, hogy első útja Párizsba vezetett. A magyar haladó erők mindig is nagy szimpátiával tekintettek a nagy polgári forradalom országára. (E régi rokonszenvet csak fokozták Ady Párizs-versei.) De elsősorban azért volt szükség e kapcsolat kialakítására, mert Franciaország számított a német birodalom fő ellenfelének.

1914. február 2-án Poincaré francia köztársasági elnök fogadta Károlyit. (Előzőleg a Monarchia párizsi követsége igyekezett a találkozást megakadályozni, de intrikái nem jártak sikerrel.) Károlyi a francia államfő előtt kifejtette, hogy a magyar nemzet nem kíván háborút, s előadta németellenes külpolitikai programját.

Poincaré azonban rendkívül tartózkodóan nyilatkozott, és semmiféle biztatást nem adott. (Júniusi második találkozásuk is lényegében ehhez hasonlóan zajlott le.) A francia vezető körök elég bizalmatlanul nézték Károlyiék akcióját. Párizs nem hitt abban, hogy a magyar baloldal bármit is el tudna érni. (A bizalmatlanság okát Clémenceau – a későbbi francia miniszterelnök – árulta el Károlynak. Szerinte a Berlintől való elszakadás reménytelen, mert „a Monarchia túlságosan is Németország karmaiban vergődik már...”)

Párizs után a magyar baloldal egy másik kísérletet is tett.

1914 áprilisában hozták nyilvánosságra azt a tervet, hogy függetlenségi képviselők egy csoportja az orosz fővárosba: Szentpétervárra látogat. A hivatalos indok az volt, hogy a cártól visszakérik az 1849-ben zsákmányolt honvédszászlókat. Mindenki sejtette azonban, hogy az utazás valódi célja a németellenesség kinyilvánítása.

A pétervári út terve szenzációt keltett a magyar közvéleményben. „Ez hatalmas tüntetés jelleggel bírna a Hármas-szövetség ellen” – írta a baloldali sajtó. Ady örömmel üdvözölte a tervet, amely – mint írta – „a nagy merészség” jelképe. Élénk visszhangja támadt e kezdeményezésnek Oroszországban is, tekintélyes politikai körök készültek a magyar képviselők baráti fogadtatására.

A munkapárti kormányköröket kellemetlenül érintette a pétervári látogatás terve. Tiszáék sajtója csak úgy szórta a függetlenségiekre a „guruló rubelről” és a „hazaárulásról” szóló rágalmakat. Károlyiék önérzetesen utasították vissza ezeket az alaptalan vádakát.

A pétervári út tervét a baloldali közvélemény sem helyezte egyöntetűen, a szociáldemokraták és a radikálisok elnezték azt. Indokuk a cári rendszer iránti jogos ellenszenv volt. (Persze Károlyit sem a cárizmus iránti szimpátia vezette. A pétervári út reálpolitikai kezdeményezés lett volna a Monarchia és Oroszország békés kapcsolata érdekében.) A függetlenségi párti mérsékeltek, Apponyival az élükön, szintén helytelenítették a magyar–orosz közeledés tervét. Kétségtelen, hogy az 1849-es cári beavatkozás emléke is táplálta az oroszellenes hangulatot.

A pétervári utazásra végül nem került sor. Látva a baloldal megosztottságát a kérdésben, Károlyiék úgy döntöttek, hogy elhalasztják a látogatást. Nem is került rá többé sor. A magyar–orosz közeledésnek ez az érdekes terve így kudarcba fulladt.

Károlyiék új külpolitikai irányzata 1914 tavaszán nagy érdeklődést keltett. Ebben azonban több volt a szenzációéhség, mint a komoly rokonszenv. Károlyiék németellenes irányzatát csak a magyar közvélemény kisebbsége támogatta. A lakosság

többsége egyelőre nem kívánta megszakítani Berlinnel azokat a kötelekeket, amelyek már évtizedek óta fennálltak.

Károlyi irányzatát bírálta a szociáldemokrata párt és a radikálisok többsége. Bár nem rokonszenveztek Németországgal, nem helyeselték az antanthoz való közeledést sem. Helyesen hívták fel a figyelmet arra, hogy az angol–oros–francia tábor éppen olyan imperialista célok vezérlik, mint a Hármasszövetséget.

Meg kell jegyezni, hogy Károlyi törekvése nem jelentett kifejezetten antant orientációt. Nem akarta a német szövetséget másfajta katonai szerződéssel felcserélni. A béke ügyét kívánta szolgálni azzal, hogy kereste a kapcsolatok megjavításának lehetőségét a másik táborral. Elképzelése azonban ekkor már nem jelentett járható utat. Az adott helyzetben nem volt lehetséges, hogy a Monarchia békés, gyakorlatilag semleges külpolitikát folytasson.

A francia és az orosz közeledés kudarca nem csüggesztette el Károlyiékát. Az antant helyett újabb külpolitikai támaszt kerestek. Ezúttal egy semleges nagyhatalomban próbálták ezt megtalálni: az Amerikai Egyesült Államokban.

Az USA-ban ekkor már félmillió magyar élt. A nyomor, az inség kényszerítette őket kivándorlásra. Bármilyen keserű emlékekkel távoztak azonban, az „óhazát” nem tudták elfelejteni. Sok amerikai magyar érdeklődött az otthoni események iránt. Rokonszenvvel kísérték azoknak harcát, akik Magyarországon demokratikus átalakulást kívántak.

Károlyiék elhatározták, hogy amerikai agitációs körutat tesznek. Az ottani magyarságot akarták megnyerni, hogy erkölcsi és anyagi téren támogassák a hazai baloldalt. Az amerikai utazás terve egyöntetű helyeslésre talált a magyar demokrácia táborában. A szocialisták támogatták a leglelkesebben – egyik vezetőjük, Kunfi Zsigmond elkísérte Károlyit az USA-ba.

Az első amerikai látogatásra 1914 februárjában, a másodikra júliusban került sor. Mindkét agitációs körút szép sikerrel járt. Az amerikai magyarság New Yorkban, Clevelandben,

Chicagóban, Detroitban és más városokban gyűléseken üdvözölte Károlyiékát, s rokonszenvét nyilvánította a hazai baloldal iránt. Nagy élmény volt e kivándoroltak számára, hogy az új, demokratikus Magyarország követivel találkozhattak. „Van egy más Magyarország is, mint az, amely mostohaanyjuk volt és elüldözte őket tűzhelyük mellől” – írta később Károlyi, visszaemlékezve a gyűléseken mondottakra.

Károlyi amerikai útjainak azonban más céljuk is volt. Az USA ekkoriban egyik táborhoz sem tartozó, semleges nagyhatalomnak számított. Károlyi azt remélte, hogy az Egyesült Államok esetleg támasza lehet egy új, a németektől távolodó osztrák–magyar külpolitikának. Próbálkozása azonban nem járt sikerrel. Fogadták ugyan vezető amerikai személyiségek, de mozgalmának semmiféle támogatást nem adtak.

Június 28-án indult el Károlyi kíséretével második amerikai útjára. Cherbourg-ban, az óceánjáró fedélzetére szállva táviratot kapott: tudatták vele, hogy Szarajevóban meggyilkolták a trónörökös.

A vész kitört

*„Rég nem gyászoltak az élők
oly förtelmesen, mint most.”*

(Gábor Andor)

MAGYAR HISTÓRIA

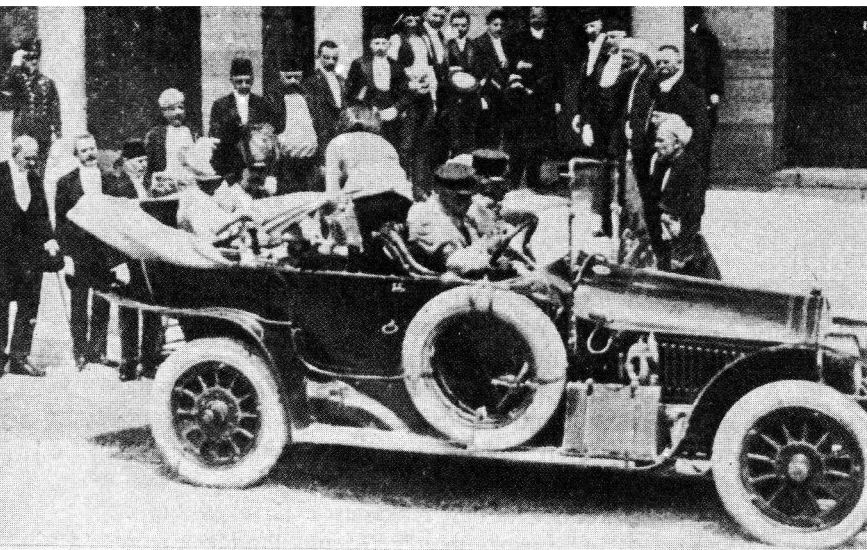
Csendes, szép vasárnap köszöntött az országra 1914. június 28-án. A dolgozó emberek a pihenőnapnak örültek, az iskolásgyerekek pedig a már egy hete tartó vakációnak. A reggeli lapok tartalma a megszokott volt; a gazdasági bajoktól kezdve a színházi pletykákig mindenféléről írtak. A *Népszava* aznapi száma pedig ismételten figyelmeztette a munkásokat, hogy jelenjenek meg a választójogosultak összeírásán.

A délutáni órákban azonban rikkancsok járták végig az utcákat. „Merénylet Szarajevóban”, „Meggyilkolták a trónörököszt!” – rikítottak e szenzációs címek a lapok különkiadásain. A hír úgy hatott, mint derült égből a villámcsapás.

Mi állt a merénylet hátterében?

Ferenc Ferdinánd trónörökös már évek óta népszerűtlen volt a szerbek körében. Az ő neve jelképezte a Monarchia balkáni hódító törekvéseit. Ferenc Ferdinánd nyíltan vallotta, hogy Szerbiának és más kis államoknak Ausztria uralma alá kell kerülniük. Érthető, hogy a szerb nép függetlenségének veszélyeztetőjét látta benne.

Ferenc Ferdinánd június végén Boszniába utazott, hogy részt vegyen a szerb határ közelében rendezett hadgyakorlaton. „Szembeötlően meg kell mutatni, hogy mi vagyunk az urak Boszniában” – így indokolta a trónörökös útját egy bizalmas jelentés. Ferenc Ferdinánd szarajevói látogatását – provokatív módon – úgy időzítette, hogy az a szerb nemzeti gyásznap napjára essen. (Június 28-án Szerbia az 1389-es veszített rigómezei ütközetet gyászolta, amely a török uralom kezdetét jelentette.)

Az autó megindul. Ez az utolsó felvétel az élő trónörököspárról. Két perc a merénylet előtt.

49. A trónörökös Szarajevóban közvetlenül a merénylet előtt

A merényletet az Ifjú Bosznia nevű illegális szervezet készítette elő, a Belgrádból irányított, szintén illegális szervezet, a „Fekete Kéz” ösztönzésével és támogatásával. Végrehajtója Gavrilo Princip diák volt, akit kétségtelenül őszinte hazafias érzés vezetett. A gyilkosság után őt és társait azonnal őrizetbe vették (majd szigorított börtönbe kerültek, ahol meg is haltak).

A szarajevói merénylet a nemzetközi élet nyugtalanító szenzációja lett. Elsősorban nem a trónörökös halálának ténye okozott izgalmat – a korona várományosai már nemegyszer estek merénylet áldozatául. Ferenc Ferdinánd meggyilkolása más okból keltett nyugtalanságot: a Monarchia vezető körei ugyanis a szerb államot tették felelőssé a merényletért.

(noha a „Fekete Kéz” nem a belgrádi kormány megbízásából tevékenykedett).

A bécsi katonai párt számára elérkezett a kedvező alkalom. Conrad azonnali hadüzenetet javasolt. Bizalmas körben azt hirdette, hogy villámgyorsan le lehetne rohanni Szerbiát, s ezáltal kész helyzet elé tudják állítani a nagyhatalmakat.

A Monarchia hatóságai Boszniában bevezették a statáriumot. Fizetett ügynökök felbujtására, a hatóságok hallgatólagos támogatásával pogromot rendeztek a szerb lakosság ellen, amelynek számos halálos áldozata volt. A haladó nemzetközi közvélemény elítélte a boszniai terrorcselekményeket. A béke közismert barátja, a francia szocialista Jean Jaurès ezekben a napokban jelentette ki: „Azzal, hogy a Monarchia üldözi szerb polgárait, és a gyilkosság miatt felelőssé tesz egy egész népet... csak növeli a krízist.”

A trónörökös halála miatti hisztéria, a mesterségesen fokozott gyászhangulat bűnös célokat leplezett. Boszniában máris gyilkosságok százait idézte elő, s később ezerszerte véresebb eseményeket.

Az osztrák–magyar uralkodó csoportokban a katonai párt és a mérsékelték között most nem újult ki a vita. Más helyzet alakult ki, mint 1912–1913-ban: a katonai párt már fölényben volt.

Ennek egyik indoka az, hogy ezúttal sikerült háborús hangulatot kelteniük a közvélemény egy részében. „Bosszút a trónörökösért” – a jelszó elég széles körökben terjedt el Ausztria németlakta vidékein. Zágrábban is szerbellenes tüntetésekre került sor. Úgy látszott, hogy most – a közvélemény egy részének megnyerésével – sikerül szilárd hátországot teremteni.

A katonai párt túlsúlyának másik oka az volt, hogy ezúttal a vezető politikusok is tekintélyükkel támogatták Conradék háborús uszítását. Az osztrák kormány (maga Berchtold is) ekkor már úgy vélekedett, hogy eljött az alkalom a Szerbiával való leszámolásra.

Egyedül a magyar kormányban voltak fenntartások. Július elején Tisza még úgy látta, hogy az időpont alkalmatlan,

az ürügy pedig nem kielégítő a Szerbia elleni hadüzenethez. Szerinte meg kell várni, míg Bulgária megerősödik. Ez az ország nemcsak Szerbia ellen jó szövetséges, hanem arra is alkalmas, hogy Bukarestet sakkban tartsa. Tisza ugyanis attól tartott, hogy háború esetén Románia hátba támadná a Monarchiát.

Július elején a magyar konzervatív ellenzék harciasabb hangot ütött meg, mint a kormány. Apponyiék a katonai párt álláspontját fogadták el, és a Szerbia elleni háborúra izgattak. A kormány ekkor még a konfliktus békés rendezését hirdette, ezért mérsékelt hangot használt, a háborús uszítást azonban megtűrte. (A béke ellen izgató lapokkal szemben nem alkalmazta hírhedt sajtótörvényét.)

A „háború vagy béke” kérdése ezúttal még élesebben vetődött fel, mint 1912–1913-ban. A Monarchia lakosságának nagy többsége – minden uszító „heccpropaganda” ellenére – békét kívánt.

Ausztria szociáldemokrata pártjai egyöntetűen a háború ellen foglaltak állást. Sajtójuk elítélte a trónörökös halála miatti gyűlölködő kampányt. A szocialisták háborúellenes gyűlésein azonban most is kevesebben vettek részt, mint 1912-ben.

A boszniai és a vajdasági szerbek természetesen szemben álltak az agresszió terveivel, a hatósági terror azonban beléjük fojtotta a szót. A Monarchia alárendelt nemzetei közül ezúttal csak a csehek indítottak komolyabb békemozgalmat. A cseh polgári pártok bizalmatlanságukat nyilvánították a Monarchia egész balkáni politikájával szemben, s az utolsó percig nyíltan hangoztatták rokonszenvüket a fenyegetett Szerbia iránt. A Monarchia többi népe azonban ezúttal tartózkodott a háborús veszély elleni állásfoglalástól.

Nagy szükség lett volna Magyarországon is a békemozgalom újbóli kibontakozására. Ez meg is indult, de 1912–1913-hoz képest jóval erőtlenebb formában.

A magyar és nemzetiségi munkáslapokban tiltakoztak a „háborús kaland ellen”, az uszítást „katasztrófapolitikának”

nevezték. A polgári baloldal sajtója is a háború ellen foglalt állást. A demokratikus irányzatú lapok három ízben is közölték Milanković budapesti szerb főkonzul nyilatkozatait, melyekben a két ország jószomszédi viszonyát hirdette – bátor tett volt ez a növekvő hisztéria légkörében. Egyes haladó értelmiségiek pedig nemzetközi békekongresszust kívántak összehívni Budapestre szeptember 20-ra. (Sajnos erre a közbejött események miatt nem kerülhetett sor.)

A háborús veszély ellen tiltakozó szavakban nem volt hiány. A tettek azonban elmaradtak. A magyar békemozgalom – az előző évektől eltérően – most nem szervezett gyűléseket és tüntetéseket.

A polgári baloldal júliusban passzív maradt. A szociáldemokrata párt gyűlésein csak a sajtóagitációval és a választójogosultak összeírásával foglalkoztak. Ezek is fontos kérdések voltak, de a háború problémájához képest tizedrangúak. A munkásság az SZDP vezetőségétől semmiféle útbaigazítást nem kapott, hogyan küzdjön a veszély elhárításáért. „Itt vagyunk magunkra hagyatottan, nem látjuk az útirányt, hogy merre induljunk el, és nem tudja senki megmondani nekünk, hogy mit tegyünk” – írta Kassák Lajos, kifejezve a szervezett munkásság tanácstalanságát.

Az előző évektől eltérően tehát most nem mozgósították a tömegeket a fenyegető veszély ellen. A tétlenség súlyos hiba volt, végül is elősegítette, hogy az utca kezdett a háborús uszítók befolyása alá kerülni...

Közben mind a katonai párt, mind a mérsékelt politikusok érthető idegességgel várták Berlin állásfoglalását. Mindkét tábor emlékezett arra, hogy Németország 1912–1913-ban ellenezte a háború megindítását. Most azonban egészen más volt a helyzet: a német imperializmus 1914 nyarán már felkészült a háborúra, ezért a szarajevói merényletet kitűnő ürügynek tekintette a hadüzenetre. Berlinben úgy látták, hogy legjobb lenne most megindítani a háborút, „mert a viszonyok és a kilátások ennél jobbak számunkra nem lesznek”.

A Monarchia berlini nagykövete már július elején jelentést

tett a német vezető körök hangulatáról. Vilmos császár és környezete – írta – „a legnyomatékosabban buzdít arra, hogy az adott pillanatot ne mulasszuk el, hanem lépünk fel a legerélyesebben Szerbia ellen... a német kormány a saját szempontjából is a jelen pillanatot tartja politikailag a legalkalmasabbnak”. A német birodalom határozottan a háború azonnali megindítása mellett foglalt állást.

Ez azonban nem ment egyik napról a másikra. A július 7-i közös minisztertanács – főként Tisza fenntartásai miatt – még nem hozott döntést. Berlinnek nem tetszett ez a huzavona. A legkülönbözőbb úton-módon sürgették a gyors cselekvést. „Türelmetlenül várják döntéseinket” – jelentette a Monarchia berlini nagykövete. „Berlinben várják a Monarchia Szerbia elleni akcióját, és Németországban nem értenék meg, ha az adott alkalmat elszalasztanánk anélkül, hogy csapást mérnénk” – közölte Berchtold Tiszával.

Berlin szava döntően esett latba. Tisza is feladta ellenkezését, miután meggyőzték arról, hogy egy későbbi időpont nem volna ennyire kedvező a háborúra. (Berlin egyúttal megnyugtató tájékoztatást küldött Románia semlegességéről.)

A július 14-i közös minisztertanácsi ülésen a Monarchia legfőbb vezetői végleg eldöntötték, hogy hadat üzennek Szerbiának. Ezzel teljesen megszűnt a birodalom uralkodó köreiben belül a különbség a katonai párt és a mérsékeltek között, Ausztria–Magyarország vezető csoportjai egységesen az azonnali háború hívei lettek.

A felelős államférfiak többé nem hangoztatták „békeszándékaikat”. A magyar parlament július 15-i ülésén Tisza már azt hangsúlyozta: „igenis készek vagyunk a fegyveres fellépésre”. Elterjedt a hír, hogy a Monarchia ultimátumot fog intézni Szerbiához, igen kemény követelésekkel.

Ausztria–Magyarország és a mögötte álló Németország lépései az azonnali háború kirobbantására rendkívül nyugtalanító hatást keltettek Európa-szerte. Az antanthatalmak tettek ugyan katonai ellenintézkedéseket, de szerettek volna még néhány évi haladékot. Az orosz–angol–francia táborban

úgy látták, hogy csak 1917-re tudnak teljesen felkészülni a háborúra.

Július közepén hallatlan méretű háborús uszítás kezdődött a Monarchiában. „Valósággal boszorkánytáncot jár a Szerbia ellen való őrzöngés” – írta a *Népszava*. A gyűlölet szítói a hamis érzelgősség húrjait is megpendítették. „Hogyan fájhat a király nagy szíve, mikor szeretett fiát megölték” – így módon éltek vissza az uszítók a legtermészetesebb emberi érzésekkel. (Arról nem esett szó, hogy egy elkövetkező háborúban hány szülő fogja elveszíteni gyermekét.)

Sajnos ez a lélekmérgező propaganda hatott a közvéleményre. A háborús uszítók igen ügyes taktikával dolgoztak, ki tudták használni azt az idegességet is, amit az előző hetek bizonytalansága keltett az egyszerű emberekben. „Legyen már végre valami, mert ez így tovább nem maradhat! Szabaduljunk meg a bizonytalanságtól!” – adták ki a jelszót. Az a „valami” persze a hadüzenet volt. Sokan már kezdtek úgy vélekedni, hogy a háború nem is lenne a legrosszabb megoldás.

Szerbia megtámadására uszítottak a magyar országgyűlésen is, ami már nem volt „csonka parlament”; két év után először az ellenzéki képviselők is megjelentek az üléseken. Ezúttal azonban Tiszaék karhatalma nem vezettette ki őket. S erre nem is volt szükség. Apponyiék nem támadták a kormányt, hanem versenyeztek vele a háborús uszításban. (A kevés baloldali függetlenségi képviselő csak hallgatásával fejezte ki nemtetszését.)

Mialatt a háborús uszítás a sajtóban és a parlamentben egyre nagyobb méreteket öltött, a magyar baloldal kitarzott a béke ügye mellett. „Kötelességünk Magyarország dolgozó népének nevében tiltakozni minden vérontás ellen” – írta a *Népszava*. (Egy karikatúra jól mutatta, hogy a háborús uszítás mögött tábornokok és hadiszállítók állnak.) A köztársaságiak pedig figyelmeztettek arra, hogy a világháború veszélyét „nem látja se a magyar sajtó, se a közvélemény, se a képviselő-

ház. És mivel senki sem látja : ebbe a vakságba pusztulhat bele Magyarország!”

Sajnos a tettek most is elmaradtak. A magyar baloldalnak nagyon hiányzott Károlyi Mihály, aki ekkor Amerikában volt. A népgyűléseken az otthon folyó háborús uszításról is sok szó esett. Károlyi Lorain városában kimondta: „a magyar és a szerb nép között nincsen ellentét”. Nagy kár azonban, hogy ez az óceánon túl hangzott el, nem pedig Budapesten...

A Monarchia kormánya július 23-án ultimátumot intézett Szerbiához. Teljesítéséhez 48 órás határidőt adott. Maga az ultimátum gyakorlata nem volt ismeretlen, a Monarchia már két ízben alkalmazta: először 1909-ben, majd 1913-ban. Ezúttal azonban az ultimátum olyan követeléseket tartalmazott, amelyek teljesíthetetlenek voltak. Így többek között azzal az igénnyel lépett fel, hogy a Monarchia hatóságai szerb területen (!) folytathassanak nyomozást a merénylet ügyében. Ilyen követeléseket egy szuverén állam nem fogadhatott el.

A Monarchia azonban számított is az elutasításra. (Tisza már előzetesen megjegyezte bizalmas körben: „A jegyzéket úgy szerkesztik meg, hogy annak elfogadása kizárt dolog.”) Az ultimátum elutasítását kívánta Bécs ürügyül felhasználni a hadüzenetre.

Szerbiát nehéz helyzetbe hozta a jegyzék. Ez a kis ország nem akart háborút, hiszen a két balkáni konfliktus eléggé ki-merítette. Az ultimátum követeléseit azonban a belgrádi kormány nem tehette magáévá, mivel ezek „egy önálló állam méltóságával” összeegyeztethetetlenek voltak.

Július 25-én a szerb kormány válaszolt az ultimátumra. Annak követeléseit csak részben fogadta el. A Monarchia kormánya – mint várható volt – „nem tartotta kielégítőnek” a szerb választ, ezért még aznap megszakította a diplomáciai kapcsolatokat. Belgrádban tudták, hogy ezután már csak a hadüzenet jöhet. Reménységet jelentett azonban a szerb kormány számára, hogy az antant megígérte támogatását.

Az ultimátum napjai hallatlanul feszültek voltak. A jegyzék elküldésekor bécsi hivatalos körök a „történelem leheletéről”

beszéltek. „Pestises és vértajtékot fújó lehelet” – válaszolt erre élesen a *Népszava*.

Az ultimátum elküldésekor a baloldali függetlenségiek ab-bahagyták a háború elleni harcot. Példájukat a radikálisok is követték ezzel a jelszóval: „Ne ujjongjunk, de lássuk be: elkerülhetetlen!” Jászi Oszkár a *Világban* így írt: „... az élet-halálharc óráiban nem szabad a bírálat szellemében lassítani vagy megosztani az érzelmeket”. A köztársasági Kossuth Párt önként felfüggesztette tevékenységét, hogy a várható hatósági betiltást elkerülje.

A szociáldemokraták július 23–26. között még küzdöttek a háború ellen. „Néprontó gonosztevőknek”, „bűnösöknek” minősítették a Szerbia elleni háborúra uszítókat. A munkás-gyűléseken azonban most sem hangzott el felhívás a cselekvésre.

Úgy látszott, hogy a szociáldemokrata pártvezetőség maga sem tudja, mit tegyen. Még az ultimátum elküldésének napján is arra hívta fel a munkásokat: „nem lehet most sürgősebb útjuk”, mint az, hogy a választójogosultak összeírásán megjelenjenek. Egyenesen komikus volt az indoklás: „az az út, amelyet most békésen és veszélytelenül teszel meg az összeíró küldöttséghez, később egy háborúba vonulástól ment meg téged”. (Mintha a veszély csak a távoli jövőben fenyegetett volna, nem pedig abban a pillanatban!)

Az országgyűlés ezekben a napokban tartotta meg „szégyenülését”. Háborúra uszító beszédek hangzottak el a különböző pártok vezetői részéről. (Apponyi „Hát végre!” felkiáltása különösen hírhedtté vált.) Az utcákon pedig „Éljen a háború!”, „Megállj, megállj, kutya Szerbia!” jelszavakkal nagy tömegek vonultak fel. („Valami örületféle lepte meg az embereket” – így emlékezett vissza Kassák Lajos ezekre a napokra.)

Csak kevesen mertek szembeszállni ezzel a zavaros áradattal. „Éljen a világbéke!” – kiáltották a *Népszava* épületéből július 25-én a háborúpárti tüntetőknek. Aznap az Erzsébet körúton Hány István munkás a hadüzenet ellen mondott

beszédet, mire a sokaság majdnem meglincselte. A bátor háborúellenes megnyilvánulások elvesztek az uszító hangok áradatában...

Az öntudatos munkások mellett az írók és a költők voltak azok, akik a legtovább kitartottak a béke ügye mellett. Móra Ferenc a hadüzenet napján megjelent cikkében írta: a háborús uszítókat „császári várakban, országházakban és börzепalotákban” kell keresni. Kosztolányi drámai hangon idézte fel a háború szellemi értékeit pusztító hatását: „A költészetnek vége. Az európai műveltségnek vége.” Ady ekkoriban jelentette ki: „nekünk egyformán végünk van, akár elveszítjük, akár megnyerjük a háborút”, mert az esetleges győzelem után „német lesz itt minden”. És amikor a progresszió erői elfogadták azt a háborút, amelynek semmi köze nem volt a nemzeti és társadalmi haladáshoz, Ady új, internacionalista hazafiságot hirdetett. „Az új hazafiság – írta – az emberi, a populáris, a szociális hazafiság.” „Dolgozni az elnyomottak felszabadulásán, minden ember boldogságán: ez a cél. Igazságot, világosságot, boldogságot és szépséget adjunk a föld minden emberlakójának.” Sajnos a baloldali írók tiltakozása nem talált visszhangra. „Senki se figyel ránk, és senki se törődik velünk” – írta ezekben a napokban Babits Mihály.

Július 28-án a Monarchia hadat üzent. A házakat falragaszok lepték el, melyek hírül adták az általános mozgósítást és a háborús kivételes törvényeket. Gyűléstilalmat rendeltek el, a sajtót azonnal alávetették a cenzúrának.

A Szociáldemokrata Párt is abbahagyta már a háború elleni harcot. A kényszernek engedve hirdette a pártvezetőség: „Az ágyúk szavával, a szuronyok erdejével szemben el kell most némulnia minden kritikának.” Ezzel elhallgattak a béke hangjai Magyarországon is, akárcsak a Monarchia másik felében.

A Szerbiának szóló hadüzenetet Oroszország, majd Németország háborúba lépése követte. Ezután más nagyhatalmak is fegyveresen avatkoztak be a konfliktusba. A szövetségi gépezetek működésbe léptek. Elindult végzetes útjára a világ-

háború, melyért a Monarchia éppúgy felelős volt, mint más nagyhatalmak.

A háború még élesebben világított rá azokra az ellentmondásokra, amelyek az előző időszakban már megvoltak. Július végén napok alatt derült fény évtizedes hazugságokra, illetve tévedésekre. Elég, ha három magyarországi pillanatképet vilantunk fel.

Az állomásokon felvirágozott katonavonatok álltak. A front-ra induló magyar bakák szálltak be, tisztjeik német vezényszavára. Olyan helybeli urak búcsúztatták őket, akik azelőtt a hadsereg magyarosítását követelték. Másfél évtizeden át harsogták a „nemzeti sérelmeket”, sőt egyszer „ellenállási” komédiát is játszottak. Most pedig? Dicsőítették azt, hogy magyar katonákat küldenek halálba német vezényszóra és német érdekekért is.

A parlamentben kormánypárti és ellenzéki képviselők „kéz a kézben”, teljes egyetértésben a hadüzenetet ünnepelték. Pedig évtizedes ellentétek voltak közöttük. Az Országház épülete sokáig volt vádaskodások, közjogi viták, hatalmi intrikák s nem éppen épületes jelenetek színhelye. Gyakran lármáztak, néha törték-zúztak a honatyák, nemegyszer fegyveres erővel távolították el őket. Most azonban – mintha mi sem történt volna – a legteljesebb összhang alakult ki az úri parlamentben. Az ellenzék hirdette, hogy a kormánynak az adott helyzetben „nem szabad elhagynia a helyét”. (Mintha sohasem kívánta volna távozását az elmúlt években!) Bármilyen ellentétek is voltak régebben az urak között, most összekötötte őket a közös érdek: hatalmuk megóvása és kiterjesztése – ha kell, háború útján is.

A hadüzenetkor a választójogosultak összeírása tárgyalanná vált. Az ezzel foglalkozó hivatalok azonban nem zártak be, hanem átalakultak sorozóirodákká. Tömegesen küldték a mozgósítottakat a harctérre, akár rendelkeztek szavazati joggal, akár nem. Választójogi összeírás helyett sorozóirodák – a történelem keserű tréfája volt ez. Jelképezte a választójogi harc eredménytelenségét is. Minden jó szándék ellenére csődöt

mondott az a törekvés, hogy szavazócédulák segítségével vívják ki a demokráciát és biztosítsák a békét.

Az előbbi példák is mutatják, hogy ezekben a vészterhes napokban sok mindennek megváltozott az értéke: amit régebben olyan fontosnak tartottak, az most jelentéktelenné vált.

Évekig tombolt a fergeteg. Életeket oltott ki, településeket rombolt le, országokat rázkódtatott meg. Amikor pedig a pusztító vihar véget ért – az Osztrák–Magyar Monarchia már nem volt sehol!

Négy évvel a szomorú 1914-es nyár után gyönyörű ősz köszöntött Magyarországra. Győzött a forradalom, mely véget vetett a háborúnak és a reakció uralmának.

1918–1919 forradalmait az a nemzedék küzdötte végig, amely a világháború előtti években tüntetett a demokráciáért és a békéért, lázított a maradiság, az úri reakció ellen. Többen a forradalmak harcosai közül pedig – negyedszázad elteltével – megérték népünk új tavaszát is 1945-ben.

Irodalom

Magyarország története. II. kötet. 3. kiadás. Szerk.: *Molnár Erik, Pamlényi Ervin és Székely György*. Gondolat Kiadó, Bp. 1971.

Magyarország története. IV. kötet. Magyarország története 1849–1918. Szerk.: *Hanák Péter–Erényi Tibor–Szabad György*. Tankönyvkiadó, Bp. 1972.

A magyar forradalmi munkásmozgalom története. Kossuth Kiadó, Bp. 1972.

Bónis György: Nagy György és az 1914 előtti magyar köztársasági mozgalom. Akadémiai Kiadó, Bp. 1962.

Diószegi István: Hazánk és Európa. Magvető, Bp. 1970.

Diószegi István: A magyar függetlenségi ellenzék és a Monarchia külpolitikája 1914 előtt. *Századok*, 1973. 1–2. sz.

Dolmányos István: A magyar parlamenti ellenzék történetéből (1901–1904). Akadémiai Kiadó, Bp. 1963.

Dolmányos István: Károlyi Mihály és a „szentpétervári út” (A magyar–orosz szövetség gondolata 1914-ben). *Történelmi Szemle*, 1963. 2. sz.

Dolmányos István: A századelő politikai történetének alapkérdései, különös tekintettel a koalíciós kormányra (1906–1910). Doktori értekezés tézisei. Akadémiai Kiadó, Bp. 1975.

Dolmányos István: A koalíció az 1905–1906. évi kormányzati válság idején. Akadémiai Kiadó, Bp. 1976.

Farkas Dezső: A Magyarországi Szociáldemokrata Párt és az agrárkérdés 1900 és 1914 között. Akadémiai Kiadó, Bp. 1973.

Galántai József: Magyarország az első világháborúban 1914–1918. 1. kiadás. Gondolat Kiadó, Bp. 1964.

Galántai József: Szarajevótól a háborúig. 1914 július. Kossuth Kiadó, Bp. 1975.

- Gratz Gusztáv*: A dualizmus kora. Magyar Szemle Társaság, Bp. 1934.
- Gulya Károly*: Az annexió válság és az Osztrák–Magyar Monarchia balkáni politikája. Különlényomat az Acta Universitatis Szegedien-sis de Attila József nominatae 1965. évi évkönyvéből. Szeged, 1965.
- Hanák Péter*: Vázlatok a századelő magyar társadalmáról. *Történelmi Szemle*, 1962. 2. sz.
- Hanák Péter*: A dualizmus korának történeti problémái. Tankönyv-kiadó, Bp. 1971.
- Hanák Péter*: Magyarország a Monarchiában. Gondolat Kiadó, Bp. 1975.
- Horváth Zoltán*: Magyar századforduló. A második reformnemzedék története (1896–1914). 2. kiadás. Gondolat Kiadó, Bp. 1974.
- Jemnitz János–Litván György*: Szerette az igazságot. Károlyi Mihály élete. Gondolat Kiadó, Bp. 1977.
- Károlyi Mihály*: Egy egész világ ellen. Gondolat Kiadó, Bp. 1965.
- Károlyi Mihály*: Az új Magyarországért. Válogatott írások és beszédek 1908–1919. Magvető, Bp. 1968.
- Mérei Gyula*: Polgári radikalizmus Magyarországon. Bp. 1947.
- Mucsi Ferenc*: Az első orosz forradalom és a magyar munkásmozgalom. Szikra, Bp. 1956.
- Nemes Dezső*: A magyar munkásmozgalom története. Tények, viták, tanulságok. I. kötet. Kossuth Kiadó, Bp. 1974.
- Pölöskei Ferenc*: A koalíció felbomlása és a Nemzeti Munkapárt megalkakulása 1909–1910. Akadémiai Kiadó, Bp. 1963.
- Pölöskei Ferenc*: Kormányzati politika és parlamenti ellenzék 1910–1914. Akadémiai Kiadó, Bp. 1970.
- Remete László*: Barikádok Budapest utcáin. 1912. Kossuth Kiadó, Bp. 1972.
- Tömöry Márta*: Új vizeken járok (A Galilei Kör története). Gondolat Kiadó, Bp. 1960.

Időrendi áttekintés★

1867	kiegyezés
1875–1905	Szabadelvű Párt (kormánypárt)
1882	<i>Hármasszövetség (osztrák–magyar–német–olasz szövetség)</i>
1889	<i>II. Internacionálé</i> – a szocialista pártok nemzetközi szervezete
1890	a Magyarországi Szociáldemokrata Párt megalakulása
1893	<i>orosz–francia szövetség</i>
1899–1902	<i>dél-afrikai (angol–búr) háború</i>
1899–1903	Széll-kormány
1900. szeptember 23–27.	<i>a II. Internacionálé párizsi kongresszusa</i>
1900–1919	„Huszedik Század” (a polgári radikálisok lapja)
1901	megalakul a Társadalomtudományi Társaság (a polgári radikálisok egyesülete)
1902	az osztrák–magyar vámszövetség megújítása
1903	<i>az Orosz Szociáldemokrata Munkáspárt II. kongresszusa – a párt kettészakadása (bolsevikok, men-sevikek)</i>
június–november	Khuen-Héderváry kormánya
november–1905. jan.	Tisza István kormánya
1904–1905	<i>orosz–japán háború</i>
1904	<i>angol–francia egyezmény</i>
augusztus 14–20.	<i>a II. Internacionálé amszterdami kongresszusa</i>
november–december	parlamenti harc Tisza ellen
1905–1907	<i>polgári demokratikus forradalom Oroszországban</i>
1905	országgyűlési választások: a Szabadelvű Párt bukása tüntetés Budapesten az orosz forradalom mellett

★ Az egyetemes történelem eseményeit dőlt betűvel szedtük.

1905–1906	<i>az első marokkói válság</i> Fejérváry Géza „darabontkormánya” „nemzeti ellenállás”
1905. szeptember 15.	„vörös péntek” – politikai tömegsztrájk Budapesten az általános, egyenlő és titkos választójogért
1906–1910	a szövetkezett ellenzéki pártok koalíciós kormányt alakítanak – Wekerle-kormány
1906	az Áchim András vezette Magyarországi Független Szocialista Parasztpárt megalakulása Ady Endre Új versek című kötetének megjelenése Bartók Béla és Kodály Zoltán népdalfeldolgozásai vámháború Szerbiával
1906–1908	<i>a II. Internacionálé stuttgarti kongresszusa</i>
1907. augusztus 17–24.	<i>angol–orosz egyezmény</i>
1907	osztrák–magyar gazdasági kiegyezés „vörös csütörtök” – politikai tüntetés az általános választójog mellett
október 10.	az ellenzéki Függetlenségi és Negyvennyolcas Párt megalakulása Bosznia és Hercegovina annexiója Mikszáth Kálmán A Noszty fiú esete Tóth Marival című regényének megjelenése
1908	„ifjúőrök” <i>forradalom</i> Galilei Kör
1908–1909	„Nyugat” (a haladó polgári művészek irodalmi és kritikai folyóirata)
1908–1919	élesednek a koalíció és a Függetlenségi Párt ellentétei, a függetlenségiek önálló bankot követelnek a Függetlenségi Párt kettészakadása, Justh Gyula Függetlenségi és Negyvennyolcas Párt néven új pártot alapít
1908–1941	a Nagyatádi Szabó István vezette Országos Függetlenségi és Negyvennyolcas Gazdapárt megalakulása
1909	Khuen-Héderváry kormánya megalakul a Nemzeti Munkapárt Tisza István vezetésével a Munkapárt választási győzelme <i>a II. Internacionálé kongresszusa Kopenhágában</i>
1910–1912	
1910	<i>a második marokkói válság</i> a véderőjavaslat vitája – parlamenti obstrukció Móricz Zsigmond Sárarany című regényének megjelenése
augusztus 28–szeptember 3.	
1911	

1911–1912	a demokratikus tábor együttes fellépése a létszám-emelés ellen <i>olasz–török háború</i>
1912. március 24.	a Justh-párt és az SZDP gyűlést és tüntetést szervez az általános választójogért
1912–1913	Lukács-kormány
1912	a Magyar Köztársasági Párt megalakulása Tisza István a képviselőház elnöke
május 23.	„vérvörös csütörtök” – általános sztrájk és tüntetés Budapesten Tisza diktatórikus törekvései ellen
június 4.	Tisza az ellenzékét kizárja a parlamentből, megszavaztatja a véderőtörvényt
1912–1913	<i>az első Balkán-háború</i> békemozgalom Magyarországon
1912. november 24–26.	<i>a II. Internacionálé bázeli kongresszusa</i>
1913	Tisza István miniszterelnök a Függetlenségi és Negyvennyolcas Párt elnöke Károlyi Mihály lesz <i>a második Balkán-háború</i>
1914	Jászi Oszkár vezetésével megalakul az Országos Radikális Párt
június 28.	Szarajevóban megölik Ferenc Ferdinánd trónörökös
július 28.	a Monarchia hadat üzen Szerbiának

A képek jegyzéke

1. *Budapest látképe a Lánchíddal a századfordulón.* Dr. Kemény X. Ferenc felvétele. Munkásmozgalmi Múzeum, Fényképtár
2. *Az 1902-ben felavatott Parlament.* Ismeretlen szerző felvétele. Munkásmozgalmi Múzeum, Fényképtár
3. *Barlanglakás a századfordulón.* Fénykép. MTI
4. *Munkásasszonyok.* Fénykép. MTI
5. *Szegények gyermekei.* Fénykép. MTI
6. *Jog – törvény – igazság.* Egykorú karikatúra. Munkásmozgalmi Múzeum, Fényképtár
7. *Ady Endre.* Székely Aladár felvétele. Munkásmozgalmi Múzeum, Fényképtár
8. *Szell és Koerber tűhegyre állított deszkán egyensúlyoz.* Egykorú karikatúra. Nemzeti Múzeum, Magyar Történelmi Képcsarnok (a továbbiakban MTK)
9. *Tüntetés 1903-ban a katonai javaslatok ellen.* Fénykép. Munkásmozgalmi Múzeum, Fényképtár
10. *A chlopyi hadparancs.* Egykorú karikatúra. MTK
11. *A képviselőház lerombolt ülésterme 1904. december 13-án.* Ismeretlen szerző felvétele. Munkásmozgalmi Múzeum, Fényképtár
12. *Tisza Napóleon visszavonulása.* Karikatúra 1905-ből. MTK
13. *Elakadt a parlamentarizmus vonata.* Karikatúra 1905-ből. MTK
14. *„Vörös-péntek” (1905. szeptember 15-i tüntetés).* Háy Károly rajza. Munkásmozgalmi Múzeum, Fényképtár
15. *Garami Ernő.* Rivoli felvétele. Munkásmozgalmi Múzeum, Fényképtár
16. *Apponyi Albert.* „Szenes Koller utódának” felvétele. Munkásmozgalmi Múzeum, Fényképtár
17. *Andrássy Gyula.* Ismeretlen szerző felvétele. Munkásmozgalmi Múzeum, Fényképtár

18. *Wekerle főeunuch távoltartja az ellenzéki Magyar Mihályt Bosznia-Hercegovina háremhölgyektől.* Karikatúra a Borsszem Jankó című satirikus lap 1908. október 11-i számából. Országos Széchényi Könyvtár (a továbbiakban OSZK), Hírlaptár
19. *Wekerle és az új nyakörv. A miniszterelnök a vámszövetséget átkereszteli vámszerződésre.* Egykorú karikatúra. MTK
20. *Jústh Gyula.* Ismeretlen szerző felvétele. Munkásmozgalmi Múzeum, Fényképtár
21. *Tisza István.* „Szenes Koller utódának” felvétele. Munkásmozgalmi Múzeum, Fényképtár
22. *Parlamenti botrány 1912-ben.* Egykorú karikatúra. Munkásmozgalmi Múzeum, Fényképtár
23. *Kunfi Zsigmond.* Jelfy Gyula felvétele. Munkásmozgalmi Múzeum, Fényképtár
24. *Bokányi Dezső.* Ismeretlen szerző felvétele. Munkásmozgalmi Múzeum, Fényképtár
25. *Az 1907. október 10-i tüntetés.* Munkásmozgalmi Múzeum, Fényképtár
26. *Szabó Ervin.* Ismeretlen szerző felvétele. Munkásmozgalmi Múzeum, Fényképtár
27. *Áchim András.* Ismeretlen szerző felvétele. Munkásmozgalmi Múzeum, Fényképtár
28. *Az Iparművészeti Múzeum.* Építette: Lechner Ödön. Munkásmozgalmi Múzeum, Fényképtár
29. *A Postatakarékpénztár.* Építette: Lechner Ödön. Röckel János felvétele. Munkásmozgalmi Múzeum, Fényképtár
30. *Bartók Béla.* Werner Irén felvétele. Munkásmozgalmi Múzeum, Fényképtár
31. *Kodály Zoltán.* Székely Aladár felvétele. Munkásmozgalmi Múzeum, Fényképtár
32. *Közös szocialista és baloldali függetlenségi gyűlésre hívó plakát 1911-ből.* Munkásmozgalmi Múzeum, Fényképtár
33. *Közös szocialista és polgári baloldali tüntetés 1912. március 4-én.* Munkásmozgalmi Múzeum, Fényképtár
34. *A leláncolt kalapácsos ember.* Bíró Mihály plakátja 1912-ből. Munkásmozgalmi Múzeum, Fényképtár
35. *Felvonulók és csendőrök 1912. május 23-án.* Fénykép, MTI
36. *Barikád felfordított villamoskocsiból. 1912. május 23.* Munkásmozgalmi Múzeum, Fényképtár

37. „Vérvörös csütörtök”. Karhatalmi erőszak a tüntetők ellen. Kis Újság, 1912. május 23. Munkásmozgalmi Múzeum, Fényképtár
38. Az ellenzéki képviselők eltávolítása a parlamentből. 1912. június 4. Munkásmozgalmi Múzeum, Fényképtár
39. Jászi Oszkár. Munkásmozgalmi Múzeum, Fényképtár
40. Diplomáták kötéltanca. Karikatúra a Borsszem Jankó című lap 1913. március 20-i számából. OSZK, Hírlaptár
41. A Monarchia háborút szít a Balkánon. Karikatúra a Borsszem Jankó című lap 1913. július 20-i számából. OSZK, Hírlaptár
42. Tisza és Pavlik rendőrkapitány Szkutariba indulnak rendet csinálni. Egykorú karikatúra. MTK
43. Bíró Mihály háborúellenes plakátja 1912-ből. Munkásmozgalmi Múzeum, Plakáttár
44. A babaparlament. A Borsszem Jankó című lap 1912. november 24-i számában megjelent karikatúra az 1912 novemberében ülésező ellenparlamentről. OSZK, Hírlaptár
45. Az 1912. november 24-i háborúellenes megmozdulás. Kis Újság, 1912. november 26. Munkásmozgalmi Múzeum, Fényképtár
46. Háborúellenes tüntetés 1913. május 1-én. Munkásmozgalmi Múzeum, Fényképtár
47. Puska poros hordón ülnek a munkapárti vezérek. Karikatúra 1913-ból. OSZK, Hírlaptár
48. Károlyi Mihály. Erdélyi Mór felvétele. Munkásmozgalmi Múzeum, Fényképtár
49. A trónörökös Szarajevóban közvetlenül a merénylet előtt. Munkásmozgalmi Múzeum, Fényképtár

Tartalom

AZ ELSŐ VIHARFELHŐK (1900–1912)

Világpolitika a század elején	11
A Monarchia külpolitikája	20
A Lajrán innen és túl	27
A „széllcsend” megszűnik	47
„Ellenállás” és megadás	61
A boszniai annexió	74
„Nyakatokon vad, úri tatárok”	87
„Új szelek nyögetik az ős, magyar fákat”	106
„Rohanunk a forradalomba”	125
„Magyar, oláh, szláv bánat”	143

VIHAR A LÁTHATÁRON (1912–1914)

Balkán-háborúk és nemzetközi feszültség	161
„S mi is hódítottunk...”	166
„Semmi szükségünk sincs a háborúra”	174
Próbatétel és kudarc	186
Úton a háború felé	195
„A nagy merészség”	204

A VÉSZ KITÖRT

Irodalom	229
Időrendi áttekintés	231
A képek jegyzéke	234

Kiadja a Gondolat, a TIT kiadója
Felelős kiadó a Gondolat Kiadó igazgatója
Felelős szerkesztő: Labányi Ágnes
Műszaki vezető: Kálmán Emil
Műszaki szerkesztő: Tóbi Attila
A borító Murányi István munkája

Megjelent 25 000 példányban, 12 (A/5) ív terjedelemben
Ez a könyv az MSZ 5601–59 és 5602–55 szabványok szerint készült

78.0747 Athenaeum Nyomda, Budapest – Íves offsetnyomás
A szöveg monophoto eljárással készült
Felelős vezető: Soproni Béla vezérigazgató

15,— Ft

"Ez a léte 10 porra"

felhangzott."

